

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

TOMUS XXX.

Fasciculus 4.

PÓLAY ELEMÉR

**A személyiség polgári jogi
védelmének történetéhez**

Iniuria-tényállások a római jogban

SZEGED

1983

Redigunt

ELEMÉR PÓLAY, ÖDÖN BOTH, LAJOS TÓTH

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

PÓLAY ELEMÉR, BOTH ÖDÖN, TÓTH LAJOS

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0563—0505

Bevezetés

A személyiségi jog mibenléte, a jogrendszerben való elhelyezkedése (államjog, büntetőjog, polgári jog stb.), s azok a tényállások, amelyek védelmére a személyiségi jog hivatott, ma is vita tárgyai. Ez a vita lényegében a 18. századtól, amikor is a személyiségi jog, mint jogi kategória felmerült, mind a mai napig tart, s ma sincs véglegesen eldöntve a polgári jog vonatkozásában, hogy milyen tényállások védelme, azaz a személyiségsértés milyen eseteinek polgári jogi eszközökkel való helyreütése tartozik a polgári jog kereteibe.

Ez a bizonytalanság alapján véve onnan ered, hogy a mai személyiségi jog a 19. század német-római magánjogelméletének, a pandektisztikának produktuma, s mint annak számos más terméke, ez is alapvetően elméleti kategória, amely szervesen beleillik a Puchta-féle Begriffspyramide-konstrukcióba, s így hibája, hogy azok a tényállások (személyiségsértések), amelyek védelmére e személyiségi jog hivatott volna, nem tisztáztak. A pandektisztika nem is jutott tovább e tekintetben, mint a személyiségnek a jogképességgel való azonosításáig. Minthogy pedig a pandektisztika a jusztninánuszi kodifikációnak feudális, kánonjogi és német kameralista elemektől, valamint részben természetjogi elemektől megtisztított formájára, tehát az eredeti jusztninánuszi joganyagra támaszkodott, a személyiségi jog modern kutatásának egyik előfeltétele, hogy tisztázzuk azokat a tényállásokat, amelyek a római jog fejlődésének különböző fázisaiban a személy sérelmének minősültek.

A római jogban a személysértés, az iniuria; mint deliktum tényállásai között található meg, s így a római ius privatum kereteibe tartozik a köztársasági kor végétől, azaz attól az időponttól kezdve, amikor a római jog rendszere már ius publicum és ius privatum elnevezésű kettős tagozódást tüntet fel. Ezzel persze nem kívánjuk azt mondani, hogy a személysértés minden esete a római magánjog keretébe tartozik, hiszen az emberölés (parricidium) is személysértés, de ez már nem minősül a magánjog keretébe illeszkedő deliktumnak, hanem crimen, azaz közüldözés alá eső bűncselekmény, amely a fenti kettős tagozódás keretében a római közjogban helyezkedik el. Emellett — mint azt látni fogjuk — vannak magának az iniuriadelictumnak is olyan esetei, ahol nem egykönnyen állapítható meg, hogy azok valójában delictumnak (magánjog), vagy crimennek (közjog) minősülnek.

Célkitűzésünk tehát a továbbiakban az, hogy tisztázni próbáljuk az iniuria-delictum keretébe tartozó tényállások sorát a régi jog, a préklasszikus, a klasszikus, valamint a posztklasszikus és a jusztninánuszi jogban. Úgy véljük, hogy ezzel némi segítséget tudunk nyújtani ahhoz a mind a polgári, mind a szocialista jogtudományban ma is folyó vitához; amely a személyiségi jog tényállási kereteit van hivatva tisztázni, annál is inkább, mert ez a tisztázás a történeti előzmények vizsgálata nélkül, kizárólag spekulatív módon, a társadalmi viszonyok fejlődésének figyelmen

kivül-hagyása, vagy legalábbis másodlagos tényezőként való kezelése mellett semmiképpen sem ejthető meg.

E célkifűzésünket azonban a római jogtudomány területén e kérdés körül ma is folyó, élénk, sőt az utóbbi időben egyre élénkebbé váló viták is indokolják. Kiindulási pontunk természetesen nem lehet más, mind a rendelkezésre álló forrásanyag, s az irodalmi álláspontok vizsgálata és helyességük mérlegetése is csak ez alapon történhet.

INIURIA-TÉNYÁLLÁSOK A RÉGI RÓMA
ARCHAIKUS KORSZAKÁBAN

I.

1. Az *iniuria* szóra vonatkozó legrégebb forráshely a *legis actio sacramento in rem* Gaiusnál fennmaradt, ill. általa megőrzött eredeti formláréja (4. 16.):

„*Si in rem agebatur, mobilis quidem et moventis... in iure vindicabantur ad hunc modum; qui vindicabat, festucam tenebat, deinde ipsam rem apprehendebat veluti hominem et ita dicebat: 'Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio secundum suam causam, sicut dixi, ecce tibi vindictam imposui', et simul homini festucam imponebat. Adversus eadem similiter dicebat et faciebat. Cum uterque vindicasset, praetor dicebat: 'Mittite ambo rem'; illi mittebant, Qui prior vindicaverat (ille alterum interrogabat): 'Postulo anne dicas, qua ex causa vindicaveris'. Ille respondebat: 'Ius feci sicut vindictam imposui'. Deinde qui prior vindicaverat dicebat: 'Quando tu iniuria vindicavisti D aeris sacramento te provoco': adversarius quoque dicebat similiter: 'Et ego te'; aut si res infra mille asses erat, quinquagenarium scilicet sacramentum nominabant”.*

A *legis actio sacramento in rem*-nek *in iure* fázisában tehát a perben elmondandó szöveg *iniuria*-nak nevezte más rabszolgájának alaptalan vindikálását. Ez ui. a rabszolga urát, a házközösség fejének személyét sértette, tehát annak a házközösségnek fejét, amelyhez a rabszolga e korszakban a többi hatalom alatt állókkal (férji hatalom alatt álló feleség, családgyermek stb), együtt tartozott. S hogy a *sacramentum* összege büntetést jelentett, tehát az *iniuria vindicare* egy *poena*-t vont maga után, mutatja egyrészt Gaius megállapítása (4. 14.), mely szerint „*Poena autem sacramenti aut quingenaria erat, aut quinquagenaria*”, másrészt Festus (344) meghatározása, mely szerint: *Sacramentum aes significat, quod poenae nomine penditur*”. Persze e *poena* sajátos jellegénél fogva eltér a deliktuális perben a törvény, vagy más jogforrás alapján kiszabható, ugyancsak poenának nevezett pénzbüntetéstől.¹ Varro ui. (1. lat. 5. 36. 180.) rámutat arra, hogy:

¹ Hasonló álláspontot juttat kifejezésre E. Rabel (*Δίκη ἐξούλης* und Verwandtes. SZ 36 (1915) 385. és k. és Zur *δίκη ἐξούλης* SZ 38 (1917) 313. és k.), aki egy attikai eredetű intézmény beható elemzésével kimutatja annak hasonlóságát a római *legis actio sacramento in rem* és *l. a. s. in personam*-hoz. E görög intézményben Rabel az alaptalanul vindikáló *vindicatio*-jával (*in rem*) és *negatio*-jával (*in personam*) összevethető perbeli aktust lát, amely egy jogalappal rendelkező megragadási aktus deliktuális megakadályozásában jelentkezik. A pénzbüntetést mind a görög, mind pedig az ősi római jogban az állam kapta. Nézete szerint a jogszerű megragadási aktus megakadályozása, az államot, mint a békerend örét sértette. — M. Kaser (Das altrömische ius. Göttingen, 1949. 16. és 23. és k.) ha nem is fogadja el teljesen ezt az álláspontot, az *iniuria vindicare* tevékenységben az ősdeliktum (Urdelikt) megtestesülését látja. Ezzel szemben D. V. Simon (Begriff und Tatbestand der „Iniuria” im altrömischen Recht. SZ 82 (1965) 172—173.) úgy véli, hogy az attikai *δίκη ἐξούλης* nem vethető össze az *iniuria vindicare* tényállásával, mint a delictum ösesetével, mert: „wenn ... die unberechtigten aussergerichtlichen Eigenmachtshandlungen kein Delikt bildeten, so kann auch die unberechtigten gerichtliche Eigenmachtshandlung, das iniuria vindicare, kein Delikt gewesen sein”. Úgy véljük azonban, hogy az alaptalan *vindicatio* sohasem jelentett „Eigenmachtshandlung”-ot. Kevésbé meggyőzően bírálja Rabel nézetét J. H. Lipsius (Nochmals zur *δίκη ἐξούλης* SZ 39 (1918) 38. és k.).

„*qui iudicio vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat, victi ad aerarium redibat*”,

tehát a pernyertes saját *summa sacramenti*-jét visszakapja, míg a pervesztesé az államkincstárt illeti (*aerarium*). A *poena* e rendhagyó volta a *l. a. sacramento* eredetére vezethető vissza, amely az ősi önhatalmú igényérvényesítés államilag szabályozott formája. A felek a jogvitát esküvel (*sacramento*) viszik bíróság elé úgy, hogy mindketten megesküsznek állításuk valódiságára; hogy melyik fél esküje hamis, a bírónak kell eldöntenie. A hamis eskü viszont az isteneket, s velük együtt a védelmük alatt álló házközösséget sértette. A hamisan esküvőt meg kellett büntetni: e büntetés utóbb — midőn az eskü helyét fogadási összeg (*summa sacramenti*) foglalta el — abban állott; hogy a pervesztes a letett fogadási összeget a Saturnus-templomban őrzött államkincstár (*aerarium Saturni*) javára elvesztette. Így jutott kifejezésre az istenek, az istenek oltalma alatt álló házközösségek — s a vallás államvallás lévén — az állam ellen „*iniuria vindicare*” útján elkövetett sérelem megtorlása; az *iniuria* első megjelenési formájának büntetésében.²

Nem lehet vitás; hogy ez az *iniuria*-tényállás a XII táblánál régibb, hiszen a *l. a. sacramento*, amelynek mondókáit Gaius olyan pontosan idézi, már megvolt a kódex előtt is, csak i. e. 300 körül vált publikussá (Pomp. D. 1. 2. 2. 6.). Magát e performát azonban a XII tábla első két táblája már a korábbi szokásjog alapján, mint teljesen kialakult jogintézményt deklarálja. Persze a Gaius által megőrzött — fent idézett — ősi formularé ugyan csak a rabszolga „*iniuria vindicatio*”-ja alapján a házközösség fejét ért sérelmet minősíti *iniuriának*, de ugyanígy volt elbírálandó a házközösséghez tartozó családgyermek „*iniuria*” történt *vindicatio*-ja.

2. A *communis opinio* meglehetősen szembenáll e nézettel. *Mommsen*³ szerint

² A házközösségnek isteni védelmét igazolja az, hogy Vesta a házi tűzhely védője; a *penates* a házközösség által választott istenek (pl. Jupiter, Apollo stb.) voltak, akik azt védték, s a ház éléskamrája (= *penus*), tehát a házközösségi vagyon felett őrködtek. A *lares* a család megdicsőült őseinek szellemei voltak, míg a *manes* az ősök istenségévé vált lelkei (sirköveken D. M. = *diis Manibus*). A család, házközösség megsértésében *A. Hägeström* (Das römische Obligationsbegriff. Uppsala 1927. 490. és k.) az istenek sérelmét is látni véli. — Egyébként azt, hogy a pénzbüntetés (*poena*) az államkincstárt illetheti a XII tábla idején más esetben is, Gaiustól tudjuk: „*Rem, de qua controversia est, prohibemur (lege XII tab.) in sacrum dedicare: alioquin dupli poenam patimur, sed duplum utrum fisco an adversario praestandum sit, nihil exprimitur*” (D. 44. 6. 3.). A per alatt álló dolog áldozatul adása esetén poenaként kiszabandó duplum tehát a *ficust* (értsd *aerarium*mot) is illetheti.

³ *Th. Mommsen*: Römisches Strafrecht. Leipzig, 1899. 784. és 825. Ezt a szemléletét találjuk *R. Maschke* (Die Persönlichkeitsrechte des römischen Iniuriensystems. Breslau, 1903. 2.) álláspontjában, aki szerint az *iniuria* a legrégebb szóhasználatban lényegében valamennyi deliktum összefoglaló fogalmát jelentette, s ezt éppen a *legis actio sacramento in rem* szövegével kívánja alátámasztani, mely szerint „...*quando tu iniuria vindicavisti*”. Hasonló álláspontot fejt ki *A. Pernice* (Labeo. Halle, 1878. II. 7.), amely már a *Mommsen*-féle nézet előtt hangzotta, hogy létezett egy ősfogalom, az *iniuria*, amely még a becsületsértést is felölelte. Hasonló a magyar irodalomban *Személyi K.* álláspontja (A névjog. Budapest, 1915. 12.), aki szerint a *legis actio* formulában szereplő „*iniuria*” kifejezés nem egy meghatározott tényállást, hanem általában a jogellenességet jelöli. E nézet elemei megtalálhatók az 1. lj-ben mondottak ellenére is *M. Kaser*-nél (Das altrömische ius. Göttingen, 1949. 207—208) a következőkben: „Den Urfall der Deliktshaftung hat, ihrem Namen zufolge, die *iniuria* gebildet, ursprünglich, wie erwähnt, der *Generaltatbestand des privaten Unrechts schlechthin*, eine Tat, vor allem ein Zugriff auf eine Person oder Sache, die den Grundsätzen, nach denen im Privatprozess mit göttlicher Hilfe Recht gefunden wird, widerspricht. Indem in der ersten Zeit jede solche Unrechtstat auch das deliktische Racherrecht erzeugt, haben sich damals *iniuria* als Unrecht schlechthin und als Privatdelikt vollständig gedeckt. Erst als man erkennt, dass es nicht angeht, an jede Unrechtstat die Rechtsfolge der Deliktshaftung zu knüpfen, scheidet sich das *iniuria*-Delikt vom allgemeinen Unrechtsbegriff.” — Az általános *iniuria*-fogalom differenciálódásáról szól *Maschke* (id. m. 2.): „Das Civildelikt ist das Unrecht gegen den Bürger als solches, mag dadurch seine Person unmittelbar oder in ihrem Vermögen, also mittelbar, getroffen sein...Erwägt man, dass der Diebstahl zu den von ursprünglichen Rechtsordnungen am frühesten berücksichtigten, weil am schwer-

ui. a joggal (*ius*), ha nem is etikai, de állami szemléletben szembeállították a jogtalanságot, s ezt „*iniuria*”-nak nevezték. Ebből a „generálklauzulából” deriválódott azután a mai értelemben vett lopást; sikkasztást, rablást, orgazdaságot, jogtalan el-sajátítást stb. jelentő *furtum*, a testi sértés különböző eseteit felölelő szűkebb értelemben vett *iniuria*, amely így mintegy megtartotta az ősi generálklauzula elnevezését, majd az i. e. 3. század folyamán életbelépett lex Aquilia kereteiben az utóbbi deliktumból differenciálódott a dologrónálás (*damnum iniuria datum*). Az *iniuria* tehát az uralkodó felfogás szerint a deliktuális felelősséget megalapító magatartás átfogó „ösesete”, egy minden jogot sértő magatartást felölelő absztrakt tényállás, s csak utóbb, a XII t. törvényt megelőző, majd azt követő köztársasági korban megy végbe a kazuisztikus szabályozás az egyes tényállásokat illetően.

E szemlélet azonban két körülményt hagy figyelmen kívül. Egyrészt azt, hogy a „személyiség” fogalma a XII t. törvényt megelőző, ill. annak megteremtését követő korban semmiképpen nem fejlődhetett ki, hiszen e korban a társadalom alapegysége a paraszti Rómában a házközösség; amelynek ura nem „személyiségében”; hanem a hatalma alatt álló emberek (*uxor*, *filius*-, *filiifamilias*, rabszolgák), ill. más vagyontárgyak (élő és holt munkaeszközök, termények stb.) tekintetében okozott károk; ill. az őt saját magát testileg érintő bántalmak útján szenvedhet sérelmet; másrészt azt, hogy a paraszti Rómában akár szokásjogi úton, akár kodifikáció keretében ún. generálklauzulát alkossanak, amely a jogellenesség, a joggal szembeszegülés absztrakcióját foglalja magában, aligha képzelhető el.

3. Az archaikus római jog nem ismerte a későbbi köztársasági korban dominiumnak, majd utóbb proprietasnak nevezett fogalmakat a tulajdonjog megjelölésére, hanem helyette egy házközösségi hatalmat, amely a pater familiast illette meg a szabad állapotú családtagokon, a rabszolgaság állapotában levő idegen szabad emberekben (noxába adott hatalomalattiak az idegen pater familias részéről), rabszolgákon, állatokon és élettelen tárgyakon (munkaeszközök, vetőmag, trágya, a római parasztgazdaság minden felszerelése, a ház, berendezésével együtt, az önvédelemre, vagy harcra szolgáló fegyverek, ruházati cikkek stb.)⁴ Ez a házközösség hatalmi és védelmi

sten empfundenen Delikten gehört, dass am Beginn jeder Cultur, wie dies auch die Bestimmungen der XII Tafeln zeigen, das Eigenthum des Einzelnen schutzbedürftiger erscheint als seine Person; so könnte es nahe liegen, anzunehmen, dass in einer für uns vorgeschichtlichen Zeit das Furtum von dem allgemeinen Begriff Iniuria sich loslöste und als damals wichtigstes Civildelikt die relativ genaue Ausgestaltung erführt, die es schon in den XII Tafeln aufweist. Dann würde der ursprüngliche Begriff der iniuria der des Civildelikts schlechthin sein, der durch Abzweigung des Furtum und später der Sachbeschädigung zu dem des Persönlichkeitsdelikts verengt wurde”.

⁴ *L. Mitteis*: Römische Privatrecht bis auf die Zeit Diocletians. Leipzig, 1908. Neudruck München—Leipzig, 1935. 73. és 1. jz.) szerint kezdetben inkább lehet beszélni egy „generelle patriarchalische Gewalt des Hausvaters”-ról, mintsem egyes vagyontárgyak feletti tulajdonjogról, amit utóbb dominiumnak, ill. később proprietasnak neveztek. — *P. De Francisci*: Il trasferimento della proprietà. Róma, 1924. 70. és k. — *F. Wieacker*: Hausgenossenschaft und Erbeinsetzung. Festschrift für H. Siber. Leipzig, 1940, 11. 29. jz. — *A. Manigk*, PW 14. 1377 és k. — „Das altrömische Recht — mondja Kaser (Eigenthum und Besitz im älteren römischen Recht. Köln—Graz, 1956. 1.) — kennt nur eine einheitliche private Herrschaftsgewalt über alle Gegenstände, die der Rechtsmacht des paterfamilias unterworfen sind, über freie Hausgenossen, Sklaven, Tiere und lebloses Gut. Diese Herrschaftsgewalt heisst „potestas” oder auch „manus” nach dem Sinnbild der zugleich beherrschenden und schützenden Hand. — „Wer diese Verfügungsmacht beeinträchtigt — mondja *F. Schwind* (Römisches Recht I. Wien, 1950. 161) — und dem paterfamilias ein Hauskind vorenthält, kann ursprünglich, wie bei einer Sache mit vindicatio, später durch das prätorische interdictum de liberis exhibendis et ducendis belangt werden.” Erre utal Ulpianus (D. 6. 1. 1. 2.) formailag ugyan interpolált, de tartalmilag eredeti helyzetet tükröző közlése.

jellegű volt egyaránt, s mindent, aki, vagy ami beletartozott, a házközösség feje úgy jelölt meg, hogy „*meum esse*”. Ez a *mancipatio*nak, mint szerzési aktusnak és a *vindicatio*nak, mint védelmi aktusnak Gaius által közölt ősi formuláiból kitűnik:

„*Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, eaque mihi empti esto hoc aere aeneaque libra*” (1. 119.), és „*Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, secundum suam causam, sicut dixi, ecce tibi vindictam imponui*” (4. 16.).

E házközösség — mint arra Kaser szemléltetően rámutat — mindenek előtt három hatalmat tartalmazott: *manus, potestas* és *mancipium* elnevezéssel.⁵ A *manus*, de a férj hatalom általában a *mancipatio* aktusával keletkezett (*coemptio*), a feleséget olyan helyzetbe hozta, hogy férje halála után nem volt szükség e hatalom alól való felszabadítására éppúgy, mint a *potestas* esetében sem, amikor is a családgyermek a pater familias halálával automatikusan önjogúakká váltak. Ez kifejezésre juttatta a férj hatalom alatt álló feleségnek és a családgyermeknek azt az állapotát, hogy ezek a pater familias életében a házközösségi vagyonnak olyan tulajdonostársai, akiknek tulajdonjoga a pater familias életében lappangó állapotban van, tehát virtuális, s csak a pater familias halálával válik aktuálissá. A legszűkebb *agnatio* tagjai a családfő halála után tulajdonképpen csak benne maradnak abban a vagyonban, amely eddig is elvileg az övék volt, s ezért nevezték őket *sui heredes*-nek. Ezt Gaius úgy fejezi ki, hogy

„*Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque parente quodam modo domini existimantur*” (2. 157.),

ezek tehát „saját maguk örökösei” lesznek a pater familias halálával. A római paraszti házközösség egyébként az ősi időben általában nem oszlott fel a pater familias halálával, mint ez a paraszti házközösségeknél ma sem ismeretlen jelenség, hanem az örököstársak a vagyonközösségben magmaradtak.

„*Olim enim mortuo patre familias inter suos heredes quaedam erat legitima simul et naturalis societas, quae appellabatur 'erctum non citum', id est dominium non divisum. 'Erctum' enim dominium est, unde 'erus' dominus dicitur. 'Ciere' autem dividere est.*” (Gaius 3. 154. a.).

Az ősi paraszti Rómában élő házközösségek tehát szilárd jogi és erkölcsi kapcsolatot jelentettek, amelyet teljes egészében a pater familias halála sem számolt fel szükségképpen.

Bizonyos mértékben más volt a helyzet a rabszolga állapotába került, noxába adott családgyermek esetében, aki mint rabszolga volt kezelendő a felette fennálló *mancipium* folytán, s ugyanúgy kellett a hatalom alól felszabadítani (*manumissio*), mint a rabszolgát.⁶

A házközösség fejének hatalma alatt állott a rabszolga, aki ez időben még mintegy a házközösség tagja volt, nagyjából úgy, mint a *postastas*, vagy *mancipium* alatt álló családgyermek, ill. idegen családgyermek, a „*servi res sunt*”-elv ui. későbbi eredetű. A „*meum esse*” köre azonban nincs kimerítve azáltal, hogy a *manus, potestas, mancipium* és a rabszolgák feletti hatalom (*dominica potestas*) alatt álló embereket összefoglalja. A házközösségi hatalom kiterjedt a házközösséghez tartozó állatokra (amelyek közül kiemelkedtek az igásállatok), mint a római parasztgazdaságnak a ne-

⁵ Kaser: Eigentum 3.

⁶ Kaser: Eigentum 3.

hány rabszolgán kívül legnagyobb jelentőséggel bíró termelőeszközeire (*res mancipi*), de egyéb, nyájban tartott vagy nem igásállatokra, valamint az élettelen vagyontárgyakra. Így mindaz, amit a „*meum esse*” a házközösségben összefoglalt, a házközöséget reprezentáló pater familias védelme alatt állott. Ez emberek, valamint a házközöség vagyontárgyai ellen intézett minden támadás a házközöség fejét, a pater familiast megillető hatalomba ütközött.⁷ Aki tehát a rabszolgát, *mancipium* alatt állót, a családgyermeket, a római parasztgazda igásállatát — amelyek közül különösen az ún. *bos arator*, mint különös elbírálás alá eső kultikus állat emelkedett ki (Varro r. r. 2. 5. 5.) — vagy más állatát, ill. élettelen vagyontárgyait, mint a házközöség tagjainak, vagy azok egy részének, elsősorban a pater familiásnak használatában levő dolgokat alaptalanul peresített, vindikált, iniuriát követett el. Ez az iniuria pedig a házközöséget reprezentáló pater familiast, mint *persona-t*, *caput*-ot sértette.

Nem került el természetesen figyelmünket az a körülmény, hogy a házközöséghez tartozott már a XII t. törvényt megelőzőleg és annak létrejötte idején a *libertinus*, tehát a felszabadított rabszolga és a *cliens* is. Ezekről ugyan a XII t. törvény elég szűkszavúan nyilatkozik:

„*Civis Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato, sine suo herede libertus decesserit*” (Ulp. 29. 1. — V. 8.), „*Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto*” (Serv. ad Aen. 6. 609. — VIII. 21.),

abban a vonatkozásban, hogy egyrészt a végrendelet nélkül elhalt felszabadított örököse a *patronus* legyen, ha az *suius heres* nélkül hal el, míg ha a *patronus* cliensét becsapja, úgy az istenek bosszújának kell átengedni, azaz bárki büntetlenül megölheti (*iure occisus esto*). A *libertus* és *cliens* tehát feltétlenül a házközöséghez tartozott, de a XII t. törvény idején egyik sem állott *ius patronatus* alatt, mert a forrásokban erre sem utalás, sem visszaalás nem található. Legvalószínűbb az, hogy ezek (a *libertus* és *cliens* közötti különbség jogi helyzetüket illetően ma sem tisztázott) a pater familias tényleges védelme alatt állottak, de annak jogi hatalma felettük nem volt ez időben.⁸ Szabad emberek voltak, a házközöség tényleges védelmében, s így az ellenük alaptalanul eszközölt *vindicatio* nem képezhetett iniuriát, hiszen a házközöség fejét ez csak ténylegesen, de nem jogilag sérthette.

4. Ami a másik — fent felvetett — kérdést illeti, ti. hogy a XII t. törvény előtti római jogban kialakult-e egy „generálklauzula”, amely a jogellenesség, a joggal szembeszegülés absztrakcióját foglalja magában — mint említettük — aligha képzelhető el.

Ennek az elgondolásnak az látszik reális alapot adni, hogy Ulpianus (D, 47. 10. 1. pr.) a következőket mondja:

„*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. Hoc generaliter, specialiter autem iniuria dicitur contumelia.*”

⁷ A házközöségi hatalomnak e döntő szerepét Kaser (Das alröm. ius. 211.) is kénytelen elismerni, jóllehet kiindulási pontja az ún. bosszújog (Racherecht), amelyek alapján megállapítja, hogy az a személyt illeti meg, s nem a családot, ui. a testi sértéseknél csak a keresetre jogosult teste sérült meg, s nem a házközöség szenvedett sérelmet. Ezt igazolja szerinte az, hogy az *actio iniuriarum* nem örökölhető, s a sértett személyéhez tapad. Mégis kénytelen elismerni, hogy ez a „Racherecht gerade im älteren Recht von einem noch stärkeren Prinzip überlagert war, dem der Hausgenossenschaft”. Míg másutt elvként mondja ki a házközöség fejének utóbb kialakult noxalis felelőssége magyarázatánál, hogy: „Hausgewalt geht vor Racherecht”. (u. o. 229).

⁸ Brósz R.: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Budapest, 1964. 49. és k. — Igen helytállónak látszik Brósz az a feltételezése, hogy a rabszolga felszabadítása e korban fiúvá fogadást jelentetett, amit a comitia szankcionált, s a libertus feletti jogi hatalom a későbbi kor produktuma.

Itt kétségtelenül egy generálklauzulával állunk szemben; erre utal kétségtelenül a „*generaliter*” szó is, de a szövegnek jelentős része interpoláltnak minősíthető.⁹ Nagyon valószínű, hogy ez az absztrakció posztklasszikus szerzőtől származik, s Iustinianus kodifikátorai tőle vették át:

„*Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit: specialiter alias contumelia*” (Paul. Coll. 2. 5. 1.).

Így lehető fel az idézett, Ulpianusnak tulajdonított szövegben a Coll. 2. 5. 1 további két változata:

„*Interdum iniquitatem iniuriam dicimus*” (D. 47. 10. 1. pr.), az iniuria-méltánytalanság; hasonlóképpen az alábbi etimológizáló jellegű generálklauzula:

„*Iniuriam ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iuriam*” (D. 47. 10. 1. pr.);

hasonló absztrakció található Coll. 7. 3. 4. alatti Ulpianusnak tulajdonított mondatban:

„*Sed quod non iure factum est, hoc est contra ius*”.

Mindenesetre biztosnak látszik, hogy egy olyan absztrakt regula, mely szerint „mindaz, ami nem jogos az jogellenesnek minősítendő”, aligha származhat az i. e. 6—5. század római parasztjaitól.

Ezt támasztja alá az, hogy a XII t. törvény lényegében minden kitétele kazuista jellegű. Mint a továbbiakban láthatjuk, az iniuriával kapcsolatban külön beszél a tagcsontkításról, csonttörésről, fák kivágásáról a más területén stb. ez az i. e. 5. századból származó kódex. Igen jellemző a törvény kazuista voltára mindjárt az I. tábla 1—3. eredetben fennmaradt szövegrésze:

„*Si in ius vocat ito. Ni it antestamino, Igitur em capito. Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito. Si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato. Si nolet, arceram ne sternito.*”

Kázusok: ha a perbehívott vonakodik, futni kezd, vagy ha betegség, vagy öregség akadályozza. Ez utóbbi esetre előírja a törvény azt, hogy a perbehívó fogatot állítson elő, de ha nem akarja, a szekeret nem kell kipárnázni. Hogyan képzelhető el, hogy egy ilyen aprólékosan, kazuista módon szövegezett törvénykönyv megalkotói generálklauzulákat teremtettek volna, különösen az képzelhető el kevésbé, hogy a kódexet megelőző időben ilyen absztrakt szabály kialakult volna.

Így azok az irodalmi felfogások, amelyek egy ilyen ősi generálklauzulának a XII t. törvény létrejötte előtti kialakulásával számolnak, egy posztklasszikus korban létrejött és Tribonianus keze által esetleg finomított elvet vetítenek vissza az i. előtti 6—5. századra.¹⁰ Ezt támasztja alá Iustinianus Institutióinak az iniuriáról szóló fejezete: bevezető mondatával:

„*Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit*” (4. 4. pr.).

⁹ G. Donatuti Annal. Perug. 33 (1921) 386. és 399. szerint az „omne — specialiter” rész feltétlenül interpolált (Ld. III. fej. 15. lj.). — Legfeljebb az Ulpianus ediktumkommentárjának (D. 47. 10. 1. pr.) első mondata lehet eredeti, amely az iniuria szó etimológiáját adja „*Iniuria ex eo dicta est quod non iure fit.*” A „*convicium*” etimológizálása hasonló (Ulp. D. 47. 10. 15. 3.)

¹⁰ Az irodalomban van olyan nézet is, amely egy ilyen ősi generálklauzula létét megkérdőjelezi: így Karlowa (Röm. Rechtsgesch. II. Leipzig. 1901. 788.) s legutóbb D. V. Simon (Begriff und Tatbestand der „Iniuria” im altrömischen Recht. SZ 82 (1965) 160. és k.). Az iniuriáról szóló generál-

De éppen a jusztiniánuszi kodifikáció volt az, amely a maga általánosításával, egyszerűsítő, de nem szimplifikáló tendenciájával az általa megszerkesztendő kazuisztikus joganyag elrendezésében és formálásában az akkor lehetséges absztrakció legmagasabb fokát érte el.¹¹

5. Felmerülhet persze okfejtésünkkel kapcsolatban az aggály, hogy azért mind az *iniuria*, mind pedig a *ius* fogalma egy ősi absztrakció szüleménye, hiszen a későbbi források szerint *iniuria* = *quod non iure fit*, tehát *iniuria* a neve minden jogsértésnek, a *ius* pedig ennek ellentéte, minden, ami nem áll szemben az államrenddel. — Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az *iniuria* a maga legősibb formájában, ahogy azt Gaius (4. 16). a *legis actio sacramento in rem* formulájának keretében regisztrálja, egy konkrét tényállás, az aseptalan perlés = *iniuria vindicare* tényéhez kapcsolódik, ezt jelenti. Ugyanígy állunk a *ius* fogalmával is. E szó konkrét helyhez, tevékenységhez, eljáráshoz kapcsolódik. Jelentette elsősorban *a*) a helyet, ahol a magistratus a dologi jogvitákban döntött (a praetor tribunálja). Ezt jelzi az „*in ius vocatio*”, vagyis a magistratus fóruma elé való hívás; idézés a panaszos részéről (I. 1.); valamint a nemfizető adósnak a kézrátételt (manus iniectio) követően e helyre való vezetése: „*in ius ducere*” (III. 2.); jelentette továbbá a *ius* a „*hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio*” mondókából kitűnően: *b*) a magistratus abbéli tevékenységét (*ius dicere*), melynek keretében eldöntötte, hogy a Quirites két tagja közül melyiknek jár a vitás vagyontárgy; amelyre mindketten azt mondták, hogy „*meum esse*”. Ezzel eldöntötte a iurisdictiós magistratus (Gerichtsherr), hogy kinek a számára „*ius*” az. Végül jelentette a *ius* *c*) a polgári peres eljárás első felét, az „*in iure*” eljárást, amelyben a iurisdictiót gyakorló magistratus a pert elvileg eldönti. Ilyen értelemben persze végső eredményben a *ius* a jogrendet is jelenti, de ez már a *ius* átvitt értelme.

Végső eredményben azonban mind az *iniuria*, mind a *ius* konkrét körülményekhez szorosan kapcsolódva jelentkezik az ősi Róma, mint parasztváros „ideológiájában”. Az iniuriának és iusnak ilyen konkrét körülményekhez, helyhez, tevékenységhez; eljáráshoz kapcsolódása felel meg a primitív paraszti városállam polgárai szemléletének, s nem a „jogszerűség és jogellenesség” teljesen absztrakt gondolkodásmódot igénylő fogalmának.

II.

1. A jogalap nélküli *vindicatio*, mint az *iniuria* ösesetének vizsgálata után nézzük meg a XII tábla *iniuria*-eseteit. Az első idevonatkozó fragmentum szerint:

„*Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto*” (VIII. 2.), azaz „*membrum ruptio*” esetén — ha csak a felek vagyoniilag ki nem egyeztek — talio volt alkalmazandó. Kérdés, mit értettek a decemvirek *membrum ruptio*. E tekintetben az iroda-

klauzulák szövegeit feltétlenül posztklasszikus eredetűnek tekinti W. Kunkel (Exegetische Studien zur aquilischen Haftung. SZ 49 (1929) 166. és k.). — Határozottan foglal állást egy ilyen generálklauzulának a XII t. törvény idején vagy az azt megelőző korban való keletkezésével szemben F. Leifer (Mancipium und auctoritas. SZ 57 (1937) 151.), midőn az absztrakció és kazuisztika viszonyára nézve megállapítja, hogy: „Abstrakte Zustandbezeichnungen sind gegenüber konkreten Vorgangsbennennungen kaum je das Primäre”. Aggályát juttatja kifejezésre U. v. Lübtow (Zum römischen Iniurienrecht. Labeo 15 (1969) 134.) az ősi jogok „generálklauzuláival” kapcsolatban éppen a XII t. törvény generáliniuriáját illetően. Hasonlóan R. Leonhard (Der Schutz der Ehre im alten Rom. Breslau, 1902. 12.).

¹¹ E. Pólay: The Justinian codification and abstraction. St. A. Biscardi II. Milano, 1982.

lomban lényegében három felfogáscsoport látható. *Huvelin*¹² a „*rup*” és „*rap*” (*rapere*) szógyökök kapcsolatából arra következtet, hogy itt egy ún. ablation totale, egy testrészt teljes levágása forog fenn. Lényegében ehhez a felfogáshoz kapcsolódik „*Lübtow*¹³ nézete is, ő azonban — bár első megfogalmazásban a test egy tagjának letépését vagy leütését érti a *membri ruptio*n — a továbbiakban úgy fogalmaz, hogy az a test valamely tagjának, vagy szervének (pl. szem) teljes vagy részleges elvesztését eredményezi, szemben a gyógyítható csonttöréssel. Itt tehát lényegében irreverzibilis sérelemről van szó. A második felfogáscsoport képviselője *Appleton*,¹⁴ majd *Pugliese*,¹⁵ s legutóbb *Simon*,¹⁶ akik részben Gaiusnak (3.217.) azon megállapításából, miszerint „*ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est,*” valamint *Ulpianus* azon szövegéből (D. 9. 2. 27. 13.), hogy „*rupisse verbum fere omnes veteres sic intellexerunt: corrupit*”, arra a következtetésre jutnak, hogy *rumpere* = *corrumpere*, ami viszont csak annyit jelent, hogy rongál (bár van olyan változata, amikor „megsemmisít, elpusztít” szóval fordítható ez az ige). Így mindenféle talióval büntetendő testi sértés ide tartozik. Végül *Kunkel*,¹⁷ *Kaser*,¹⁸ majd legutóbb *Wittmann*¹⁹ arra az álláspontra helyezkednek, hogy a *membri ruptio* olyan testi sértést jelent, amelynek folytán valamely szerv funkcióképtelenné válik, s a sértett invaliditását eredményezi.

2. A fenti nézetek közül az első látszik *Lübtow* megfogalmazásában legelfogadhatóbbnak. E szerint a *memri ruptio* feltétlenül súlyosabb mint az *ossis fractio* (e részt az első és harmadik csoport közt nincs különbség), s tagcsonkulást, szervroncsolást, jelent, tehát irreverzibilis eredménnyel járó testi sértést.

A második változattal kapcsolatban bizonyos aggályok merülnek fel. Elsősorban az, hogy ha a *rumpere* = *corrumpere*, úgy az *ossis fractio* is ide kellene, hogy tartozzon; s mindenféle súlyosabb, enyhébb testi sértés (pl. kardvágás, törszúrás, olyan ütlegelés, amelynek maradnak bizonyos ideig kék foltjai). Persze ha a mózesi törvények talióját pontosan megvizsgáljuk, az ennek a felfogásnak bizonyos alátámasztást látszik adni, ui.

„*De ha veszedelem történik: akkor életet életért adj (23) Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért (24). Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért (25)*”

így Mózes II. könyvének 21. része. Ez a talio tehát nemcsak tagcsonkításról beszél, de égett, szürt, vágott sebekről, vagy ütlegelés okozta kék foltokról. De ugyanakkor azt is mondja, hogy „életet életért”, ez pedig messze túlmegy a decemvirek talióján.

Egy tény mindenestre kétségtelennek látszik, hogy az *os fractum* büntetése a talióval szemben enyhítést jelent. A XII t. törvény sorrendjében a *membrum ruptum* jelzi a legsúlyosabb cselekményt, súlyosabbat, mint a csonttörés, de az nem feltétlenül biztos, hogy e csonkulás modern orvosi kifejezéssel „*functio laesa*”-t, invaliditással járó sérülést jelent. Ha ui. pl. valakinek a fogát törik ki, s a tettessel szem-

¹² *P. Huvelin*: La notion de l' „*iniuria*” dans le tres ancien droit romain. Mélanges *Appleton*. Lyon, 1903. 9. és k.

¹³ *Lübtow* id. m. 131. és k.

¹⁴ *Ch. Appleton*: Notre enseignement du droit romain. Mélanges *Cornil*. I. Paris, 1926. 55 és k.

¹⁵ *G. Pugliese*: Studi sull' „*iniuria*” I. Milano, 1941, 29 és k.

¹⁶ *D. V. Simon*: Begriff und Tatbestand der „*Iniuria*”. SZ 82 (1965) 132. és k.

¹⁷ *W. Kunkel*: Römische Rechtsgeschichte. Weimar, 1964⁴ 36.

¹⁸ *Kaser*: Altröm. ius. 209.

¹⁹ *R. Wittmann*: Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. München, 1972. 4. és k. — E nézetet vallja lényegében korábban már *S. Di. Paola* (La genesi storica del delitto di „*iniuria*”). Ann. Sem. Giur. di Univ. Catania I. 1947. 285.)

ben taliót hajtának végre, sem a sértett, sem a tettes nem válik invalidussá: egy-két kitört fog semmiféle funkciózavart nem fog okozni.

Persze vannak olyan nézetek is, hogy a talio-jogot nem kell szó szerint venni, már csak a vagyoni kiegyezés lehetőségére is tekintettel. Úgy véljük azonban, hogy a talio éppen az ősi magánbosszú állami „limitálását” jelenti, mint azt *Wieacker* mondja, s így az ősi állapot feltétlen enyhítéséről van szó. midőn a hatóság lép itt közbe.²⁰ Ugyanis a hatóság arra ügyelt fel, hogy a talio mértéke ne haladja túl azt, amilyen mértékű maga a sértés volt.²¹ Aligha van kételkedésnek helye e tekintetben akkor midőn XII t. törvény más része a nemfizető adóssal szemben halálbüntetést, vagy rabszolgának való eladást tesz lehetővé a hitelezőnek,²² sőt ha több hitelező van, úgy — feltehetőleg — az adós holttestét több, a hitelezők számának megfelelő darabra vághatják.²³

²⁰ *Maschke* id. m. 4—5. — *P. Jörs* — *W. Kunkel* — *L. Wenger*: *Römisches Privatrecht*. Berlin-Göttingen—Heidelberg. 1949.³ 258. — Ezzel szemben *Wieacker*, SZ 92 (1975) 353. 4. jz. — *Sólyom László* (Az iniuria és a személyiségi jogok. „Semlegesség” és technika. Állam- és Jogtudomány. XXIV. (1981) 227.), szerint „a talio jogi elismerése például azt jelentette, hogy a talio megszűnt. Ahol a jog taliót mondott, valójában a talio megváltására gondolt — a membrum ruptum esetében is”. Ez a nézet azonban erősen vitatható, hiszen a talio éppen a korábbi magánbosszú hatósági maximálása, s az anyagiakban való kiegyezésre a sértettet nem lehetett kényszeríteni. Ez a törvény szavaiból világosan kitűnik. S a magánbosszú jelentősége — mint *Läbtow* (id. m. 131.) mondja — ez időben még olyan erős volt, hogy „der Verletzte konnte zu einem Vergleich nicht gezwungen werden”. — *A Söllner* (Einführung in die römische Rechtsgeschichte, München, 1980³ 56.) szerint a talio addig végrehajtható nem volt, míg a kiegyezést meg nem kísérelték.

²¹ Igen helyesen mondja *D. Liebs* (*Römisches Recht*. Göttingen, 1975. 287), hogy: „Die Vergeltung von Gleichem mit Gleichem war ursprünglich nicht etwa eine besonders harte Rechtsfolge, sondern im Gegenteil Schranke gegen unmässige Vergeltungsmassnahmen bei der Privatrache, die stets ins Uferlose sich auszuweiten droht”. Ugyanakkor megállapítja, hogy a XII t. törvény nem áll a mózesi „szemet-szemért, fogat-fogért” legdurvább szintjén, hiszen lehetővé teszi a vagyoni kiegyezést a sértett és sértő közt.

²² A XII t. törvény e részét Gelliusztól (20. 1. 47) ismerjük, aki szerint amennyiben a manus iniektió eljárás során a három vásárnapon történő adósságkihirdetés eredménytelenül marad úgy „*tertius autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant*”. A „*capite poenas dabant*” *H. Lévy—Bruhl* (Quelques problèmes du tres ancients droit romain. Essay de solutions sociologiques. Paris. 1934. 155) úgy értelmezi, hogy a nemfizető adós a 3 nundinumon való eredménytelen szereplés után elveszti jogképességét (*capite poenas*). De nem látjuk annak rációját, hogy e jogképesség elvesztése milyen elégtételt nyújtott önmagában a ki nem elégített hitelezőnek? Mi haszna lett volna — nézetünk szerint — annak, hogy a nemfizető adós a fenti feltételek mellett Róma területén jogképtelenné válik? Rabszolgává ez időben Rómában római polgár nem is lehetett (a *servi poenae* későbbi idők produktuma). De ha úgy is lett volna, mint *Levy—Bruhl* véli, az egyszerű jogképtelenné válás Róma földjén feltétlen ellentétben állott a másik változattal, amely a trans Tiberim eladás esetében legalább a külföldi emberpiacon elérhető vételárban nyújtott a hitelezőnek némi kielégítést. Miért akkor ez a különbségtétel? *R. Düll* SZ 56 (1936) 289. nézete szerint is a XII t. törvény Gellius által idézett rendelkezését szó szerint kell értelmeznünk.

²³ Az irodalom a XII t. törvény „*tertius nundinis partis secanto*” (III. 6.) tekintetében azt vallja általában, hogy ezt lehetetlen szó szerint értelmezni. *F. Kleineidam* (Die Personalexekution der Zwölftafeln. Breslau, 1904. 251. és k.) szerint a „*partis secanto*” a több hitelező szavazás útján való döntésére vonatkozik a kiegyezés, megölés vagy eladás kérdésében. *Lévy—Bruhl* (id. m. 161.) szerint itt inkább megátkozásról lehet szó. *Düll* SZ 56 (1936) 290. szerint azonban a megátkozás igen merész állítás. A forráshelyben kifejezésre jutottak szó szerinti értelmezésétől nem látszik célszerűnek eltérni. *Kaser* (Das römische Zivilprozessrecht. München, 1966. 102.) úgy véli, hogy egyrészt az adós megölése, ill. trans Tiberim rabszolgának való eladása a gyakorlatban nem valósult meg, hiszen erre adataink nincsenek, a „*partis secanto*” pedig azt jelentette, hogy ha a nemfizető adós meghalt, holttestét *noxae deditio* útján a hitelezőknek adták, akik azt feldarabolhatták. Nézetünk szerint azonban abból, hogy a források ilyen esetekről (a nemfizető adós megölése, vagy külföldre rabszolgának való eladása) konkrét eset kapcsán nem szólnak, nem lehet arra következtetni, hogy a XII t. törvény Gellius által idézett rendelkezése és a III. tábla 8. pontja üres szavakat tartalmazott. A nemfizető adós megölése a hitelező bosszúállása által, a trans Tiberim eladás pedig a külföldre eladott vételárban nyújtott a hitelezőnek elégtételt. A „*partis secanto*” viszont úgy értendő nézetünk szerint, hogy a manus iniektió eljárás eredményeként megölt nem fizető adós holttestét — miután

3. További kérdésként merül fel a *membrum ruptum* kapcsán az, hogy hogyan hajtható végre a talio egy-egy házközösség keretein belül? Úgy véljük, hogy amennyiben valakinek a családgyermekét, vagy rabszolgáját más házközösséghez tartozó részéről *membrum ruptum* érte, úgy a talio abban nyilvánult meg, hogy — mint Kaser²⁴ mondja — a magistratus szeme előtt végre kell hajtani a megfelelő, s a sérelmet, pontosabban annak mértékét meg nem haladó tagcsonkítást. A magistratus ügyelt fel rá, hogy a végrehajtás szigorúan a sérelem mértékéhez igazodjon. Ha családgyermeket ért, úgy a másik pater familias családgyermekét, ha rabszolgát, úgy a másik rabszolgatartó rabszolgáját kellett megcsonkítani azonos módon.²⁵ De mi történt az esetben ha a sérelmet okozó pater familiasnak nem volt családgyermek, vagy rabszolgája, akin a talio előírásainak eleget lehetett volna tenni?

Igen kényes kérdés ui. az pl. hogy egy rabszolgatartó rabszolgája okoz más rabszolgájának tagcsonkulást, majd ez az egyetlen rabszolga, aki a sérelmet okozta meghal, mielőtt a talio bekövetkezett volna: kin hajtották végre az azonos méretű tagcsonkítást? S ennél is nehezebb volt a probléma, ha a rabszolgával, sőt családgyermekkel valamint manus alatt álló feleséggel, vagy mancipiuma alatt állóval nem bíró római polgár okozott más családgyermekének, feleségének, rabszolgájának, vagy mancepsének testcsonkulást. Az első esetben nyilvánvalólag nem húzták, halasztották a talio végrehajtását — hacsak nem egyeztek ki — a sérelmet okozó rabszolga haláláig, hanem a talio természetének megfelelően haladéktalanul igénybevéve a magistratus közreműködését, végrehajtották a limitált magánbosszú akusását. Ha azonban egy római polgár, mint pater familias más rabszolgájának okoz tagcsonkulást, s nem rendelkezik olyan hatalomalattival, akin a talio foganatosítható, kérdés, mi lehetett a megoldás. Nagyon valószínű, hogy ez esetben aligha lehetett az ilyen hatalomalattival nem rendelkező pater familiason a taliót végrehajtani, hiszen az ősi Róma jogrendjében sem állott az illető a hatalomalattival egy szinten, bármennyire is lappangó tulajdonostársnak tekintendő a házközösségen belül a pater familiassal pl. a családgyermek, nem beszélve a rabszolgáról, akinél ez a virtuális tulajdonostársi állapot sem állott fenn. Nem kívánunk párhuzamot vonni Hammurabi törvényei és a XII t. törvény között, de meg kell mégis mint összehasonlító jogtörténeti adatot említeni, hogy e törvénykönyv szerint: „ha valaki más vele egyenrangúnak a fogát üti ki, ütessenek ki fogai” (200. t.), míg „ha szabadon bocsátottnak fogait üti ki, fizessen 1/3 mina pénzt” (201. t.).²⁶ Ez esetben nagyon valószínűnek látszik, hogy a magistratus, aki elé az ügyet a sértett pater familias, vagy rabszolgatartó viszi, a taliót pótló kiegyezést ma már ismeretlen módon biztosította, hiszen aligha képzelhető el, hogy az idegen rabszolgát megcsonkító pater familiast azonos módon csonkítsák meg hatósági felügyelet mellett, mint ahogy a z más rabszolgáját megcsonkította.²⁷ Ez a jogrendszer által rendezett hierarchia jut kifejezésre egyébként a XII t. törvény abban a kitételében is, miszerint az önjogú

a végrehajtható azt megölte — a többi hitelezők darabokra vághatják. Az i. előtti 5. században olyan értékes volt a nyers réz, hogy e kegyetlen büntetések is indokoltnak látszottak a hitelező kielégítésének biztosítására. Az *iniuria* esetén kiszabott tarifális tételekről Gaius (3. 223.) azt mondja „*illis temporibus in magna paupertate satis idoneae ista pecuniae poenae esse*”, tehát a nyers réz ritkaságára utal.

²⁴ Kaser: Das altröm. ius. 209.

²⁵ G. Pugliese: Studi sull' „iniuria” I: Milano, 1941. 11. utalva Gellius 20. 1. 14. és Festus: talionis.

²⁶ Mahler Ede: Babylonia és Assyria. Budapest, 1906. 123.

²⁷ Ez a kérdés Kasernek is problémát okoz (Altröm. ius. 209.). Viszont teljesen logikus Pugliese (id. m. 11.) nézete: a taliót, ha a membri ruptio más hatalma alatt állót ért, úgy a tettes megfelelő hatalomalattján kellett azt végrehajtani.

polgárok közt is megvoltak a jogrend által értékelt rangkülönbségek: „*adsiduo vindex adsiduus esto*” (I. 4.). Nagyon valószínű, hogy ha a paterfamiliasnak csak manusa és patria potestas alatt álló hatalomalattija volt, aligha lehetett ezeken végrehajtani a taliót, ha a pater familias, vagy az *uxor in manu* okozta idegen rabszolgának a membri ruptiót. A mater familias ui. olyan megbecsülésnek örvendett az archaikus római társadalomban, hogy — eltekintve *sua heres-voltától* — szinte a pater familias jogállásához állott jogi helyzete közel akkor is, ha a pater familias agnatiójában *filiae loco* volt. A manust keletkeztető *coemptio (mancipatio)* előírt mondókájához ui. kölcsönösen elmondandó formularé kapcsolódott:²⁸

„*et sese in coemendo invicem interrogabant, vir ita: an sibi mulier mater familias esse vellet, illa respondebat: velle. Item mulier interrogabat: an vir sibi pater familias esse vellet? Ille respondebat, velle*” (Boethius ad Cic. top. 3. 14.).

Ugyanerre a consensusra utal Isidorus is (5. 24. 26.) midőn megállapítja:

„*nam antiquitus nuptiarum erat ritus, quod se maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla*”.

Csak arról lehetett tehát szó, hogy az idegen rabszolgának membri ruptiót okozó pater familias, vagy *uxor in manu* esetében esetleg — rabszolga nem létében — a családgyermek valamelyikén hajtásá végre a taliót, különös figyelemmel arra, hogy az *uxor* nem *ancilla* (Isid. 5. 24. 26.). A talio végrehajtása tekintetében e vonatkozásban több kérdés marad nyitva, hiszen a forrásokban ez esetek megoldására rendelkezés nem lelhető fel. Egy dolog mindenesetre kétségtelennek látszik, ti. az, hogy a *membri ruptio* akár a pater familiast, akár a manusa, potestasa, vagy *mancipiuma* alatt állót sértett, éppen olyan sérelmét jelentette a pater familias hatalma alatt álló házközösségnek, mintha rabszolgáját, családgyermekét, vagy bármit, amire a „*meum esse*” kifejezés illet, alaptalanul vindikálták. A különbség csak a büntetésben volt (*poena sacramenti* — talio, vagy azt elkerülendő: vagyoni kiegyezés).

III.

1. Kevesebb probléma merül fel az *ossis fractio* = csonttörés esetében. A Paulus neve alatt szereplő *Collatio* hely (2. 5. 5.) szerint:

„*Manu fustive si os fragit libero CCC, si servo, CL poenam subit (sestertiorum)*”.

Tehát a kézzel, vagy böttal szabad embernek okozott csonttörés büntetése 300 font (1 font = 327 gr.), míg a rabszolga esetében 150 font nyersrész volt a XII t. törvény VIII. táblája szerint.

²⁸ E. Volterra (Lezioni di diritto romano. II matrimonio romano. Róma, 1961. 89. és k.) álláspontja az, hogy a manus és a matrimonium iuris civilis teljesen független intézmények. E szerint a manust megszüntető aktusok nem érintik a matrimonium létét. E nézet felé hajlik Kaser (Altröm. ius. 317.) is midőn megállapítja, hogy a *coemptio* csak a manusszerzést jelenti, de nem házasságkötést. E. Carelli (Coemptio matrimonii causa. Ann. Macerata 9. 1933. 189. és k.) e nézetet nem osztja. Úgy véljük kezdetben a *matrimonium* nem lehetett *manus* nélkül, a kettő elválaszthatatlan volt egymástól, hiszen ez felel meg az ősi házközösség szellemének (lehetetlen, hogy a feleség azon kívül maradjon) s csak az usus általi manusszerzés ver éket a két intézmény közé. Brósz R. — Pólay E.: Római jog. Budapest 1976,² 155.

2. Természetesen itt is felmerül a kérdés, hogy ki okozta kinek kézzel, vagy bottal a csonttörést. Ha a pater familias, mint a házközösség feje szabad ember csontját törí, természetesen egy másik házközösséghez tartozó szabad emberét, tehát másik pater-familiasét, vagy más feleségéét (*uxor in manu*), ill. családgyermekét, úgy minden további nélkül 300 font nyersrész volt a sérelmet szenvedett házközösség fejének fizetendő, ha pedig más rabszolgájának csontját törte, úgy 150 font volt a büntetés (*poena*) mértéke. Amennyiben a házközösséghez tartozó hatalomalatti, tehát *uxor in manu*, családgyermek, vagy rabszolga okozta ezt a sérelmet, vagy mancipiumba adott családgyermek, úgyszintén 300 fontot kellett a paterfamiliasnak fizetni, ha a másik házközösség fejének (*pater familias*), feleségének, családgyermekének okozták e sérelmet, s ha más rabszolgájának, úgy 150 fontot. Kérdés legfeljebb az lehetett, hogy amennyiben mancipiumba adott családgyermeket ért ilyen testi sértés egy másik házközösség feje vagy tagja részéről, hogyan lehetett ezt a tényállást minősíteni? Rabszolga sérelméről lehetett-e itt szó, vagy szabad ember sérelméről? Itt e kérdésben az irodalmi nézetek teljesen bizonytalanok.²⁹ Egyetlen támpont csak az lehet, hogy bár a mancipiumba adott családgyermek elvileg szabad ember, de rabszolga állapotában van. Paterfamiliasa ui. pl. bérbeadás céljából³⁰ mancipálta egy másik paterfamiliasnak azzal, hogy megfelelő idő múlva remancipálnia kell azt, s akkor ismét *patria potestas* alá kerül, vagy pedig, ha szabadságát el akarja nyerni úgy *manumissio* szükséges. Így arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az illető ellen elkövetett csonttörés szintén csak 150 font réz megfizetésével büntetendő. Viszont az is meggondolandó, hogy itt szabad embernek *in mancipio* adása nem változtat az illető szabadságán akkor sem, ha ez a rabszolgaszerű jogállapot fennáll, hiszen ha pl. a családgyermeket bérlő, és jelenleg felette *mancipium*-hatalmat gyakorló házközösségfő remancipálja azt paterfamiliasának és az utóbbi meghal, úgy minden további nélkül szabadul a potestas alól, s maga is a pater familias jogállását szerzi meg. Ha ezt nézzük, úgy 300 fontnak kellene lenni a büntetésnek. Míután azonban a mancipiumba vevő nem potestast, hanem rabszolga feletti hatalomnak megfelelő hatalmat gyakorol felette, elképzelhető, hogy adott esetben, ha ilyen sérelmet szenvedett, csak 150 font lesz a büntetés mértéke, amit az illető ura részére kell a sértő házközösség részéről a házközösség fejének kifizetnie.

IV.

1. Ismét több probléma merül fel a harmadik XII t. törvénybeli szabállyal kapcsolatban; mely szerint:

„*Si iniuriam alteri faxsit viginti quinque poenae sunt*” (VIII. 4.).

²⁹ Kaser (Eigentum und Besitz. 180. és k.) részletesen tárgyalja De Visscher, Leifer, Koschaker, Wilms, Cornil mancipium-szemléletét.

³⁰ A XII t. törvény idején még aligha lehet beszélni arról, hogy a hatalomalattit a paterfamilias noxába adja, sem az *iniuria*, sem más károkozó deliktum esetében, hiszen az *actio iniuriarum noxalis* a praetori jogképzés eredménye (Kaser: Altröm. ius. 211.). Mi indokolhatta tehát a családgyermek mancipiumba adását többbizben is esetleg, amelyről a XII t. törvény IV. 2. b. szól: „*Si pater filium ter venum davit, filius a patre liber esto*”. „Dieser Satz- mondja Kaser (Römische Rechtsgeschichte. Göttingen, 1967.³ 131.) — dass dreimaliger Verkauf des Sohnes durch den Vater, dessen Hausgewalt über den Sohn erlöschen lässt, war als Strafbestimmung gegen den hartherzigen Vater gedacht, wobei wir uns den Verkauf des Sohnes, damit dieser beim Käufer arbeite, als eine Art Vermietung seiner Arbeitskraft zu denken haben werden”. Így a bérlő az idegen családgyermek felett bizonyos fegyelmzési jogot szerzett. A kérdéses törvényhely ui. másképpen nem érthető, hiszen ez időben a paterfamilias ius vendendije már aligha érvényesült (Pólay: Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen. Acta Jur. et. Pol. Univ. Szeged. XXVI (1979) 17.).

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a három most tárgyalt deliktuális tényállás közül a törvény csak ez esetben szól „*iniuria*”-ról. Kérdés, hogy a *membrum ruptum* és az *os fractum* tényállása is az *iniuria* keretébe tartozik-e? E tekintetben csak a későbbi források adnak eligazítást. Így Gaius (3. 223.) szövege:

„*Poenā autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat*”,

teljesen korrekt eligazítást ad a *membrum ruptum iniuria*-volta tekintetében.

Szintén nála találjuk meg az *os fractum* minősítését (Gai. 3. 223.):

„*Propter os vero fractum aut conlissum trecentorum assium poena erat, veluti si libero os fractum erat, at si servo CL: propter ceteras vero iniurias XXV assium poena erat constituta*”.

A VIII. 2—4. ezek szerint egymás után három *iniuria*-tényállást szabályoz: a talióval büntetendő tagcsonkítást, a nyerszéz bizonyos meghatározott mennyiségével büntetendő csonttörést és egy további *iniuria*-tényállást, amelyre nézve a törvény többet nem mond Gaius kommentálásában, mint azt, hogy egyéb — az első két tényálláson kivüleső — iniuriák. Ezt a gaiusi helyet kétféleképpen lehet felfogni:

a) mindenféle jogellenes magatartás idetartozik, tehát ismét egy az iniuriára vonatkozó generálklauzulával állunk szemben.

b) minden testi sértés, ami nem esik a *membrum ruptum* és *os fractum* fogalma alá: *iniuria*.

Az előbbi feltételezéssel kapcsolatban azt mondhatjuk, amit a generálklauzláknak archaikus jogokban való létjogosultságával kapcsolatban már mondtunk.³¹ Így csak az a lehetőség marad hátra, hogy itt is a házközösség fejével, vagy valamely szabad, vagy nem szabad tagjával szemben elkövetett valamilyen testi bántalmazásról lehet szó a házközösségen kívülálló részéről.

Kérdés azonban, hogy csak testi bántalmazásról, sértésről lehet-e ebben a harmadik változatban szó? E tekintetben úgy véljük két döntő érveléssel argumentálhatunk. A posztklasszikus *Sententiarum libri* (5. 4. 1.) a következőket mondja:

„*Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus verberibus et illatione stupri: extra corpus conviciis et famosis libellis*”.

A XII tábla „*iniuria extra corpus*” a két első változatban (*membrum ruptum* — *os fractum*) nem ismer, ha tehát folytatólagosan e két deliktum után egyéb iniuriáról beszél, nyilvánvalólag „*iniuria in corpus*” értendő.³² Persze más helyen olyan tényállást is a XII t. törvénynek tulajdonít ugyanez a mű (5. 4. 6), mely a törvényben nem szerepel, hanem inkább a későbbi kiterjesztő magyarázat tulajdonította azt a XII t. törvénynek. Ez a *carmen famosum* = gúnydal, holott a XII tábla csak „*qui malum carmen incantassit*” tényállásról szól (VIII. 1.), ami Cicero (de rep. 4. 10. 12.) szerint fejvesztéssel volt büntetendő (*capite sanxisset*) és nem gúnydalt jelentett, hanem „gonosz varázslattal való ráolvasást”, ami a misztikus szférákba mutat. — Persze más lapra tartozik, hogy Cicero ezt a „*carmen*”-t már az infámiával hozza

³¹ „Es ist ausgeschlossen — mondja Lübtow (id. m. 134.) — dass die XII Tafeln jede andere körperliche Misshandlung als membrum ruptum und os fractum einfach als namenlose 'Unrechtat' schlechthin ohne konkrete Substanz (iniuria generalis) bezeichnet haben. Eine solche wage Redeweise wäre für die damalige Zeit ganz unnatürlich.”

³² Lübtow (id. m. 132.) szerint: „Eine positive, technische Bezeichnung für die 'iniuriae extra corpus' fand sich nicht. Daher drückte man den Begriff durch den sprachlichen Gegensatz zu der bis dahin rechtlich allein anerkannten iniuria aus, die nur eine 'iniuria in corpore' war”.

kapcsolatba. Viszont a gúnydal, mint *iniuria* csakis a praetori edictumban jelentkezhethet, de nem a XII táblában, amelyet Cicero felnőtt korában már nem is tanítanak, s az oktatás tárgya már csak a praetori edictum (Cic. De leg. 2. 59. és 1. 17.).

A másik érvet amellet, hogy ez az *iniuriának* nevezett tényállás testi bántalmazást jelentett (annak valamely formáját) a Gellius által elmesélt eset (20. 1. 13.) szolgáltatja. E szerint annak idején egy L. Veratius nevű aranyifjú mindenkit, akivel sétája közben találkozott, pofonütött, s az őt kísérő rabszolga rögtön kifizette a 25 as összegű, az eset állítólagos megtörténtekor már nevetséges értéket kitevő, de a XII táblában előírt summát. Ez viszont arra utal, hogy a 25 asszal büntetendő *iniuria* testi bántalmazásra vonatkozik a XII tábla szerint. Egyébként *Lübtow*³³ megkísérli a XII t. törvény eredeti szövegét — ez érvek figyelembevételével rekonstruálni, *Leonhard*³⁴ alapján a következőkben: „Wenn sich jemand in sonstiger Weise am Körper eines anderen vergreift, soll er 25 Pfund zahlen”.

Problémát jelent persze bizonyos tekintetben ez a megfogalmazás is, hiszen némi alappal mondja *Simon*,³⁵ hogy ez esetben kard által okozott vérző seb sértettje ugyanolyan összegre tarthat igényt, mintha csak egy pofont kapott volna. Ez logikus, de figyelembe kell venni azt, hogy ha kazuisztikus is a XII tábla, azért minden testi sértési esetnek külön tarifális büntetését megállapítani nagyon nehéz lett volna. Mindenesetre a kard által okozott seb az általános esetben — ha halált nem okoz — a tagcsontkitásnál, vagy a csonttörésnél kisebb sérelmet jelent, s így értékelték ezt a decemvirek is.

2. A VIII. 4. *iniuria*-jával kapcsolatban a XII tábla éppúgy nem különböztet a házközösség szabad és nem szabad tagjai közt, mint a *membri ruptio* esetében. Kérdés éppen ezért, hogy vajon az idegen rabszolga arculütése, vagy őt ért, és a *membri ruptio* és *ossis fractio* fogalma alá nem eső más testi bántalmazás ugyanúgy 25 font réz büntetesként való megfizetésének kötelezettségét vonta maga után, mint pl. a házközösség fejének; vagy manusa alatti feleségének hasonló sérelme. Minthogy Gaius hagsúlyozza (3. 222.), hogy

„*Servo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri videtur*”,

a rabszolgán *iniuria* nem eshet, hanem az őt ért *iniuria* urát ért *iniuriának* minősül, ebből nyilvánvalónak látszik, hogy a képlet ugyanaz volt itt is, mint az *os fractum*-nál. Ha egy idegen rabszolgának csontját töri valaki, úgy az illető házközösség feje köteles a sértett házközösség fejének, amelyhez a rabszolga tartozik, 150 font nyers rézét fizetni. A különbség csak az, hogy a decemvirek ez esetben nem írtak elő a különböző testi bántalmakra, amelyek a VIII. 4. alá tartoztak, különböző tarifát, hanem egységesen 25 font rézben állapították meg a házközösség fejének közvetlenül okozott sérelem büntetését, valamint a házközösség fejét közvetve, a hatalomalattiak bántalmazása útján ért *iniuria* büntetését.³⁶

3. E kérdés kapcsán szükségképpen felmerül az, hogy a VIII. 4. alatti *iniuria* büntetéseként megfizetendő összeg az *ossis fractio* esetére előírt összeg 1/12-e, ill.

³³ *Lübtow* id. m. 135.

³⁴ *Leonhard* id. m. 12. és 25 jz.

³⁵ *D. V. Simon*, SZ 82 (1965) 163. és k.

³⁶ *Pugliese* (id. m. 11.) abból kiindulva, hogy a praetor egy *actio de iniuriis quae servis fiunt* (Ulp. D. 47. 10. 15. 34.) teremtett, arra következtet, hogy a XII tábla VIII. 4. esetében rabszolga ellen elkövetett *iniuria* nem járt büntetéssel. *D. V. Simon* (id. m. 135) hasonló nézetet vall a végeredmény tekintetében, de úgy véli, hogy ilyen edictum felesleges lett volna, ha a XII tábla ez esetre nézve intézkedik. Mindenesetre a XII tábla alapján a VIII. 4. tekintetében kialakuló kazuisztikáról nincs adatunk.

ha rabszolgát ért ilyen csonttörés így 1/6-a, tehát a kérdéses iniuria valóban csak a kis-jelentőségű; a csonttörés súlyosságától súlyában jelentősen elmaradó testi bántalmazásokra vonatkozott. Ezt mutatja a két *poena* összegének egymáshoz viszonyított mértéke. Mi történhetett akkor, ha a testi sértés nem eredményezett tagcsonkulást, vagy valamely szerv megsemmisítését (kézlevágás, vagy szemkiszúrás), de azért elég súlyos volt oly mértékben, hogy vetekedett súlyában a csonttöréssel (pl. kardvágás). Miután a *membri ruptio* mindenképpen helyrehozhatatlan csonkulást, vagy szervsérelmet kellett, hogy jelentsen, így nyilvánvaló, hogy ami nem esett e fogalom alá, de nem minősült *ossis fractio*-nak, szükségképpen a VIII. 4. alatti *iniuria* tényállásába volt besorolandó, tekintettel arra, hogy egy seb, amelyet pl. karddal ejtettek, az általános tapasztalatok szerint gyógyítható: a sérelem következménye reverzibilis volt akkor is, ha konkrét esetben a seb elhanyagolása miatt utóbb a vonatkozó testrész elgennyedt, s súlyosabb következmények állottak elő. Kétségtelenül fennáll a 25 font róz megfizetésében jelentkező *poena* differenciálatlansága, de további tarifális megkülönböztetéseket a két előbbi tényálláson kívüli testi bántalmazások esetére a decemvirektől aligha lehetett elvárni, viszont éppen talán ez a körülmény volt egyik legnyomósabb oka a praetori *actio iniuriarum (aestimatoria)*, tehát a bírói mérlegeléssel kiszabandó pénzbüntetésre irányuló kereset megalkotásának, a későbbi köztársaság korszakában. *Pugliese* és *D. V. Simon* habár különböző indokolással kialakított az a nézete, hogy a VIII. 4. szerint *iniuria*, ha azt rabszolga ellen követték el, büntetlen maradt, annak a szempontnak elhanyagolásából ered, hogy e szerzők nem vették figyelembe azt, hogy a XII tábla idején a rómaiak házközösségekben éltek, s a rabszolga a házközösségnek éppúgy tagja volt, mint a saját családgyermek, vagy a *mancipium*-hatalom alá került idegen családgyermek. Márpedig ha ezeket sérelem érte, úgy a sérelem mindenképpen a házközösség fejét, a paterfamiliást érte (Gai. 3. 222.) éppúgy, mintha a paterfamiliástól rabszolgáját valaki „*iniuria vindicavit*” (Gai. 4. 16.). Emellett *D. V. Simon*³⁷ utal arra, hogy a VIII. 4. alatti iniuriának rabszolga elleni elkövetése nem okozhatott anyagilag mérhető kárt, s így később a lex Aquilia nem abszorbeálhatta ezt az *iniuria*-esetet. Ez a felfogás azonban úgy véljük kevésbé tartható, hiszen kétségtelen ugyan, hogy az idegen rabszolga arculütése nem járt vagyoni sérelemmel, de pl. karddal való megsebesítése már feltétlenül, hiszen így a rabszolga, úgyis mint a házközösség tagja, kiesett legalább is időlegesen a pater familiással és a házközösség többi tagjaival együtt végzett munkából, s ez feltétlenül kárt jelentett. A káron kívül azonban feltétlenül azon házközösség fejének megsértését is jelentette ez a cselekmény, amelyhez a rabszolga, a *mancipium*-hatalom alatti, a legrégebb időkben a családgyermekkel, valamint az *uxor in manu*-val együtt tartozott. — Felmerül még az irodalomban az az elgondolás is, hogy a nemi erőszak, ill. a mozgási szabadság megátalása is az *iniuria* VIII. 4. alatti tényállását valósította-e meg.³⁸ Úgy véljük, hogy az előbbi tényállás — bár Paulus (Sent. 5. 4. 4.) szerint az iniuriához sorozandó — az azzal kapcsolatos halálbüntetés miatt nem eshetett a VIII. 4. alá, míg viszont a másik tényállásnak az *iniuria*-esetekhez sorolása elképzelhető, bár az azt bizonyító forrás is kétségkívül poszt-klasszikus eredetű.

³⁷ *Simon* id. m. 135.

³⁸ *Mommsen* (id. m. 792.) a nemi erőszak azért esik ki az *iniuria* köréből, mert azt a történet időkben már crimenként torolták meg. *Pugliese* (id. m. 34. és k.) szerint a személyes szabadság megsértése és a *stuprum* igen szűk tényállások lettek volna a fenti *iniuria* tekintetében. *Huwelin* (id. m.) szerint az emberrablás *iniuria*. *Liebs* (id. m. 288.) szerint: a VIII. 4. felölelte valamennyi testi sértést (persze a VIII. 2.—3. kivételével), ezenkívül a mozgási szabadság súlyos megsértését is. Augustus törvénye szerint a tettenért házasságtörő 20 óra hosszat fogva tartható (D. 48. 5. 26). Ezután viszont *iniuria* a fogva tartás.

1. További *iniuria*-esetnek látszik a XII táblában más fának gyökerestől történő kiirtása:

„*Cautum est XII tabulis, ut qui iniuria cecidisset alienas arbores, lueret in singulas aeris XXV*” (Plin. Nat. hist. 17. 1. 7.)

E szerint iniuriát követ el és fánként 25 font nyers réz megfizetésével büntetendő, aki más fát kivágja. A kérdés itt az, hogy ha nem a házközösséghez tartozó (családtag, rabszolga, *mancipium*-hatalom alatt álló, vagy éppen a *pater familias*), hanem egy a fenti szempontból élettelen vagyontárgy az *obiectum delicti*, miért minősül iniuriának annak a tulajdonos sérelmére történt kivágása?²⁹

Egy kétségtelen, hogy a pliniusi forráshely itt kifejezetten iniuriáról beszél, s minden egyes jogtalanul kivágott fa után 25 font rézben megállapított poenáról. Persze kérdés, hogy a császárkor elején élt C. Plinius Secundus Maior, a *Naturalis Historia* szerzője (23—79) valóban a XII tábla eredeti szövegét ismerte-e, vagy csak úgy emlékezetből írta a fenti sorokat, mint azt a nála későbbi korban élt Gellius teszi a *membrum ruptum* tekintetében, midőn azt mondja a XII táblát idézve, hogy „*...cuius verba, nisi memoria me fallit haec sunt*” (20. 1. 14.) Kétségtelen, hogy Plinius korában a XII tábla szövegét nem tanították már, e szokás már Cicero korában kiment a gyakorlatból (De leg. 2. 59.), viszont az is kétségtelen, hogy Plinius mintegy évszázaddal korábban élt, mint A. Gellius (i. sz. 2. sz.) tehát időbelileg közelebb volt ahhoz a korhoz, midőn a XII tábla még oktatás tárgya volt. Emellett a pliniusi szöveg annyira exakt a 25 font réz *poena* tekintetében (*aeris XXV* és nem *XXV asses*, ami Plinius korában természetes lett volna, hiszen a későbbi forráshelyek az *os fractum* és a VIII. 4. iniuriája esetében is asszokról, ill. sestertiusokról szólnak), hogy aligha lehet kétségünk e törvényszakasz léte tekintetében. Talán egyedüli pontatlanság a szövegben a „*cecidisset*” szó használata, amely a praetori *actio arborum furtim caesarum* nevű jogsegély — mint Plinius korában élő jog — ismeretében kerülhetett a szövegbe. Gaius ui., aki mint hivatásos jogász pontosan ismerte a XII tábla szövegét (sőt a legis actiók mondókáit is csak mint jogtörténeti jelentőségüket is szó szerint idézi) a következőket mondja:

„*Lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur*” (4. 11.).

²⁹ Huvelin (jd. m.) szerint az iniuria dolgok (*res in patrimonio*) ellen is irányulhatott, s ahogy a rabszolga csonttörése 150 font réz poenát vont maga után, úgy a kivágott fák után is természetes a 25 font. B. Kübler SZ 25 (1904) 443. szerint az *iniuria* csak embert érinthetett. O. Lenel (Ed. Perp. Leipzig, 1956.³ 337.) a XII tábla e keresete mellé (ti. az *actio arboribus succisis* mellé) azért vezette be a praetor az *actio arborum furtim caesarum* elnevezésű keresetet, mert a XII tábla által szabályozott tényállás túl szűkvolt, és a 25 as pedig igen kis büntetéssé lett a köztársaság második felében A. Fliniaux (L' action de arboribus succisis. Stud. Bonfante I. Milano, 1930. 525) éppúgy az iniuria egy kazuista módon kodifikált esetét látja e cselekményben, mint Kaser (Altröm. ius. 213.), aki szerint „eine der iniuria nahestehende Abspaltung bildet schliesslich im Bereich unserer XII — Tafelüberlieferung die actio de arboribus succisis (VIII. 11. Plin. nat. hist. 17. 1. 7.) mit dem gleichen Buss-satz von 25 asses.” F. Pringsheim (Die archaische Tendenz Justinians. St. Bonfante I. Milano, 1930. 508—519.) és A. Berger (Vi sono nei digesti citazioni interpolate della legge della Dodici Tavole. Stud. Riccobono I. Palermo, 1936. 614.) azt vallja, hogy a bizánci kodifikátorok a XII táblában kerestek alátámasztást saját gondolataiknak, s ezzel megállapításaik tekintélyét próbálták emelni, ha nem is mindig helytálló eszközzel, ui. kérdéses, hogy a XII táblában szerepelt-e a kérdéses intézmény.

Úgy véljük, hogy Plinius szövege hitelesnek fogadható el, s a más fának jogellenes kiirtása (*succedere*) *iniuria-delictum*ot valósított meg (*succedere* = *subcedere* = alulról kivágni, gyökerestől kiirtani).

2. Kétségtelen, hogy a háztáji kertben levő fák, feltétlenül a „*meum esse*” kategóriához tartoztak.⁴⁰ Ezek a fák minden bizonnyal a házközösség *hortus*-ában (kertterület) állottak, s ha valaki, házközösségen kívülálló azok közül egyet is „*succisis*”, úgy a házközösség fejét ezáltal megsértve, 25 font retet kellett fizetnie. De miért volt ezeknek a fákknak ilyen nagy jelentősége, hogy azok jogellenes kiirtása a házközösség fejének, ill. magának a házközösségnek megsértését jelentette? A ház melletti kert legjelentősebb alkotórésze a fa volt, és pedig mint Ulpianus külön kiemeli (D. 47. 7. 3. 7.), egyrészt az olajfa, amely a ház olajszükségletét volt hivatva biztosítani (*stirpes oleae arbores*), valamint a szőlőtövek; amelyek a legis actiós perben is „*arbor*” szóval voltak megjelölendők, mint azt egyrészt Gaius (4. 11.) kiemeli:

„*Unde eum, qui de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominaret, responsum est eam rem perdidisse, cum quia debuisset arbores nominare eo, quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis competeret, generaliter de arboribus loqueretur*”.

másrészt, mint Ulpianus mondja (D. 47. 7. 3. pr.):

„*Vitem arboris appellatione contineri plerique veterum existimaverunt*”.

Arbor succisa alatt tehát *vitis succisa* (=kiirtott szőlőtő) is volt értendő, mint az olajat és bort szolgáltató termények, amelyek szántóföldön aligha voltak megfelelően termelhetők, s így majdnem olyan jelentőségük volt az itáliai házközösségekben élő parasztgazdaságokban, mint az igásállatoknak, vagy rabszolgáknak (*res Mancipi*), amelyek — már ti. az utóbbi kettő — külön jogi elbánásban részesültek. Az olajfa és szőlőtőke különleges minősítése, kiirtásuknak a VIII. 4. szerinti *iniuria*-nak megfelelő büntetése tehát meglehetősen indokoltnak látszott. Mindenestre egy olajfa kiirtása, vagy szőlőtőnek a talajból jogellenesen való kiemelése legalább olyan sérelme volt a házközösségnek, ill. e közösség fejének, mintha rabszolgáját vagy családgyermekét a házközösségen kívül álló megütötte volna (VIII. 4.).⁴¹

⁴⁰ Hogy itt nyilván csak a háztáji gazdaságban levő fákról lehetett szó, igazolja egyrészt Varro (De r. r. 1. 10. 2.), mely szerint „*bina iugera quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, quae heredem sequerentur, heredium appellarunt*”; s ha Romulus legendaszerű alakja e megállapítást problematikussá is tenné, idézhetjük Pliniust (Nat. hist. 19. 4. 50.), aki szerint „*in XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa: semper in significatione ea 'hortus', in horti vero 'heredium'*”. Az ősi ingatlanmagántulajdon tehát a házastelekrész (udvart) és a hozzátartozó kertet (*hortus*) foglalta magában, s ez volt öröklés tárgya is a XII tábla szerint (*heredium*), s területére nézve nyilván 2 iugerum (*bina iugera*) = 5046 m² földfelületet tett ki. A szántóföld, miután az itáliai nemzetségek gentilis kötelekben foglalták el a földet, nemzetségi közös földek maradtak jó ideig, mint azt Kaser (Eigentum und Besitz, 228. és k. és 236.) szemléltetően kifejti. R. Pöhlmann (Geschichte der sozialen Frage. II. München, 1925. 334. és k.) ugyan a *bina iugera* alatt a szántóföldet érti, s elveti a Romulus-mondát, de e nézet aligha látszik tarthatónak.

⁴¹ Az Itáliára, ill. a 6. és 3. század közötti Rómára feltétlenül jellemző volt az olajfa-termesztés és a szőlőkultúra. Az 5. században kiterjedő szőlő- és olajfakultúra a bronz- és korai vaskorszak bevándorló indoeurópai népességének az olaj- és szőlőkultúrában szerzett tapasztalataira támaszkodott (Kulturgeschichte der Antike 2. Rom. Hrgb. J. Hermann. Berlin, 1978. 16. és 49.). Ezeket a tapasztalatokat fejlesztette tovább a villagazdaságok kialakulása után a catói korszak, amikor is az olajkultúra (De agr. cult. 144—146.), valamint a szőlőkultúra (De agr. cult. 147.) egész rendszer szinté tudományos alappal nyert kidolgozást, mind agrotechnikai, mind jogi vonatkozásokban. A XII tábla közzétételének idején azonban ilyen villagazdaságok még nem voltak, hanem csak a herediumon gazdálkodott az ősi római házközösség. „*In XII tabulis —* mondja Plinius (Nat. Hist. 19. 4. 50.) — *legum nostrarum nusquam nominatur villa: semper in significatione 'hortus', in horti vero 'heredium'*”. A XII tábla VI. 9. külön is szól a szőlőtövekről: „*Sarpiuntur vineae, id est...ut in XII:*

Olaj- és szőlőkultúra jelentőségét egyébként még Gaius is kiemeli, midőn azt mondja (D. 47. 7. 2.):

„*Sciendum est autem nos, qui arbores et maxime vites ceciderint etiam tamquam latrones puniri*”.

Az olajfa kiirtása, a szőlőtőke elpusztítása esetében tehát a tettes, mint „*latro*” (= fegyveres útonálló, rabló, vagy haramia) büntetendő. E forráshely teljesen interpolálatlan, s a régi időkre visszamutató természetességgel (*sciendum est*) nyert az archaikus jogot jól ismerő Gaiusnál megfogalmazást. A „*latro*” kifejezés annál is inkább indokolt adott esetben, mert itt lényegében egy romboló tevékenységről van szó a XII t. törvény vonatkozó részében, amely — mint *Flinieaux*⁴² mondja — a fa gyökerestől való megsemmisítésére (*ablation totale*), ill. a szőlőtőke teljes elpusztítására irányult és a XII tábla szövegezéséből kitűnőleg nem ezeknek „*furtim*” (*clandestinement*) történő kivágására (*actio arborum furtim caesarum*). Igazi pusztító tevékenységről volt itt szó (*succidere*), amely adott esetben bosszú műve lehetett, hogy egy házközösség „*hortus*”-ában levő legfontosabb terményeket (szőlő, olajbogyó) hozó fát, vagy tőkét megsemmisítve annak súlyos csapást okozzanak.

Összegezve: az egész VIII. 11. szerinti tényállásban a házközösség fejének okozott személyi sérelmet is kell látnunk.

VI.

A következő — a XII táblában fellelhető — utalás egy másik *iniuria* tényállásra a VIII. 5. alatti:

„*Rupit[ias]... sarcito*”

=a rongálást meg kell téríteni. Ez a forráskiadványok által itt elhelyezett és összekapcsolt két szó, a fenti jelentéssel Festus két szöveghelyére támaszkodik:

„*Rupitias id XII significat 'damnum dederit'*” (265).

„*Sarcito in XII Ser. Sulpicius ait significare damnum 'solvito', praestato*” (322).

Kapcsolatuk, valamint együttes jelentésük rendkívül vitatott.⁴³ Amennyiben a *communis opinio* alapján elfogadjuk a két szó kapcsolatát és elhelyezését a VIII. 5.

‘*Quandoque sarpta donec dempta erunt*’ (Festus 348.). Hasonlóan utal Plinius is (Nat. hist. 14. 1. 19.) a kétféle növénykultúra kapcsolatára a következőkben: „*Vites iure apud priscos magnitudine inter arbores numerabantur. A „tignum iunctum aedibus vineave ne solvito*” XII táblabeli szabály (VI. 7.) olymértékben védi e szőlőtöveket, hogy a más tulajdonát képező szőlőkarót sem lehet a földből kihúzni ha az a szőlőtő épségét veszélyeztetné. — A fa jogellenes kivágását Hammurabi törvényei is büntetik, bár a rendelkezés a titokban való fakivágásra utal: Ha valaki *kertben*, tulajdonosának tudta nélkül fát vág, 1/2 mina ezüstöt fizessen” (Mahler id.m. 110.) — Bár e rendelkezés inkább az *actio arborum furtim caesarum*-ra utal, de a XII tábla rendelkezését húzza alá, amely nyilvánvalólag a „*hortus*”-ban levő fákra, szőlőtövekre vonatkozik.

⁴² *Flinieaux*, St. Bonfante I. 538—539.

⁴³ *Kunkel* (Jörs—Kunkel—Wenger id. m. 256. 2. jz.) szerint a két szó összekapcsolására irányuló törekvés bizonytalan alapokon nyugszik. Különösen a fantázia szüleménye *C. Sell* (Die actio de rupitiis sarcienidis. 1877.) e két szóból konstruált — feltételezett — keresete. *Kaser* (Altröm. ius. 225. 44. jz.) hasonlóan vélekedik. — *Mommsen* szerint (id. m 827—828. 5. jz.): „Die Zwölf Tafeln haben sich bei der Sachbeschädigung vielleicht auf rumpere beschränkt: die daraus angeführten Wor-

alatt, közvetlen az emberi test elleni iniuriák társaságában, úgy az bizonyos hiányt látszik pótolni a házközösség tagjai, ill. az ahhoz tartozó tulajdoni kör tekintetében, amelyet a „*meum esse*” kifejezés fog össze a házközösség fejének hatalma alatt. Uj. a *manus, potestas* és *mancipium* alatt levők elleni, a házközösség fejét közvetlenül, vagy közvetve ért támadások okozta testi sértések, valamint a házközösség hortusában levő legértékesebb növényi objektumok (olaj-, estleg gyümölcsfák, ill. szőlőtövek) elleni károsító cselekmények, amelyeket az elkövető mintegy „*latro*”, akár nyilvánosan, bosszúból hajt végre, megtorlást kapnak, de a házközösség fontos élő objektumai, az igásállatok, vagy a háznál levő más állatok (juh, kecske, sertés stb.) az eddig felsorolt jogvédelmi eszközök mellett védtelenek maradnak; s a házközösség fejének ezirányú sérelme nem nyer megtorlást. A fenti két szó a maga összefüggésében feltehetőleg ezek védelmére utalt azzal, midőn a rongálásuk, megsebesítésük, elpusztításuk esetére az okozott kár megfizetését írta elő. S hogy itt is iniuriáról lehetett szó, szinte félreérthetetlenül utal erre Ulpianus (D. 9. 2. 1.pr.), midőn azt mondja:

„*Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive XII tab. sive alia quae fuit*”.

E szerint tehát *iniuria* okozta kár megtérítéséről kell, hogy szó legyen e töredékes szókapcsolatban. Ha pedig tudjuk, hogy a i. e. 287, vagy 286. évi fenti néptörvény az akkor már a házközösségi körből kikerült rabszolga, valamint a négylábú állatok megölését, ill. megsebesítését bünteti, úgy feltételezhető, hogy az állatokra vonatkozó rendelkezések előképe itt kereshető, annál is inkább, mert minden más, a XII táblában található dologrongálásnak minősülő *delictum* tényállásai közül egy sem érinti a házközösség hortusában tartott „*alienam quadrupedem, vel pecudem iniuria occisum*” (Gai. D. 9. 2. pr.), *ustum, fractum vel ruptum* (Ulp. D. 9. 2. 27. 5)⁴⁴ esetét. A XII tábla VII. 8. és VIII. 6—7. 9—10. és 14. alatti tényállások ui. nem a *rumpere* értelmében vett kárt okozó dologrongálást jelentenek, főleg nem olyan dologrongálást, amelynek a házközösség, vagy közvetlenül annak feje ellen irányuló személyes éle lehet (*iniuria vindicare, membrum ruptum, os fractum, alia iniuria, arbor succisa*), akár bosszúból, akár más okból, hanem lórugást, szarvasmarha öklelést, idegen vetésbe más állatának belegelését, nem szándékos tűzokozást, vagy vétőképtelennek minősülő (préklasszikus, klasszikus kor) *impuberes* által elkövetett lopást (tettenérve), vagy a vetés éjjel való levágását.

Így a kérdéses forráshely rekonstruálása a következőleg volna elképzelhető:

„*Rupitias si quis alterius pecudi iniuria faxsit,*⁴⁵ *sarcito*”

te rupit (rupitias) XII significat damnum dederit, sind leidlich gesichert und beziehen sich wahrscheinlich nicht auf die Körper, sondern auf die Sachbeschädigung” C. G. Bruns (Fontes iuris romani antiqui. Tübingae, 1909. 30. 5. jz.) utal arra, hogy a két szó kapcsolatát egymással *communis opinion*nak kell tekinteni. S miután Festus (265) interpretációja, mely szerint *rupsit* = *damnum dederit* nem alkalmazható a *membrum ruptum* esetére, itt arról van szó, ha valaki „*praeter membrum rupsit*”, tehát dologrongálásról lehet ez esetben szó. — Karlowa (RRG. II. 796.) szerint itt nem generális dologrongálásról, hanem valami speciális dologrongálással való károkozásról lehet szó.

⁴⁴ E tényállások: 1. *actio de pauperie* (VIII. 6. — Ulp. D. 9. 1. 1. pr. — 11) 2. *actio fe pastu pecoris* (VIII. 7. — Ulp. D. 19. 5. 14. 3.), 3. *actio aquae pluviae arcendae* (VII. 8.), 4. a nemszándékos tűzvészokozásból eredő kereset (VIII. 10. — Gai. D. 47. 9. 9.), 5. a serdüetlen fiú lopás esetén való tettenérésére (VIII. 14. — Gell. 11. 18. 8.), 6. a vetést károsító cselekmény, ha azt serdüetlen követi el (VIII. 9. — Plin. Nat. hist. 18. 3. 12.). Ld. Kaser: Altröm. ius. 219.

⁴⁵ D. 9. 2. 27. 5. — Marton G. (A római magánjog elemeinek tankönyve. Budapest, 1957. 26.) is itt véli a *lex Aquilia* eredetét keresni.

1. Vitás az irodalomban, hogy a VIII. tábla 1. pontjában szereplő kitétel:

„*Qui malum carmen incantassit...*”

vajon az *iniuria* egy esete volt-e (becsületsértés?), vagy mást jelentett?⁴⁶ A vita alapja Cicero e pár szóhoz kapcsolt interpretációja:

„*Nostrae XII tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sancendum putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri*” (De rep. 4. 10. 12.).

A szó szerint fennmaradt szövegtöredék azt jelenti, hogy „aki gonosz éneket ráolvas...” Cicero viszont a következőket mondja: „A mi XII táblánk, midőn oly kevés dolgot nyilvánított főbenjárónak (=halálbüntetéssel sújtandónak), ezek közé sorolandó cselekménynek vélték: ha valaki 'ráénekel', vagy olyan énekeket költött, hogy ezzel másra becstelenséget, vagy gyalázatot hozott”. A „ráéneklés” büntetése (*incantare*=*occantare*) ezek szerint, mint főbenjáró cselekményé: halál. Cicero azonban— nyilván kiterjesztő értelmezéssel — idesorolja a becsületsértő éneket, amelyről úgy véljük, hogy a XII táblában nincs szó. Plinius (Nat. hist. 28. 2. 10—17.) említi:

„*Maxime quaestionis, et semper incertae est, valeantne aliquid verba et incantamenta carminum. — Quid? non et legum ipsarum in XII tabulis verba sunt: 'qui fruges excantassit' et alibi 'qui malum carmen incantassit'.*”

Az író itt arra a vitára utal, amely arról folyt, hogy a gonosz varázsszavaknak van-e hatása? S itt utal a XII táblában található két tényállásra, ti. a „termés mágikus varázslással való eléneklésre”, valamint a „megrontó ráolvasásra”. Valakinek infámiát okozó gúnydalról azonban nem szól, csak Cicero, akinek idejében a „*carmen famosum*” a praetor által a sértett kérése alapján mérlegelendő pénzbüntetéssel sújtatott.

Egy mindenestre valószínűnek látszik, hogy ti. a VIII. 8. a. alatti „*qui fruges excantassit*” a házközösség terméseinek” gonosz ráolvasással való elpusztítása, valamint a „*malum carmen incantare*” (a varázssénekekkel való károközö ráolvasás) a házközösség tagjainak, vagy vagyonának megrontására irányuló tevékenység volt, s így *iniuria*-nak is lehetne minősíthető. Két körülmény azonban ellene szól annak a nézetnek, hogy a „*malum carmen incantare*” és a „*fruges excantare*” kifejezés

⁴⁶ Mommsen (id. m. 794.) szerint: „Das öffentlich gesungene Schmächlied (carmen famosum) wird nach Zwölftafelrecht streng geahndet” utalva itt Ciceróra (De rep. 4. 10. 12.). A probléma csak az, hogy a XII tábla nem ismert *carmen famosum*-ot: az — mint a becsületsértés egy faja — a praetori edictum terméke. Egyébként ahol Mommsen (id. m. 794. 3. jz.) *carmen famosum*-ra utal (Seneca contr. 5. 6. — PS 5. 3. 6. és 15. — D. 22. 5. 21. pr. — 28. 1. 18. 1) szó sincs halálbüntetésről, csak a két utóbbiban instabilitásról. — Maschke (id. m. 12—24.) összhangba próbálja hozni a XII tábla vonatkozó szövegeit a cicerói forráshellyel, miszerint az *occantatio* = varázsdal, amelynek halállal való sújtása a régi időben a varázslatba vetett hit miatt indokolt volt, de utóbb ez a büntetés elavult. — Kunkel (Jörs—Kunkel 258.) a *malum carmen incantare*-t „Besingen mit bösen Zaubersprüchen” kifejezéssel fordítja, míg az *occantare* = nyilvános gyalázkodás. Ez utóbbi azonban a később kialakult *convicium* fogalmával esik egybe, s ezt az értelmet a XII tábla szavainak aligha lehet tulajdonítani. — Helyesen minősíti Beckmann (Zauberei und Recht in Roms Frühzeit. Diss. Münster, 1923. 27. és k.) mindkét kifejezést varázsdalnak, s ezzel teljesen összhangban van a halálbüntetés az akkori babonás hitvilágot tekintve. — Kaser: (Altröm. ius. 207. és k.) nem említi az *iniuria* tényállásai közt a XII tábla idején a „*malum carmen incantare*”, sem a cicerói „*occantare*” kifejezést nyilván a halálbüntetésnek az iniuriával szerinte össze nem egyeztethető volta miatt.

az *iniuria* egyik tényállását jelentené. Egyrészt ui. — mint az eddig vizsgált forrásokból kitévőnk, akár a XII tábla szavait idézik, akár a későbbi korok értelmezéseiről van szó — az „*iniuria*” kifejezés mindig megtalálható a tényállás keretében, vagy a tényállást értelmező szövegekben (*membrum ruptum, os fractum*), ill. a per-formulárában. Cicero azonban, akinek szövegére ez az álláspont alapozódik, egy szót sem szól az iniuriáról, s nem teszi azt Plinius sem, aki az „*incantamenta carminum*”-ról beszél, összekapcsolva azt a XII tábla „gyümölcsök eléneklésére” és „gonosz ráéneklésre” (ráolvasásra) utaló szöveghelyeivel. Egyedül Cicero használja a *carmen*-nel kapcsolatban az *iniuria* kifejezést a következőkben:

„...*quamquam id quidem Duodecim Tabulae declarant condi iam tam solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt*” (Quest. Tusc. 4. 2.).

2. Az „*iniuria*” kifejezés azonban már a Cicero korában kialakult praetori verbáliniuriát jelzi, s nem a XII tábla „*malum carmen*”-ét, amelyet Cicero saját korának *carmen famosum*-ával vél azonosíthatónak. „*Malum carmen*”-t említ egyébként Horatius is:

„*Si mala condicerit in quem quis carmina...*” (Sat. 12. 2.), anélkül, hogy iniuriáról szólna.

Mégis nem ez a döntő érv a „*malum carmen*” iniuriának való minősítésénél a XII táblát illetőleg. A „*malum carmen incantare*” büntetése, ami a XII táblában halál (*nostrae XII tabulae...capite sanxissent*), nem volt kimondható polgári perben az akkor, az 5. században praetornak nevezett consul által. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az imperiummal felruházott főmagistratusoknak ne lett volna joga halálbüntetés kiszabására, de ez semmiesetre sem magánjogi perben történt. Ui. crimenről és nem delictumról volt szó, mihelyt halálbüntetés volt kilátásba helyezve. Ilyen crimenek voltak már a legrégebb időkben a *paricidium* (Festus. Paul. Diac. 221.), a *perduellio* (Festus. P. 102. és 66.), tehát a szándékos emberölés és minden állam elleni bűncselekmény. A XII tábla szerint a szándékos tűzvészokozás (VIII. 10.), éjszakai gyűlések a városban (VIII. 26.), a vetés éjjeli legeltetése (VIII. 24. b.), az ellenség felbízgatása, vagy polgárnak az ellenség részére való átadása (IX. 5), a bíró megvesztegetése (IX. 3.), valamint minden mágikus tevékenységgel való károkozás — mint arra a *malum carmen incantare*. (VIII. 1.), *fruges excantare et alienam segetem pellere* (VIII. 8. a-b.) tényállások kapcsán *Wilinski* rámutat.⁴⁷ — Emellett nemcsak arról van itt szó, hogy a praetor (consul) a XII tábla keletkezésének idején magánjogi perben senkit sem ítéltetett halálra, hanem arról, hogy római polgárt csak a *comitia* sújthatott ilyen büntetéssel:

„*De capite civis nisi per maximum comitiatum — ne ferunto.*” — „*Leges praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari nisi maximo comitiatu vetat*” (Cic. De. leg. 3. 4. 11. és 3. 19. 44.).

Polgár életéről tehát — mint Cicero hangsúlyozza — másutt, mint a „teljes népgyűlésen” nem lehet döntené. A XII tábla szövegében két különös fontosságú rendelkezést említ a továbbiakban: az egyik arról szól, hogy privilegium senkinek sem

⁴⁷ *A. Wilinski: Das römische Recht. Leipzig, 1966. 91.* — Különbséget próbál tenni a *malum carmen* és a *carmen famosum* között *K. Z. Mészáros (La injuria en derecho penal romano. Buenos-Aires 1969. 59—60.)* is.

adható, míg a másik tiltja, hogy polgár ellen másutt, mint a teljes népgyűlésen halálbüntetést kérjenek.

3. A „*malum carmen incantare*”, valamint a „*fruges excantare*”-tényállások megvalósítása tehát a XII tábla szerint „*capite sanxissent*” (Cic. De rep. 4. 10. 12.), azaz fővesztéssel büntetendő, s ezt a büntetést a két crimennek minősülő bűncselekmény esetében római polgárra — márpedig a XII tábla szerint ez volt a lényeges — csak a *comitia maxima* előtt lehetett kérni és csak az szabhatta ki.

Míndez kizárja azt, hogy a *malum carmen* és a *carmen famosum* azonos tényállásoknak legyenek minősíthetők. Az egyik halállal büntetendő mágikus mahináció volt; tehát crimen, míg a másik a későbbi időben a praetori jogfejlődés során kialakult, s a sértett fél kérelméhez képest a praetor által megállapítandó pénzbüntetéssel sújtandó delictum.⁴⁸

Meg kell azonban jegyezni, hogy a „mágikus rontás” büntetése Rómában úgyszólván mindvégig halál maradt, s így a „*malum carmen incantare*” XII táblában megjelölt büntetése ilyen bűncselekmények esetében töretlenül érvényesül. Bizonyítani látszik ezt Germanicus elpusztításának története (Tac. ann 2. 69.), akit ráolvasással és képének ólomtáblára vésésével pusztítottak el állítólag. Majd Modestinus utal arra, hogy:

„*Ex senatus consulto eius legis (sc. lex Cornelia de sicariis) poena damnari iubetur, qui mala sacrificia fecerit habuerit*” (D. 48. 8. 13.);

a *lex Cornelia de sicariis* szerint előírt halálbüntetéssel sújtandó a varázsló, aki „*mala sacrificia fecerit*”, sőt Hadrianus azt is kimondta, hogy:

„*in maleficiis voluntas spectatur, non exitus*” (Callist. D. 48. 8. 14.),

Ez megerősíti azt a nézetet, hogy a „*malum carmen incantare*” akár okozott valamit kárt, akár nem, de mint varázslás, ráolvasás önmagában, minden „következmény” nélkül büntetendő.

A Collatio (15. 1.) a *maleficus* és *incantator* (varázsló és ráolvasó) esetét hozza fel, s utal arra (15. 3), hogy ezek büntetése tűzhalál is lehet (15. 3. 6.), amennyiben Diocletianus és Maximianus rendelete szerint:

„*Iubemus...auctores...ac principes...flammeis ignibus exurantur*”,

s maga Iustinianus is megerősíti, hogy a *lex Cornelia de sicariis* által előírt halálbüntetéssel sújtandók azok, akik

„*susurris magicis homines occiderunt*” (Inst. 4. 18. 5.):

mágikus ráolvasással embereket ölnek meg. Tehát ezek szerint a „*malum carmen*

⁴⁸ Míndez persze nem jelenti azt, hogy a praetor a maga *ius coercendi*-je alapján a magánjogi perben nem szabhatott volna ki más büntetést is, mint pénzbüntetést, bizonyos delictumok esetén. Így a nemszándékos tűzvészokozás esetében a kártérítést állapíthatta meg és könnyebb megkor-bácsolást szabhatott ki (VIII. 10.). Hasonló volt a büntetése, ill. a szankciója a serdületlen által el-követett, tettenért lopásnak (VIII. 14.) továbbá az idegen vetés éjjeli lelegettetésének, levágásának, ha azt serdületlen követte el, azzal a különbséggel, hogy itt a kár kétszeresét kellett megfizetni (VIII. 9.): a kártérítésnek tehát itt kétségkívül poenális jellege volt. Sőt *Mommsen* (id. m. 918.) szerint még talán római polgár esetében is hozhatott a magistratus a XII tábla értelmében halálos ítéletet — per-sze nem magánjogi perben — akkor, ha serdült korú éjjel a vetést levágta, vagy lelegettette. Ez eset-ben: „...*puberi XII tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant*” (Plin. Nat. hist. 18. 3. 12.). De úgy véljük, hogy itt inkább a halálbüntetés magistratuális felügyelet melletti végrehajtás-ról lehetett szó, s a büntetést a *comitia* rendelte el. *Kunkel*: (RRG⁴. 20): a „teljes” comitián valószínűleg a *comitia conituriata* értendő.

incantare” tényállás semmiképpen sem sorolható a XII tábla *iniuria*-tényállásai közé akkor sem, ha később Cicero extensív interpretáció útján a *carmen famosummal* hozza azt kapcsolatba.⁴⁹

VIII.

1. Végül még egy tényállást kell a XII tábla anyagában megvizsgálnunk abból a célból, hogy vajon — tekintettel arra, hogy itt testi sértésről lehet szó — az az *iniuria* keretébe vonható-e, vagy sem.

„*Si telum manu fugit magis quam iecit, aries subicitur*” (VIII. 24. a.),

ha tehát a dárda inkább csak kicsúszott valaki kezéből, semmint az azt dobta, egy kost kell szolgáltatni.

*Wittmann*⁵⁰ nézete szerint itt tulajdonképpen a testi sértés szándékos és gondatlan voltának megkülönböztetéséről van szó. Ha szándékosan dobják a dárdát, s az sebesülést okoz, úgy a megfelelő büntetés szabandó ki, amit tarifáisan a törvény megállapít, ha viszont a dárda kicsúszik a tettes kezéből, tehát gondatlanul sebesített meg ezzel valakit, úgy a tarifa egy kos átadásában van megszabva. *Wittmann* úgy véli, hogy itt a *communis opinio*val szemben, amely a dárda szándékos eldobása, ill. kézből való véletlen kicsúszása esetén *homicidium* fennforgását is lehetségesnek tartja, sőt elsősorban arra gondol⁵¹ csak testi sértésről lehet szó akár szándékos, akár gondatlan formában, s ennek a poenája az, hogy egy kost kell szolgáltatni a sértettnek. Ezzel is alátámasztani kívánja, hogy a XII tábla már ismerte a szándékos és gondatlan testi sértést, mint az *iniuria* két esetét. Alapítja pedig álláspontját alapvetően Cicero arra a kitételére, hogy:

⁴⁹ *Mommisen* (id. m. 639—643.) és *Személyi* (id. m. 10—11.), valamint *Wilinski* (id. m. 91.) — *Liebs* (id. m. 288.) szemléltetően mutat rá, hogy a XII tábla „*malum carmen*”-je a halálbüntetéssel sújtásra tekintettel kezdetben a „Kriminalstrafrecht” területére tartozott. Miután a ráolvasásnak, mágikus gonosz verseknek ártó erőt tulajdonítottak, „so ist die für uns unverstündlich hohe Kapitalstrafe zu erklären.”

⁵⁰ *R. Wittmann*: Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. München, 1972. 16. és k.

⁵¹ *W. Kunkel* (Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit, München, 1962. 39.) a XII tábla VIII. 24. a. alatti kitételét nem e törvénykönyvből eredőnek tartja, hanem visszavezeti a *leges regiae* arra a kitételére, amit *Servius* (in *Virgili* ecl. 4. 43.) úgy fogalmaz meg, hogy: „*In Numae legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offeret arietem*”. Nézete szerint a VIII. 24. a. „drückt kein Gebot, sondern ein Rezept aus und passt daher weit eher in den Stil der pontificalen Aufzeichnungen, die unter dem Namen der Königsgesetze überliefert sind, als in den der Zwölftafeln. Das dieser Satz keine Strafanordnung darstellt, ist offenbar.” — *Kaser* (Altröm. ius. 50.) így vélekedik: „Auch bei unabsichtlicher Tötung ist der Täter dem Gott als sacer verfallen, er gilt aber nach der *lex Numae* nicht als *paricidas*, sondern kann sich Hingabe des Sündenbocks an die Agnaten des Getöteten befrieden, wodurch die Gottesrache von ihm genommen wird”. — Hasonlóképpen fogja fel a kérdést — *homicidium* esetét tartva szem előtt — *V. Arangio-Ruiz* (Responsabilità contrattuale. Napoli 1958. 225. és k.). — *Wieacker* SZ 92 (1975) 353. szerint nem helyes az áldozati kost a poenatarifába besorolni, az *iniuria* egyik tényállásának büntetéseként. A kos szolgáltatása szerinte „*piaculum*”, engesztelő áldozat volt, s így nem lehet kompenzáció tárgya olyan *delictum*nál, ahol a decemvirek következetesen pénzbírságot írtak elő (*os fractum*, közönséges reálinuria, *arbor succisa*). — *Vécsey Tamás* (A XII táblás törvény töredékei. Budapest, 1900. 25.) szerint a megölt polgár atyafiaival szemben volt szükséges a kos szolgáltatása útján való *expiatio*. Mózes (3. 4. 22—23.) szerint: „ha a fejedelem vétkezik, vigyen áldozatra makula nélküli bakot és ölje meg. Bűnéért való áldozat ez” (bűnbak).

„*Nam iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae, ex quo aries subicitur ille in vestris actionibus: 'si — iecit'*” (Top. 17. 64.).

A szöveg kétségtelenül testi sértésről, éspedig annak szándékos és véletlen esetéről, nem pedig emberölésről. Kérdés azonban, hogy a XII tábla, vagy még az azt megelőző korok ismerték-e a testi sértés e két fajtát, főleg a szándékos és gondatlan testi sértés formájában, s vajon a dárdavetés, vagy annak véletlen kicsúszása a tettes kezéből nem okozhatott-e halált, amikor is homicídiumról van szó.

2. Az, hogy a XII tábla *iniuria*-eseteinek megvolt-e a szándékos és gondatlan változata, később tárgyaljuk. Itt azt kell vizsgálnunk a források tükrében, hogy a dárdavetés, vagy annak véletlen kicsúszása nem valósította-e meg a XII táblában az emberölés tényállását, ill. azt, hogy a kos szolgáltatása vajon a XII tábla tarifális *poena*-rendszerének része, vagy pedig szakrális cselekmény, azaz itt egy kos feláldozásával kell kiengesztelni a megsértett isteneket.

Ha ugyancsak Cicero megállapításából indulunk ki e tényállásnál, látnunk kell — ami a szerző figyelmét sem kerülte el — hogy Cicero kiindulópontja: „*si quis quem imprudens occiderit*” (Pro Tull. 22. 51.). Ez tehát lerontani látszik a Top. 17. 64. alatt mondottakat abban a vonatkozásban, hogy a szándékosan vetett, vagy a csupán kézből véletlenül kicsúszott dárda nemcsak testi sértést, hanem emberhalált is okozhatott, márpedig az *iniuria* fogalma alá az emberölés semmiképpen nem esett sem a XII táblában, sem előtte, vagy főként utána.

Ami viszont a kos „szolgáltatását” illeti (*subicere* = szolgáltatni), e tekintetben meglehetősen eligazítást ad Festus:

„*Subici aries dicitur, qui pro occiso datur. Quod fit ut ait Cincius — exemplo Athenensium apud quos expiandi gratia aries inigitur ab eo, qui invitus scelus admisit, poenae plenendae loco*” (347).

E szerint — éppúgy mint Athénben — a kos az akaratlan emberölés esetén kiengesztelés célját szolgálta, tehát feláldozták. Egyet kell egyébként értenünk *Wiackerrel*,⁵² aki szerint az *iniuria* XII táblában látható *poena*-rendszerébe, amely nyers rezet írt elő tarifálisan különböző súlyban, különböző tényállások megvalósulása esetében, nehéz volna beilleszteni a kos szolgáltatását, akkor is, ha tudjuk, hogy a nyersérc, ill. réz helyett más vagyontárgyat is elfogadhatott a sértett házközösség feje, pl. állatokat (kost, bárányt, szarvasmarhát).

Mindent összegezve úgy véljük, hogy a VIII. 24. a. eredete — mint arra *Kunkel*⁵³ rámutat — a XII tábla előtt keresendő a pontifikális gyakorlatban, s nem minősíthető a szándékos, vagy nemszándékos dárdadobás, ill. annak kézből való kicsúszása útján okozott sérülés (halál) az *iniuria* egyik esetének a XII tábla szerint.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a VIII. 24. a.-t kommentáló forráshelyek (Cic. Top. 17. 64. — Pro Tull. 21. 51. — De orat. 3. 39. 158. — Festus 351 — August. De lib. arb. 1. 4. — Festus 347. — Gai. D. 50. 16. 233. 2. — Servius In Verg. ecl. 4. 43. — 3. 387.) közül az „*iniuria*” kifejezés egyik esetben sem fordul elő.

⁵² *Wiacker*, SZ 92 (1975) 353.

⁵³ *Kunkel*: Kriminalverfahren, 39.

1. Rendkívül vitás kérdés az irodalomban, hogy a XII tábla *iniuria-delictuma* vajon objektív, vagy szubjektív alapon bírálendő el, tehát itt tárgyi értelemben vett deliktuális felelősség terheli-e a tettest, vagy vétkes felelősség?

2. Úgy véljük, hogy a kérdés megoldásánál a XII tábla felelősségi rendszeréből kell kiindulnunk. E tekintetben három felfogás lehetséges: 1. a XII tábla alapja a felelősségnél az eredményfelelősség (Erfolgshaftung) elve, 2. a szándék = dolus tipizáltságának elve, avagy 3. a kifejezetten vétkes felelősség (Schuldhaftung) elve?⁶⁴

A kérdés kiindulópontja az, hogy a paraszti Rómában, mint városközpontú államban működő 10 törvényhozó a jogi problémalátás milyen szintjén állott, ill. a kodifikációt megelőző korszak pontifikális kollégiuma, amely azt a szokásjogot — amit a decemvirek kodifikáltak — kialakította, milyen jogszemlélet birtokában volt?

Egy mindenesetre kétségtelennek látszik, ti. az, hogy az archaikus jogrendszerben az eredményfelelősségnek, mely jogsértő magatartás és a jogellenes eredmény közti ok és okozati kapcsolaton alapult, általánosnak kellett lennie. A primitív gondolkodású jogász számára a magatartás, éspedig a jogsértő magatartás és a jogellenes eredmény közti ok és okozati összefüggés a legkönnyebben megfogható, s nem keresi azt, hogy ez összefüggés mögött szándékosság, gondatlanság áll-e, avagy a jogsértés véletlenül következett be, persze a sértő magatartása folytán, jóllehet az „nem tehetett róla”. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy bizonyos kirívó esetekben, mint pl. az emberölés, vagy a tűzvészokozás, ne lett volna a primitív jogász előtt is szembeszökő az, hogy azt tudva; akarva a jogellenes eredményt, hajtották-e végre, vagy sem. Így már a Numa Pompiliusnak tulajdonított leges regiae közt ott találjuk az alábbiakat:

„*Homo si fulmine occisus est, ei iusta nulla fieri oportere*” (Numa 14.).

„*Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto*” (Numa 16.).

„*In Numae legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offerret arietem*” (Servius in Vergilii ecl. 4. 43.).

⁶⁴ Már Huvelin (id. m.) művében is felmerül az a kérdés, hogy az iniuriáért való felelősség a XII táblában eredményfelelősség, vagy vétkes felelősség oly formában, hogy itt csak a szándékos cselekmény vonható büntetés alá. Nézete szerint a XII tábla *iniuria*-felelőssége objektív, s ebben egyetért vele recenziense Kübler SZ 25 (1904) 445. is. A XII tábla szerinte sem kívánt különbséget tenni a szándékos és nemszándékos iniuria között. Kaser (RPR I.² München, 1971. 155.) szerint: „Wenn man zunächst jeden bestraft, der die Tat begangen hat, beruht dies freilich seit alters nicht auf dem Gedanken der „reinen Erfolgshaftung“, sondern eines typisierten dolus malus”. Hasonló gondolatot vet fel F. Raber (Grundlagen klassischer Injurienansprüche. Wien—Köln—Graz. 1969. 70. 174.), aki szerint még a későbbi korszakban, midőn az *iniuria infamandi causa factum*-ról szólnak a források, egy tipizált dolusról van szó. Helyesnek látszik ezekkel szemben Wittmann (Die Entwicklungslinien der klassischen Injurienklage. SZ 91 (1974) 287.) nézete: hogy ha már dolusról beszélünk, azt akár tipizálnak, akár nem tipizálnak minősítjük, mindenképpen szubjektív elemet jelent. Mommsen (id. m. 790.) szerint: „Die dem Freien oder dem Unfreien zugefügte Körperverletzung und zwar ohne Unterscheidung der absichtlichen und nur durch Unvorsichtigkeit verschuldeten ist die iniuria des Zwölftafelrechts (797.)” — Ezzel szemben Wittmann (Die Körperverletzung, 16. és k.) arra az álláspontra helyezkedik, hogy a XII táblában már fellelhető a szándékos és gondatlan iniuria. A „*si telum magis fugit, quam iecit*” esetében (VIII. 24. a.) fellelni véli a gondatlan testi sértés, mint iniuria esetét, amelynél a *poena-tarifa* nem nyersrészben van megállapítva, mint a VIII. 3. és 4. esetében, hanem egy kosnak a sértett részére történő átadásában. Wieacker SZ 92 (1975) 353. ezt az álláspontot nem fogadja el, mert szerinte a kos nem sorolható be a poenatarifába, amelyet az iniuria-esetekre állapítottak meg a decemvirek, hanem piaculumnak minősül, s nem osztja Wittmann azt az álláspontját, hogy a XII táblában a szándékos és gondatlan testi sértés „lückenlos” szabályozva volt.

Ha tehát villámcsapás öl meg egy embert, ennek másra nézve semmi jogkövetkezménye nincs: az okozó elemi csapás volt. A szándékos emberölés paricidiumnak minősül, míg ha „nem tudva” és akarva ölt valaki embert, úgy kost áldozzon engesztelésképpen a szakrális rend megsértése miatt. Lényegében hasonló differenciálást látunk éppen a „bűnbak”, mint *piaculum* kapcsán a VIII. 24. a. esetében:

„*Si telum magis fugit, quam iecit, aries subicito*”;

ez arra utal, hogy ha valakinek véletlenül kicsúszott a dárda a kezéből, s ennek emberhalál, vagy testi sértés lett az eredménye, úgy a Numa-féle „törvény”-nek megfelelően szintén egy kos nyújtandó *piaculum*képpen. Mindkét esetben a szakrális elem fel-tétlenül közrejátsszik, s úgy véljük, nem a gondatlanság büntetését jelentő tarifá-lisan kiszabott, kártérítés jellegű poenáról van szó.

További példa a decemvirek által végrehajtott differenciálásra, amely nyilván a pontifikális gyakorlatra látszik támaszkodni:

„*Qui aedes acervumre frumenti iuxta domum positum combusserit, vincitus verberatus igni necari (XII. tab.) iubetur, si modo sciens prudensque id comiserit: si vero casu, id est neglegentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut, si minus idoneus sit, levius castigatur*” (Gai. D. 47. 9. 9.).

Ha tehát valaki egy házat, vagy a ház mellett asztagba rakott terményt meggyújt, megkötözve és megkorbácsolva tűzhalállal (talidjelleg) lakoljon, amennyiben ezt tudva, akarva követte el, ha azonban „véletlenül, azaz hanyagságból” (?) történt az eset, úgy vagy a kárt kell megtéríteni, vagy könnyebben meg kell fenyíteni az illetőt (testi fenyítés).

A szándékoság itt már teljesen tisztán áll előttünk „*sciens prudensque*” kifejezés formájában, míg a nemszándékos magatartás magában foglalja a később véletlennek, valamint gondatlannak minősített magatartást. A decemvirek tehát nem tudtak különbséget tenni a szándék és gondatlanság között, csupán a szándék és nemszándék közt, hiszen a véletlenség és hanyagság (gondatlanság) közé egyenlőségi jelet tettek.⁵⁵

⁵⁵ „Casu — mondja Wittmann (Die Körperverletzung, 21—22.) — war schon im Zwölftafel-text enthalten, da sonst nicht verständlich wäre, warum Gaius D. 47. 9. 9. sich erst die Mühe macht, dieses Wort zu erklären und nicht gleich *neglegentia* schreibt. Die Erklärung von Gajus — *id est neglegentia* — trifft auch insoweit das Richtige, als 'casu' nicht den Zufall an und für sich, sondern einen Sachverhalt meint, bei dem der Eintritt des Schadens aus der Sicht des Täters als zufällig erscheint, weil er ihn nicht gewollt hat”. Mommsen (id. m. 837.) viszont a következőket mondja: „Auch die Erklärung von casu durch *neglegentia* ist unanfechtbar: der 'Zufall' schliesst die Absicht aus, aber den durch Muthwillen oder Unvorsichtigkeiten herbeigeführten Unfall ebenso ein, wie den sogenannten reinen Zufall”. Majd a „*si telum magis fugit quam iecit aries subicito*” (VIII. 24. a.) kapcsán rámutat arra is, hogy a posztklasszikus időkben is szembeállítják a *voluntas* és *casus* (Coll. 1. 10. 1. — D. 48. 8. 1. 3.), a *fraus* és *casus* (Coll. 1. 9. 1.), a *consultum* és *casus* (Coll. 1. 11. 3. — D. 48. 19. 5. 2.) fogalmát, sőt a Coll. 1. 7. 1. a *casu* és *imprudenter* kifejezések közé egyenlőségi jelet tesz. — Nézetünk szerint azonban mindez csak azt jelenti, hogy a szándék területét a nemszándék területétől ott, ahol ennek különös jelentősége volt (így emberölés esetében még szakrális jelleggel, viszont szakrális jelleg nélkül a tűzvészokozás esetében, mint ami, mint összefüggés a legegyszerűbben észlelhető. Ugyanez volt a szerződéses esetében: „*uti lingua nuncupassit, ita ius esto*” (VI. 1.). A primitív jogász részére leginkább az volt megfogható, ami elhangzott. Hogy az élőszóbeli akaratkijelentés mögött azután nem húzódt meg kényszer, félelem, megtévesztés, ez teljesen közömbös volt a decemvirek számára, s természetesen a pontifikális gyakorlat számára is.

Arra viszont semmi okunk sincs gondolni, hogy Gaius, aki a legis actiós performuláréknak — jóllehet ezek az ő korában már jogtörténetnek számítottak — kiváló ismerője volt, s a gondatlanság és véletlen fogalmának kettőséggel is tisztában kellett, hogy legyen, önkényesen azonosította volna a két fogalmat. Ő csak a decemvirek jogi gondolkodását adta vissza a „*casu id est negligentia*” kifejezéssel.

3. Vizsgáljuk meg ezután, mikor jelentkezik a XII táblában a tiszta objektív felelősség (Erfolghaftung)?

A *furtum* tekintetében a következőket mondja Gaius:

„*Concepti et oblati (furti) poena ex lege XII tabularum tripli est*” (Gai. 3. 191.):

a felfedezett, valamint az áthárított lopás büntetése a XII tábla szerint az érték háromszorosa. E XII táblára utaló megállapításhoz tartozik a VIII. 15. b. alatt a „*lance et licio*”...kitétel. Festus (P. 117.) szerint:

„*Lance et licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena licio cinctus intrabat lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiae aut virginum praesentiam*”;

ez azt jelenti, hogy ha a lopott dolgot a régi szokás, ill. jogszabály szerint előírt házkutatás során találták meg — amely úgy történt, hogy a sértett mezítenül, hogy a jelenlevő materfamiliast és szűzlányokat meg ne botránkoztassa, köténnyel (*licium*) övezve, kezében áldozati tálat tartva (*lanx*) kutatott — úgy a büntetés a lopott dolog háromszorosára ment.

A felfedezett (*perquisitio lance et licio* útján), tehát házkutatás során feltárt lopásra viszont Gaius a következőket mondja:

„*Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa est. Nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti*” (3. 186.):

felfedezett lopásnak nevezték azt, ha a lopott dolgot valakinél, annak jelenlétében kutatják és meg is találják: ez ellen ui. külön kereset, az *actio concepti* létezik, jóllehet „az illető maga nem is tolvaj”. Itt egyszerűen arról van szó, hogy az illető felel azon az alapon, hogy a ház, ahol a dolgot megtalálták házkutatás útján, az ő jelenlétében, az övé. Itt az eredmény a házkutatás során való megtalálása a dolognak, amely önmagában felelőssé teszi a *res furtiva* értékének háromszorosáért a ház tulajdonosát. Ezzel egyenlő elbírálás alá esett az „áthárított lopás” (*furtum oblatum*) amikor valaki a lopott dolgot hozzád csempészte be, s azt nálad meg is találták (Gai. 3. 187.).

Pusztá ok és okozati összefüggés alapján teszi felelőssé a XII tábla a vétőképtelen serdületlent is, akkor is, ha a vétőképtelen deliktumát enyhébben is kezelték. Így két esetben kifejezetten erről szól a XII tábla:

„*Frugem quidem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant, gravius quam homicidio convictum, impubem praetoris arbitratu verberari noxiamque duplionemve decerni*” (Plin. Nat. h. 18. 3. 12. — VIII. 9.). — „*Ex ceteris — manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt Xviri ei, cui furtum factum esset, si modo id luci fecissent neque se telo defendissent; servos — verberibus affici et e saxo praecipitari; sed pueros impuberes praetori arbitratu verberari voluerunt noxiamque ab his factum sarciri*” (Gell. 11. 18. 8. — VIII. 14.).

E két forráshely szerint a vetés éjjeli lelegettetése, vagy levágása esetében a serdültet Ceres istennőnek, a termékenység megszemélyesítőjének kell feláldozni (felakasztani), míg a serdületlent — tehát vétőképtelent — a praetor megítélésének megfelelően megkorbácsolni, s részéről az okozott kárt kétszeresben meg kell téríteni. Az utóbbi esetben viszont Gellius arról szól, hogy a XII tábla szerint a tettenéért szabadállapotú tolvaj megkorbácsolással büntették és a meglopottnak rabszolgául adták, ha a tettenérés nappal történt és az illető fegyverrel nem védekezett (a tolvaj rabszolgát megkorbácsolás után a tarpeji szikláról ledobták), míg a serdületlen gyermekeket a praetor megítélése szerint megvesszőzték és az okozott kárt meg kellett téríteniök. E két hely tehát a vétőképtelen (serdületlen gyermek) felelősségét egyaránt megállapítja.⁵⁶

Ez véleményünk szerint a helyzet a „*rupitias...sarcito*” (VIII. 5.) esetében is. A „rongálást...meg kell téríteni”, tehát a rongálás okozta kárt. Hogy azt szándékosan, vagy gondatlanul, vagy véletlenül okozta a tettes, aligha jöhetett figyelembe. Ha tehát valaki a szomszéd kerítését szándékosan áttörte, éppúgy felel, mintha megbotolva neki esett volna, s zuhanása közben törte azt át.

Hasonló a helyzet a VIII. 6. esetében (Ulp. D. 9. 1. 1. pr.):

„*Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur, actio ex lege XII tabularum descendit*”,

azaz háziállat által okozott kárát a tulajdonos felel. Teljesen közömbös, hogy a kárt az állat úgy okozta, hogy a tulajdonosa hergelte, vagy uszította, vagy annak tudta nélkül okozott kárt. Mindenesetre a kérdés úgy kezelendő, mintha a tulajdonos maga okozta volna a kárt, s közömbös, hogy szándékosan vagy szándék nélkül. Nyilvánvalónak látszik tehát; hogy a felelősség mindez esetekben az okozási elven alapszik, ún. eredményfelelősség. S ez látszik kiindulópontnak a decemvirek felelősségi koncepciójánál annál is inkább, mert a XII tábla után nem egészen két évszázaddal később keletkezett lex Aquilia is a felelősséget az okozási elv alapján látszik megállapítani. E 285-ban keletkezett törvény szerint:

„*Qui servum servanve alienum alienamve quadrupedemve pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuit, tantum aes dare domino damnas esto*” (Gai. D. 9. 2. 2. pr.),

és

„*Ceterarum rerum praeter hominem et pecudem occisos si quis alteri damnum faxsit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res fuit in diebus triginta proximis, tantum aes domino dare damnas esto*” (Ulp. D. 9. 2. 27. 5.).

A törvény szó szerinti szövege ugyancsak az okozási elven épül fel, tehát eredményfelelősséget jelez.⁵⁷ Egy rabszolgát szándékosan, vagy nemszándékosan egyaránt meg

⁵⁶ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók. Budapest, 1957. 85. „A régi jog — mondja — ... a vétkesség nehéz bizonyíthatóságától indíttatva a szubjektív szempontnak nem adott helyt a megítélésében.” — Ld. még Marton: A furtum, mint delictum privatum. Debrecen, 1911. 19. és k. 1. a XII tábla *lance et licio* felfedezett furtumára nézve.

⁵⁷ Marton (Institutiók. 227.) szerint a törvény nem beszél vétkességről, csak iniuriáról, de a jogtudomány e szóba belemagyarázta a vétkesség fogalmát. Kaser (RPR I.² 161.) szerint az *iniuria* szó magába foglalja a *dolus malus*, tehát a szándékosság fogalmát. Hasonló az álláspontja Arangio-Ruiznak is (Responsabilità, 226. és k.) viszont S. Schipani (Responsabilità „ex lege Aquilia”. Criteri di imputazione problema della „culpa”. Torino, 1969. 83. és k.) más nézetten van. Liebs (id. m. 264. és k.) felteszi ugyan a kérdést, hogy miután a törvény röviden csak „*occidere*” kifejezést használ ami szerinte az „erschlagen” (= agyonütni) kifejezéssel fordítandó, vajon a törvény a szándékos emberölést, vagy szándékos állatölést jelzi, vagy sem? Ulpianus (D. 9. 2. 7. 1. és 6.—9. pr. és 2—3.)

lehet ölni (pl. ha valakinek véletlenül kicsúszik a dárda a kezéből, s ez okozza a halált) éppúgy, mint egy állatot, amelyről az első forráshely beszél. Ugyanez a helyzet a lex Aquilia fent idézett 3. szakaszában, amely az 1. szakaszon kívül eső mindenféle rongálást — köztük rabszolga, vagy állat megsebesítését — magában foglal, ha azt közvetlenül égetéssel, töréssel, vagy másféle közvetlen rongálással hajtották végre. Természetesen mindhárom rongálási, sebesítési mód egyaránt történhet szándékosan éppúgy, mint nemszándékosan. Valakinek a lábát lehet törni, ha véletlenül elejt tettes egy súlyos tárgyat, de egy állat elpusztulását is okozhatja ez. A fenti szavak közt szereplő „*iniuria*” kifejezés semmiképpen sem jelentheti a szándékot (*dolus malus*), mint ahogy az „*iniuria vindicare*” egyáltalában nem utal arra, hogy valaki tudatosan jogalap nélkül perli a más rabszolgáját, vagy azt amire az azt mondhatja, hogy „*meum esse*”. Ez a nem eredeti római kifejezéssel *exceptio doli generalis*nek nevezett, s a rosszhiszemű; tehát szándékosan jogsértő perlés kifogását jelentő intézményt, csak a formuláris perben alakítják ki a praetorok, a köztársaság második felében.⁵⁸

4. Nem vitatható azonban az sem, hogy a XII tábla bizonyos esetekben „objektívált” szándékosságon (az irodalomban „tipizált *dolus malus*”) építi fel felelősségi koncepcióját. Így mindenekelőtt a *furtum* (amely magában foglalta a modern értelemben vett lopást, sikkasztást, részben csalással való javak szerzését, jogtalan elsajátítást, orgazdaságot) — a fent említett eset kivételével (*furtum conceptum*) — mindig csak szándékosan követhető el. A szándékosság itt a *delictum* fogalmában benne van, annak szükségképpen tényállási eleme, hiszen nemszándékos lopás (sikkasztás, orgazdaság stb.) nincs, és soha nem is volt. A „*malum carmen incantare*” (VIII. 1.) ugyancsak szándékosan követhető el. Ugyanez áll a „*fruges excantare*” kifejezéssel jelzett tényállásra is (VIII. 8.), vagy az „*alienam segetem pellere*” (VIII. 8. a.) esetére is. Ide tartozott az *iniuria* az az esete, mikor valaki más fáját (szőlőtökéjét) jogtalanul elpusztítja (VIII. 11.). Ez is csak szándékosan követhető el. A hűtlen gyámi vagyongkezelés (VIII. 20.) szintén nem követhető el nemszándékosan; a hűtlenséghez szándék kell. Ha a *patronus* kliensét becsapja (VIII. 21.) bár ennek csak szakrális a szankciója, de ez is csak szándékosan történhet. Becsapni gondatlanul, vagy véletlenül nem lehet. Ilyenkor legfeljebb arról lehet szó, hogy a *cliens* félreismerte a való tényeket, de a félreismerést nem a *patronus* okozta, mert ilyet nem akart tenni. A vetés éjjeli lelegettetése (VIII. 24. a.) szintén csak szándékos cselekmény lehetett, ugyanígy éjjeli gyűlések tartása a városban (VIII. 26.), vagy a bíró megvesztegetése, ill. a vesztegetés elfogadása (IX. 3.).

De mit jelent végeredményben az „objektívált” (vagy tipizált) szándékosság (*dolus malus*). Semmiesetre sem azt, hogy a decemvirek, s a pontifikális gyakorlat határozott kategóriaként kezelte volna a szándékot, mint a vétkekesség súlyosabb fokát, s azt egyes *delictumok* tényállási elemeként azokba beiktatta, hanem azt, hogy voltak *delictumok*, amelyeknek eredettől fogalmi eleme a szándék. Gondatlanul, vagy véletlenül lopni nem lehet, mágiikus jellegű gonosz ráolvasás véletlenül nem lehet végbe, a bíró a megvesztegetés tárgyát véletlenül vagy gondatlanul nem fogadhatja el. A tiszta okozati elven felépülő eredményfelelősség és az ún. objektívált, vagy tipizált *dolus malus* alapján való felelősség közt különbség tehát lényegében

alapján arra a meggyőződésre jut, hogy itt szándékos magatartásról van szó. Ezzel egyet is kell értenünk e forráshelyek alapján, de miután azok Ulpianustól származnak, nyilván helyes Marton (id. m. 227.) álláspontja, hogy a vétkekességet csak a jogtudomány magyarázta be utóbb a törvény fent idézett szövegébe.

⁵⁸ Kaser: Das römische Zivilprozessrecht. München, 1966. 194.

nincs. A pontifikális gyakorlat, majd a decemvirek az ok és okozati összefüggés alapján; tehát mindenképpen objektíve tettek felelőssé valakit a delictumért, s ez tükröződik még a lex Aquilia első és harmadik szakaszában rögzített rabszolga-, vagy baromlós, ill. ezek megsebesítése, vagy más tárgyak megrongálása esetében. A vétkeességi elemet — mint említettük — a jogtudomány magyarázta bele a lex Aquilia vonatkozó szövegrészeibe. Az *iniuria* kifejezés ui. maga csak a delictumot, de nem a dolus malust jelzi a szövegben.

5. Abban természetesen igazza van *Wittmannak*,⁵⁹ hogy a szándékosság szubjektív valami, s ez jelentkezik is olyan esetekben, amikor akár a leges regiae, akár a XII tábla a szándékos delictumot elválasztja a nemszándékostól. Gondolunk itt a Numa „törvényei” által kodifikált szándékos emberölésre s a nemszándékosra, valamint a XII tábla szándékos és nemszándékos tűzvészokozására, valamint arra, amikor a XII tábla másképpen bírálja el a szándékosan eldobott dárda által okozott emberölést, vagy testi sértést, mint azt az esetet, amikor a tettes kezéből nemszándékosan kicsúszott dárda okozott ilyen balesetet. Ez azonban aligha jelentheti azt, hogy a XII tábla — legalábbis a testi sértésnél — differenciálta a szándékos és gondatlan módon elkövetett ilyen delictumot. A XII táblában — mint már kifejtettük — a „*casu id est negligentia*” (VIII. 10.) nem Gaius saját korabeli felfogását tükrözi, hanem ő, mint kitűnő ismerője az ő korában már jogtörténeti anyagnak minősülő legis actiós formuláknak, valamint a XII tábla eredeti szövegének, csak azt adta vissza; ami a XII táblában volt. „Wahrscheinlich ist Zwölftafelrecht — mondja *Mommsen*⁶⁰ — was Gaius als solches gibt”. A decemvirek tehát némely kirívó esetben (emberölésnél Numa „törvénye” alapján, s tűzvészokozásnál nyilván a korábbi pontifikális gyakorlat alapján) ismerték a szándékot (*sciens prudensque*), de ismerniök kellett az elháríthatatlan erőt is (villámcsapás): „*homo si fulmine occisus est ei iusta nulla ferri oportet*” (Numa 14.), itt viszont a következmények senkire sem háríthatók.⁶¹ A kettő között kellett szerepelnie a decemvirek jogtudatában a „nemszándékos” magatartásnak, amelyért esetleg felelni kellett, esetleg nem bizonyos kivételes esetekben, de a véletlent és gondatlanságot egymástól elválasztani semmiképpen sem tudták. A *culpa*, mint gondatlanság-fogalom csak a köztársaság utolsó előtti és utolsó századában jelenik meg, mint a dolushoz kapcsolódó, de attól különböző vétkeességi kategória.⁶²

⁵⁹ *Wittman*, SZ 91 (1974.) 287.

⁶⁰ *Mommsen* id. m. 837. — Hogy Gaius tisztában volt a *vis maior* és az ún. *casus minor* közti különbséggel, ld. D. 47. 7. 1. 4. (a második rész itp.).

⁶¹ *Liebs* (id. m. 264. és k.) az „*occidere*” szóban a szándékosság megjelölését látja érvényesülni. Ezt támasztja alá Festus (178), aki szerint az „*occisum*” a „*necato*” szótól abban különbözik, hogy az előbbi csapástól (*caedendo*) és sújtástól (*ictu*) ered, a másik „*sine ictu*” megy végbe. De ugyanakkor Numa 14. szerint a „*fulmine occisus*” (villám által megölt ember) és Servius (in Virgil. ecl. 4.43.) „*imprudens occidisset hominem*” kitétel ennek ellene szól.

⁶² A *culpa*, mint gondatlanság-fogalom kialakulását illetően *Kaser* (RPR I.² 504.) a következőket mondja: „Die vorklassischen wie die späteren Juristen beziehen in die 'Unrechtmässigkeiten' (*iniuria*), mit der die Tat begangen sein muss, die culpa ein. Sie verstehen darunter alles Verschulden, also neben dem dolus auch eine gewisse Fahrlässigkeit, so dass nur die unverschuldete, 'zufällige' Tat sühnenfrei bleibt.” Az első említés a culpáról P. Mucius Scaevola idején történik (cos. i.e. 133.) C. Gracchus özvegyének, Licinnianak hozományperében. „*Ea sententia Publii Mucii est... quod res dotales in ea seditione, qua Gracchus occisus est, periissent, ait quia Gracchi culpa ea seditio facta esset, Licinniae praestari oportere*” (D. 24. 3. 66.). P. Mucius Scaevola tehát a hozományi tárgyak elpusztulását C. Gracchus *culpa*-jára vezeti vissza, holott itt inkább ellenállhatatlan erőről van szó. Viszont P. Mucius érvelésének olyan hatása volt, hogy Servius ebből vonja le a következtetést, hogy: „*in his rebus, quae praeter numeratam pecuniam doti vir habet, dolum malum et culpam eum praestare oportere* (*Servius ait*)” (Iav. D. 24. 3. 66. pr.). — *A. De Medio* (Caso fortuito e forza maggiore in diritto romano. BIDR 20 (1908) 159.), valamint *Kunkel* (*Diligentia*. SZ 45 (1925) 333—334). az ő nyomán vitássá teszik azt, hogy az „*id est negligentia*” kifejezés egyáltalában szerepelt volna az eredeti ga-

6. Kísérreljük meg ezután a XII tábla fentebb vázolt deliktuális felelősségi rendszerébe beilleszteni az *iniuria* tényállásait, ill. azok helyét e felelősségi koncepcióban megkeresni.

A fent mondottak alapján a XII tábla szövege, majd későbbi hitelt érdemlő értelmezése szerint az alábbi tényállások minősültek a kódexben *iniuria-delictum*nak:

- a) „*iniuria vindicare*”
- b) „*membri ruptio*”.
- c) „*ossis fractio*”,
- d) „*iniuria alteri factum*”, azaz a b-c tényálláson kívüleső egyéb „*iniuria in corpore*” (= testi bántalmazás),
- e) „*succisio arborum (vitium) iniuria*”,
- f) „*ruptio pecudis*”

Az első esetében a jogalap nélküli perlés indoka egyaránt lehetett szándékos és nemszándékos, utóbbi abban az esetben, ha az ilyen módon perlő meg volt győződve arról, hogy a családgyermek (Ulp. D. 6. 1. 1. 2.) vagy a rabszolga, vagy más, amire egy házközösség feje azt mondja, hogy „*meum esse*”, az övé és nem a megpelelt házközösség fejéé. Itt tehát tiszta objektív felelősségről volt szó.

Ami a „*membri ruptio*” tényállását illeti, valakinek szemét kiütni, vagy fogát kiverni éppúgy lehetett szándékosan, mint szándék nélkül. Ilyen eset történhetett meg pl. akkor, ha valaki heves gesztikulálás közben karjait széttárva a mögötte állónak, nem tudva, hogy valaki mögötte áll, szemét kiveri; szándékról itt szó sem lehet talán gondatlanságról sem. Vagy ha valaki megbotolva az úton hasonló sérülést okoz, szintén ez a helyzet. Ugyanezt mondhatjuk az „*ossis fractio*” tényállásról. Így mindkét *iniuria*-eset a tiszta okozási elv alapján nyert elbírálást, hiszen a törvény sehol sem tesz ezekben az esetekben különbséget a „*sciens pragensque*” (vagy csak „*sciens*”) való elkövetés és a „*casu, id est negligentia*” (vagy csak „*imprudens*”) történő okozás közt, mint azt a *leges regiae* és a XII tábla szövegeiben az „*occisio hominis*”, ill. az „*aedis frumentique combussio*” eseteiben, esetleg a „*telum iacere*” és „*non iacere*” (*fugire*) esetében.

A testi bántalmazásnak az előbbi két tényállás alá nem eső eseteiben az éppúgy elkövethető volt szándékosan (pl. pofonütés, vagy megbicskázás), mint nemszándé-

iusi szövegben, amelyben Gaius a *casus* által okozott tűzvész büntetéséről szól (VIII. 10). Úgy vélik, hogy itt valami későbbi beszurás, vagy triboníanusi embléma okozta ezt a szövegmódosulást. *Visky Károly* (A „*vis maior*” a római jog forrásaiban. Budapest, 1942. 23—24.) lényegében ugyanerre az álláspontra helyezkedik megállapítván, hogy az „*id est negligentia*” nem szerepel a XII tábla vonatkozó szövegében. Hivatkozik itt *M. Voigt* (Die XII Tafeln. Leipzig, 1883. 719) megállapítására, aki viszont vele szemben e mellékmondatot Gaiusnak tulajdonította. Meg kell azonban állapítani, hogy ilyen kitétel Voigtnál nem fordul elő, ő egyszerűen csak közli a gaiusi forráshelyet (D. 47. 9. 9.) s annak keretében az „*id est negligentia*” szövegrészt éppúgy, mint *Bruns* (Fontes iuris romani antiqui. Tubingae, 1909. 31.), vagy *S. Riccobono* (FIRA I. Florentiae, 1941² 56.) a legcsekélyebb aggályt kifejező megjegyzés nélkül. Egyébként maga *Mommsen* (id. m. 837.) is „*kézpénz*”-nek veszi azt, amit Gaius a XII tábla szövegéről, tartalmáról mond — mint azt már említettük. Hogy egyébként a XII táblában a gaiusi kitétel (*casu, id est negligentia*) feltétlenül eredeti, a *vis maior* vonatkozásában éppen *Visky* látszik (id. m. 58—59.) alátámasztani, midőn *Alfenus Varus*nak (cos. i. e. 39.) arra a döntésére hivatkozik, hogy ha valaki labdajáték közben a labdaszedő rabszolga gyermekét meglöki úgy, hogy a z elesik és lábát töri, inkább „*casus*” forog fenn, mint „*culpa*” (= *negligentia*). Ez a *casus* azonban, amelyről *Alfenus* szól (D. 9. 2. 52. 4.) sokkal inkább a véletlennek a gondatlanság határát súroló szférája, mintsem a *vis maior* közelítő területe. A *vis maior* elsősorban reprezentáló elemi csapás (villám = *fulmen*) már a decemvireket megelőző pontifikális gyakorlatban se volt ismeretlen (Numa 14.). Azt az álláspontot (De Medio, Kunkel) viszont semmiképpen sem oszthatjuk, hogy az „*id est negligentia*” triboníanusi beszurás eredménye, hiszen ha valaki, úgy *Tribonianus* ismerhette a gondatlanság (*culpa*) általa — a klasszikus joghoz viszonyítva — átalakított rendszerét, s ő a véletlent semmiképpen sem magyarázhatta a „*hanyagság*” (*negligentia*) fogalmával.

kosan (pl. a kenyérszélő késsel magamat véletlenül, mindenre akaratlanul éppúgy megvágthatom, mint a mellettem állót, ha a kés valahogy félresiklik a kezemben. Tehát itt is a tiszta okozási elv érvényesült.)

A „*succisio arborum*” (= olaj-, vagy gyümölcsfák, szőlőtőkék kiirtása, tehát nem egyszerű levágása) feltétlenül szándékot igényelt. A házközösségi herediumnak (tehát a két iugerumnyi háztáji gazdaságnak) legértékesebb termő objektumai voltak az olaj- és gyümölcsfák, valamint a szőlőtövek, mint ezt a fentiekben — archeológiai kutatások eredményeire hivatkozva — már kimutattuk. A „*succisio*”, amelyet Gaius (4. 11.) a XII tábla szövegéből pontosan regisztrál, azt jelentette, hogy „*eam rem perdidisse*” (4. 11.), tehát a fa, vagy szőlőtő teljes kiirtását. Ez a kiirtás, tehát gyökerestől való kifordítás a talajból (ablation totale), feltétlenül szándékot kívánt, hiszen — ismerve a Mediterraneum termelési körülményeit, — az olaj- és gyümölcsfák, valamint a szőlőtőkék kiirtásával végzetes csapást lehetett mérni a házközösség tagjainak élelmezésére, s ilyen kiirtás általában bosszú műve lehetett. E tényállást tehát a „*sciens prudensque*” tényállások közé lehet besorolni a X II táblában foglalt delictum-tényállások közt, olyanok közé, amelyeket az irodalom a „tipizált dolus malus” esetei között vél felfedezni. A hortusban (háztáji kertben) levő gyümölcs-, olajfa (szőlőtő) gyökerestől való kiirtása, mint tényállási elem, valamint az, hogy az ősi háztáji gazdaságok (*heredia*) nem egymásmellett helyezkedtek el, s így a tettes aligha lehetett tévedésben aziránt, hogy saját, vagy más fáját (szőlőtövet) irtja ki, mind a véletlen, mind a gondatlan magatartást kizárta.

Végül a „*ruptio pecudis*” éppúgy történhetett szándékosan, mint nemszándékosan. Másnak a marháját, vagy más barmát valaki szándékosan éppúgy megsebesítheti, mint nemszándékosan. De vonatkozhat ez minden más, idegen által „*meum esse*”-nek minősített vagyontárgyra is. Persze — mint említettük — legvalószínűbb hogy itt a házközösségi tulajdonban levő barmok megsebesítéséről van szó, vagy megöléséről, amit azután a lex Aquilia részletesen szabályoz mintegy két évszázad múlva, de természetesen már nemcsak a heredium állataira vonatkozóan.

7. Mindent egybevetve megállapítható, hogy a XII táblát megelőzően, ill. a XII táblában szabályozott iniuria-tényállások közül mindössze egy az, amelynél az ún. tipizált *dolus malus* fedezhető fel, éppúgy, mint a *furtum* tényállásainál stb. A többi esetekben azonban kivétel nélkül a tiszta objektív felelősség, tehát az okozási elv érvényesül, s így végső eredményben valamennyi tényállás (miután a tipizált *dolus* esetében a szándék a tényállás integráns eleme) az iniuriát illetően beleillik az archaikus római jog objektív felelősségi rendszerébe, minthogy — mint kifejtettük — a tiszta eredményfelelősség és a tipizált *dolus malus*, mint felelősségi alap közt lényegében különbség nincs.⁶³

⁶³ „Die dem Freien oder dem Unfreien zugefügte Körperverletzung — mondja *Mommsen* (id. m. 790.) — und zwar ohne Unterscheidung der absichlichen und der nur durch Unvorsichtigkeit verschuldeten, ist die iniuria des Zwölftafelrechts. Nach der späteren Rechtsordnung ist die Injurienklage nur zulässig bei absichtlicher Verletzung des Körpers oder Herbeiführung einer geistigen Störung”. — *Huvelin* (id. m.) szerint az *iniuria faxsit* = testi sértés, amelynél teljesen közömbös, hogy az szándékos, vagy sem. A XII táblában a sértési szándékról semmiképpen nem lehetett szó.

1. Végül a XII tábla korának *iniuria*-delictumával kapcsolatban szólnunk kell arról a házközosségről, amelynek feje a fenti tényállások egyikének, vagy másikének megvalósulása folytán sérelmet szenvedett saját személyében.

A fentiekben már szóltunk arról, hogy a paraszti Róma társadalmának alap-egységét a házközösség képezte. Ez a házközösség fejének, a paterfamiliásnak hatalma alatt álló szabad és nem szabad emberek összeségét jelentette azokkal a gazdasági javakkal együtt, amelyek a naturálgazdaság ez alapegységének megélhetését lényegében biztosították. A pater familias, mint a házközösség uralma alá tartoztak tehát a feleség, a gyermekek, a menyek; unokák, nemkülönben a néhány rabszolga és *cliens*, mint magát a teljesjogú házközösségi főnök uralma s egyben védelme alá helyező idegen. De ezzel az ún. *familia* köre nem zárult be, mert ennek keretébe tartoztak az alapvető termelési eszközök: a *heredium*, mint az a telek, amelyen a ház és háztáji gazdaság elhelyezkedett, s annak alkatrészei, a ház, az ottevő olaj- és más gyümölcsfák, s a háztáji gazdaságban hasznosítható állatok (igásbarom, fejőstehén stb.) Ezért a familia nem jelentette a mai értelemben vett családot, hanem mindazt együtt (embereket és javakat), amire a családfői hatalom, a házközösség urának hatalma kiterjedt. Ilyen értelemben használja a XII tábla öröklési rendjét rögzítő néhány mondat a *familia* kifejezést, amely ez esetben a rabszolgákat, *herediumot* alkatrészeivel és tartozékaival (ház, olajfa, szőlőtőke, másrészt barmok) együtt jelentette, mely törvényes öröklés tárgya lehet a „*proximi adgnati*”, ill. a „*gentiles*” számára (V. 4—5).⁶⁴ Ezt a koncepciót tükrözi még Ulpianus korában is az alábbi digesztahely:

„*Item aut per semet ipsum alicui fit iniuria aut per alias personas. Per semet, cum directo ipsi cui patri familiae vel matri familias fit iniuria: per alias, cum per consequentiae fit, cum fit liberis meis vel servis meis vel uxori nruive spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui vel potestati nostrae vel affectui subiecti sint*” (D. 47. 10. 1. 3.)

mely a fenti személyeket (embereket) felsorolja, mint akik útján, az ellenük elkövetett *iniuria* által közvetve sérthető meg a paterfamiliás, az egykori házközösség feje de természetesen közvetlenül is, saját személyében is megsérthető.

2. E kor *iniuria*-ja tehát érheti a paterfamiliást magát közvetlenül, ill. közvetve a *manusa*, *mancipiuma*, *potestasa*, mint hatalmi körök megsértése útján, valamint a házközösséghez tartozó *cliensek*, *libertinusok* elleni ilyen cselekmények útján. De minden vagyontárgy útján is végbemehet a pater familias személyének közvetett megsértése, amely a házközösség fogalmába beletartozik. A rabszolgák ekkor még nem minősülnek dolgoknak olyképpen, mint a házközösségek felbomlása után, tehát inkább a „házközösséghez tartozó embereknek” (*homo*) kell őket minősíteni.⁶⁵ De a házközösség fejének sérelmét jelenti a háztáji gazdaság legértékesebb dolgainak (olajfák, szőlőtövek) kiirtása is (*succisio*). Ez nem egyszerűen azt jelentette, hogy valaki

⁶⁴ „Die bäuerlichen Lebensanschauungen, die von der täglichen Arbeit geprägt waren, drückten sich in den religiösen, moralischen und rechtlichen Anschauungen aus. Die autokratische Stellung des Hausvaters (pater familias) weist auf die Bedeutung, die die Familie in der Gesellschaft hatte: sie bildete die soziale Grundlage der Hauswirtschaft. Das Wort familia bezeichnete nicht die Familie in unserem Sinn, sondern die Hausgenossenschaft, die ausser Frau, Kindern und Schwiegertöchtern auch die Klienten und Sklaven einschloss. Die unumschränkte väterliche Gewalt über die Familie wurde aber allmählich durch Gesetze eingeschränkt: die Blutgerichtsbarkeit ging von der Sippe auf den Staat mit dem König als oberstem Gerichtsherrn über” (Kulturgesch. der Antike 2. Rom. 33.).

⁶⁵ „*Servi res sunt*” (Ulp. 19. 1.)

azért, hogy épületfát, deszkát, vagy tüzelőt szerezzen, kivágott (*caedere*) egy olajfát, vagy szőlőtövet, hanem — mintegy a házközösség fejének sérelmére — kiirtotta azt (*succedere*), tehát nemcsak a fa törzsét (*stirpes oleae arboris*) vágta ki, vagy a szőlőtövet a talaj feletti részében, hanem gyökerestől (*radicibus*),⁶⁶ amely tettnek feltétlenül személy ellen irányuló, mintegy bosszújellege lehetett. Ugyanezt lehet mondani a házközösség barmaira is. A „*rupitias...sarcito*” (VIII. 5.) kitélt, ha a lex Aquilia már idézett szövegével összevetjük, nyilvánvaló, hogy a házközösség barmaira vonatkozik e szabály. Ui. míg az első szakaszban a most már dologgá degradálódott rabszolga, valamint az eddig is dolognak minősülő barom megöléséről van szó, a törvény harmadik szakaszában ezeknek, valamint más vagyontárgyaknak „*urere, rumpere, frangere*” tevékenység útján való károsításáról van szó. A „*rumpere*” csonkítást, valamely szerv elpusztítását jelenti az általános felfogás szerint a XII táblában (*membrum ruptum*). A *rumpere* a lex Aquiliában is a rabszolga és barom tagcsontkítását, szervének elpusztítását (szeme világától megfosztást) kell tehát, hogy jelentse, Az *urere, frangere* kevésbé vonatkozhat ui. rabszolgára és baromra, mint a *rumpere* hiszen égetni; zúzni inkább más vagyontárgyakat lehet (bár égetés útján okozott seb is természetesen lehetséges). A házközösségi gazdálkodás idején viszont a háztáji gazdaság barmainak, elsősorban pl. a kultikus tiszteletnek is örvendő „*bos arator*”-⁶⁷ nak *ruptio* útján való károsítása szintén a házközösség fejének közvetett megsértését jelenti, hiszen pláne ez esetben a házközösségi kultusz is sérelmet szenved. A „házjog” megsértéséről, tehát a házközösség lakóhelyének megsértéséről ugyan a XII tábla nem szól, de a lex *Cornelia de iniuriis* elnevezésű Sulla-féle törvény erre is utal (*domum vi introire*), s ebből visszafelé is lehet következtetni.

„*Ego puto ad omnem habitationem, in qua pater familias habitat, pertinere hanc legem, licet ibi quis domicilium non habeat*”,

mondja Ulpianus (D. 47. 10. 5. 5.) a pater házjogának védelmét legkiterjesztőbben értelmezve a fenti törvény alkalmazásának tekintetében. Ennek a rendelkezésnek szintén ősi gyökerekre, a házközösség feje által lakott ház védelmére kell visszanyúlnia akkor is, ha erre a XII táblában közvetlen utalást nem találunk. Az argumentum a silentio azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy a kódex e tekintetben valamilyen intézkedést nem tett volna, csupán arról van szó, hogy erre közvetlen utalás nincs. Persze található a XII táblában is a lakóház védelmét is szolgáló szabály (VIII. 10.):

„*Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit*”

mondja Gaius a XII táblára utalva (D. 47. 9. 9.): halállal lakol, ha ezt szándékosan tette, ha pedig nem, úgy a kárt köteles megtéríteni, vagy ha erre nem képes, enyhébb testi fenyítéssel sújtandó. Ezenkívül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a lakóház kultikus védelme ősi időkre nyúlik vissza.⁶⁸

3. De az *actio iniuriarum (aestimatoria)*, mint praetori produktum egész felépítése még a klasszikus korban, sőt ezt követőleg is őrzi a régi házközösség keretei-

⁶⁶ D. 47. 7. 3. 7.

⁶⁷ Varro, *De re rust.* 2. 5. 5. és *Pólay*: A római végrendelet eredete. *Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged.* 2. (1956) 17. irodalommal.

⁶⁸ A házközösség központjának, a lakóháznak (domus) ősi kultikus jellegét bizonyítja, hogy a családfő életenergiáját megszemélyesítő „genius” kultikus tiszteletben részesült, mint *genius familiae = genius domus*. Emellett különös jelentősége volt a Iupiternél is ősi istenségnek, a kétarcú Ianusnak, mint a házbejárat (= *ianua*, kapu) őrzőjének (*N. A. Maskin*: *Isztoria drevnego Rima*. Moszkva, 1956. 100 és k.) Egyébként Ianus volt a „kezdet istene”, akinek kijáró különös tiszteletet az is bizonyította, hogy az első vert római pénznek (*as*) egyik oldalán az ő képe volt látható.

nek védelmét, s azt az elvet, hogy a házközösség oltalmazása a pater familias feladata, aki annak nemcsak ura, de védelmezője is.

„*Quod si viro iniuria facta est, uxor non agit, quia defendi uxores a viro, non viros ab uxoribus aequum est*”,

mondja Paulus (D. 47. 10. 2.) akkor, midőn a másodosztályú házasság már tulajdonképpen a múltté.

„*Servo ipsi quidem nulla iniuria intelligitur fieri, sed domino per eum fieri videtur*”,

utal Gaius (3. 222.) a rabszolgát ért támadás esetére, amely urának sérelmét jelenti.

„*Si usum fructum in servo habeam, tu proprietatem, isque verberatus ait vel quaestio de eo habita, iniuriarum actio magis proprietario, quam mihi competit*”,

mondja Ulpianus (D. 47. 10. 13. 47.), hangsúlyozván ezzel a rabszolga feletti — pater familiást megillető — *dominica potestas* elsőbbségét a haszonélvező jogával szemben. Szintén a *dominica potestas* pater familiást érintő személyes jellegét emeli ki Paulus is (D. 47. 10. 18. 1.) a következőkben:

„*Si servus servo fecerit iniuriam, perinde agendum, quasi si domino fecisset*”.

Hogy a felszabadítottak (velük együtt a cliensek) mennyire az egykori házközösséghez tartoztak, kitűnik Ulpianus alábbi megállapításából:

„*Ex quibus apparet libertos nostros non tantum eas iniurias adversus nos iniuriarum actione exequi non posse, quaecumque fiunt ipsis, sed ne eas quidem, quae eis fiunt, quos eorum interest iniuriam non pati*” (D. 47. 10. 11. 7.);

a felszabadított — mint házközösségbe tartozó — nemcsak akkor nem kap *actio iniuriarum*ot patronusa ellen, ha az *iniuria* vele esik meg, hanem akkor sem, ha azokkal, akik az ő érdekkörébe tartoznak (tehát családtagjai).

4. Mindezekből az állapítható meg, hogy az *iniuria* az archaikus korban a házközösség fejének személyi sérelmét jelentette vagy közvetlenül, vagy közvetve a házközösségi hatalom által átfogott kör (*manus, potestas, mancipium, cliens, libertinus*) s egyes dolgok vonatkozásában (amelyek „*meum esse*”). A támadás történhetett akár perbeli aktus, akár a pater familias, ill. a hatalmi körbe tartozó emberek testi épsége elleni támadás, vagy másféle testi bántalmazás útján, akár a házközösség legjelentősebb vagyontárgyainak a pater familias személyét sértő magatartással való rongálásával.

II. FEJEZET

INIURIA-TÉNYÁLLÁSOK A PRÉKLASSZIKUS RÓMAI JOGBAN

I.

1. A házközösségekben (oikos) folyó gazdálkodás meglehetősen sokáig maradt a római mezőgazdaság alapformája. A föld magántulajdona — bár erről a XII tábla külön nem szól — az 5. század közepén már megszilárdulóban van, hiszen a házközösség feje szabadon rendelkezhet a *heredium*-mal, amelyhez a házhely, s a háztáji kert (*hortus*) tartozik. Hogy ezenkívül is folyamatban van a földmagántulajdon kialakulása, valószínűsíti a Cincinnatus monda, mely szerint:

„*L. Quinctius (cui Cincinnato cognomen erat) trans Tiberim... quattuor iugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur*” (Liv. 2. 12. 8. — 2. 26.8.),

azaz Cincinnatus i. e. 295-ben 4 iugerum (cca 1 hektár) földet művelt meg a saját maga családjával együtt, ez pedig a Romulusféle (?) 2 iugerumnyi területnek kétszerese volt. Emellett, hogy a második pun háború után — de mindenesetre az *ager publicus* a használók, ill. birtoklók magántulajdonába adó Sp. Thorius féle agrártörvény előtt (i. e. 111.) — is jelentősen növekszik a földmagántulajdon vásárlások útján, bizonyítani látszik Livius közlése, mely szerint az egyes polgárok örömmel kaptak az államnak folyósított kölcsöneik kiegyenlítése fejében adott állami földeken (Liv. 31. 13.), s emellett az államkincstár kimerülése folytán az állam a meghódított campaniai földeket is részben magánosoknak áruba bocsátotta (Liv. 28. 46. 4—6.). A földmagántulajdon ilyen módon való kiszélesedése szükségképpen maga után vonta az eddigi házközösségi gazdálkodás megváltozását.

A köztársaság első századainak római gazdái — mint arra *Maróti*¹ rámutat — legjobb esetben ha eljutottak arra a színvonalra, mint általában egy régimódi európai kisparaszt, ami azt jelentette, hogy az termékeit maga állította elő házanépével együtt, saját szükségleteik fedezésére, s csak ritkán vásárolt, ill. adott el valami fölösleget. Mindenesetre amit csak lehetett (szerszám, ruha) maga készítette el házanépével együtt. A változás ott állott be, amikor a gazda már nemcsak az oikos részére termelt, hanem a piacra is, kifejezetten ezzel a céllal. Ezt pedig csak a munkaerő szaporításával lehetett elérni. E munkaerő pedig a rabszolga-munkaerő lehetett csak.

Rabszolgák már a XII tábla keletkezésének idején is vannak, mint erről maga a kódex tanúskodik, de ezek száma igen csekély lehetett. Talán az első lökést e tekintetben Veii etruszk város 396-ban történt elfoglalása adta meg, amikor is annak lakosait — tekintettel a város mintegy 10 éven át tartó ellenállására — jórészt rabszolgává tették a rómaiak. A rabszolgák számának növekedését bizonyítja az i. e. 387-ben a rabszolgák szabadonbocsátására kivetett adó.² A rabszolgák számának rohamos növekedése azonban feltétlenül az I. pun háború végétől számítható (i. e. 241.), ami-

¹ *Maróti Egon*: Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása. Budapest. 1981; 25.

² *Maskin* id. m. 123.

kor is a karthagói uralom alatt állott szigetek (Sicilia, Sardinia) római uralom alá került lakosságát jelentős részben rabszolgának adták el. A 3. század dereka tehát az a fordulópont, amikor a régi típusú római házközösségek felszámolódnak, s helyüket jelentős részben a piacra termelő villagazdaságok váltják fel. A villagazdaságok és a régi paraszti házközösségek alapvetően abban különböztek egymástól, hogy míg az utóbbiakban a termelést közvetlenül a pater familias, a házközösség feje maga irányította, részt véve természetesen maga is a közös munkában, amely arra volt hivatva, hogy a házközösség tagjainak lehetőleg minden szükségletét kielégítse, a villagazdaságokat a *villicus* (rabszolga állapotban levő intéző) vezette, s célja a piacra termelés volt. E villagazdaságok — szemben a régi paraszti házközösségekkel — a rabszolgamunkára voltak alapítva. Kialakulásukat a rabszolgamunka elterjedésének köszönhetjük, s olyan épületcsoportot jelentettek, amelyek távolabb estek városoktól, falvaktól, katonai táboroktól, mint önálló gazdasági egységek.³ Ez tehát már nem volt semmiképpen azonos a házközösségben élő parasztgazdasággal, amelyben a pater familias és családja együtt lakott azzal a néhány rabszolgával, akikkel együtt művelték meg a mindnyájuk ellátását biztosító kisgazdaság erre alkalmas földjét. A Cato Censorius Maior (234—149) *De agri cultura* c. művében tárgyalt *villa rustica* a kb. 100—240 iugerumnyi terjedelmű, rabszolgamunkára alapított gazdaság volt — mint Itália területén optimális mezőgazdasági birtokfajta — amely döntően étolaj, bor, valamint gyümölcsök, főzelékfélék és állati termékek piacra termelésére és szállítására volt berendezve.⁴ Az, hogy az ilyen gazdaságok lényegében a 2. pun háború után kezdtek kialakulni, valószínűsíteni látszanak a *De agri cultura* c. cától műnek az olaj- és szőlőültetvények berendezésének részletes leírásáról (10—11. 12—14. 18—23.) szülő fejezetei. Ez persze nem jelenti azt, hogy a régi kis parasztgazdaságok, mint autarhikus egységek továbbra is ne léteztek volna, az uralkodó forma azonban a *villa rustica* lett a mezőgazdasági termelésben (latifundiumok ekkor még nem alakultak ki, s később is inkább a provinciákban jelentkeztek).

2. Az árutermelő villa rusticák fungálása természetesen szükségessé tette a pénzforgalom kialakítását is. Mint ismeretes, a XII tábla idejében csak a lemért nyers réz volt az általános értékmérő és csereeszköz (ami mellett azért a barmok is számbajöttek ilyen szempontból: innen a *pecunia* = pénz). A 4. század második felétől használatba került a jelzéssel (bika; sas) ellátott réztömb (*aes signatum*), amelyet már nem kellett a mancipationál alkalmazott libripensnek lemérnie úgy, mint a XII táblában általában tarifáisan előírt, fontokban meghatározott nyers réz (*aes rude*). 338 után; a latin háborúk befejezését követőleg jelent meg a 327 grammot nyomó vert pénz (*aes grave, as libralis*) egyik oldalán Ianus isten képe; másikon pedig egy hajóorr (*rostrum*) volt látható. Ezt a súlyos rézpénzt csak később váltotta fel az az *as* amely az *as libralis*-nak 1/3 súlyára csökkent. Ugyanekkor (feltehetőleg a Pyrrhus-féle háborúk után) hozzák be az ezüst pénz forgalmát, hogy az itáliai kereskedelmi forgalomban általánosan elfogadott csereeszköz és értékmérő álljon Rómának rendelkezésére. 268-ban verik maguk a rómaiak az első ezüstérmét, mint a régi *as libralis* egyenértékét, amely 2 és 1/2 új asszal volt egyenlő. Ez az ezüstérme lett a *sestertius*, a másik (ritkább) a *quinarius* = 5 új *as*, s végül a *denarius* = 10 új *as*. A pénzek tehát váltották egymást, de ez lényegében nem jelentett inflációt, hiszen a régi *as libralis* 1/3-ára csökkentett új asból 2 és 1/2 azaz, a régi *as* egyenértékű lett, egyenlő az új ezüstpénzzel, a sestertiussal.

3. Mindent összevéve megállapítható tehát, hogy a régi házközösségek felbomlása lényegében a rabszolgamunka általánossá válásával következett be a 3. század

³ E. B. Thomas: Römische Villen in Pannonien. Budapest. 1964. 383.

⁴ Maróti id. m. 29.

folyamán, ami persze nem jelentette azt, hogy most már önálló paraszti gazdaságok ne lettek volna. Ezek ősfarmja azonban, a házközösségekben való együttélés, fokozatosan felszámolódott, s uralkodó termelési forma a mezőgazdaságban a *villa rustica*, a *villicus* által vezetett majorsági gazdaság lett. Ez természetesen megváltoztatta a rabszolga — ha nem is szigorú értelemben vett jogi, de mindenesetre tényleges helyzetét,⁵ s a rabszolgából, mint a házközösség tagjából mintegy munkaeszköz lett, tehát dolog.

4. A fenti átalakulásnak megfelelően alakul ki a civiljogban a magántulajdon a préklasszikus korban. A 111. évi *lex agraria*-val befejeződik a földmagántulajdon kialakulása Itáliában, s a köztársaság második felében kezdődik meg a tulajdonjog differenciálódása az ún. civiljogi tulajdonra (*dominium ex iure Quiritium*), s az ún. praetori védelemben részesülő birtokhelyezetre (*in bonis esse* = „praetori tulajdon”, ami később a bonitár tulajdon nevet nyeri); a másik két tulajdonforma: a tartományi telek tulajdona csak a császárkor elején alakul ki, midőn a tartomány földjét a *populus Romanus* tulajdonának minősítik, s azon magánosok részére biztosított jogosultságot „*possessio et ususfructus*” névvel jelölik (= tartományi telek „tulajdona”), míg a peregrinusok tulajdonát Róma — már csak az áruforgalom kibontakozásának biztosítása céljából is — helyi jogrendszerük (Volksrecht) szerint ismerte el, s ezzel tulajdonképpen a negyedik tulajdoni forma is kialakult. Egyébként a tulajdonnak „*dominium*” szóval való megjelölése egyidős a fent idézett *lex agraria*-val, mert annak szövegében jelentkezik először,⁶ de az elnevezés a *domus*-ra a házközösség lakóhelyére és a házközösség urára (*dominus*) látszik visszautalni.⁷ Viszont a tulajdon megjelölésére szolgáló „*proprietas*” szó, ill. a fentebb idézett „*proprietaryus*” (Ulp. D. 47. 10. 13. 47.) a klasszikus kor terméke, s már kifejezetten az egyéni magántulajdont, ill. magántulajdonost jelenti, a régi házközösségi tulajdonra való minden visszautalás nélkül.⁸

5. Mindezek után első feladatunk az, hogy megvizsgáljuk, hogy az archaikus korszaknak iniuria-tényállásai közül melyek mentek át a préklasszikus korba, ill. ha átmentek, milyen módosulásokon estek keresztül, ill. milyen tényállások szakadtak ki az *iniuria* kezdeti köréből, s melyek voltak az e korszakban kiképzett új iniuriatényállások?

II.

1. A XII tábla „*rupitias...sarcito*” (VIII. 5.) kitétele — mint azt az előbbi fejezetben tárgyaltuk-feltehetőleg a házközösségi herediumon tartott háziállatok, elsősorban a kultikus tiszteletnek örvendő „*bos arator*”, de valamennyi ott tartott igazállat és más háziállat (*pecus*) zúzással (*rupsit*), ill. más módon való megebeséítése,

⁵ „In der Bauernwirtschaft musste die ganze Familie mitarbeiten. Die strengen und einfachen Formen, die sich daraus für die Lebensführung ergaben, hatten auch auf die Ernährung Einfluss: Anspruchlosigkeit und Mässigkeit waren kennzeichnend... An der gemeinsamen Tafel nahmen alle Familienangehörigen teil, während die Klienten und Sklaven gesondert am Herd assen und die Speisen nach alter Sitte vom Herrentisch erhielten. Die Mahlzeiten entsprachen der durch die landwirtschaftliche Arbeit von Sonnenauf- bis Sonnenuntergang bedingten Tageseinteilung” (Kulturgesch. der Antike 2. Rom. 51—52.)

⁶ F. Wieacker, SZ Rom. ABt. 89 (1972) 422.

⁷ Brósz Róbert—Pólay Elemér: Római jog. Budapest, 1976. 196.

⁸ Wieacker, SZ 89 (1972) 422. — Úgy véljük, hogy itt a „*proprius*” (= saját) melléknévből vezethető le a szó.

épségben való károsítása ellen⁹ védte a házközösséget; közelebbről annak fejét. S maga a támadás, mint ez a későbbi szóhasználatból (*damnum iniuria datum*) kiténik, lényegében a házközösség fejét sértő iniuriának minősülhetett.

2. Időközben azonban a házközösségek — ha meg is maradt az autarhikus parasztgazdaság helyenként — fokozatosan felbomlottak a rabszolgamunkarendszer kialakulása következtében. Így egyrészt a rabszolga — elsősorban a földeken dolgozó — kikerült a házközösségből, mintegy dologgá válva a szó szoros értelmében,¹⁰ s a házközösség állatállománya is összekeveredett a pater familias tulajdonában (*dominium*) álló egyéb (így az egykori nemzetségi közös legelőkön legeltetett, ill. tartott) barmokkal. A házközösségek felbomlása tehát e tekintetben felszámolta a régi vagyoni kereteket, s új kereteket teremtett, amelynek elnevezésére már nem a „*meum esse*” kifejezést használták, hanem a dominiumot (ill. rabszolgák tekintetében *dominica potestatis*), legalábbis 111-től.

Emellett a XII táblától — amely minden ősi törvénykönyvhöz hasonlóan erősen kazuista jellegű — nem volt várható, hogy az minden vagyontárgy minden irányú védelmét biztosítsa, tehát nem nyújthatott a házközösség minden tagjának és vagyontárgyainak mindenirányú védelmet. Elégnek mutatkozott az is az adott primitív paraszti viszonyok közt, hogy a házközösség szabad és nem szabad tagjait tagcsontkítás, csonttörés, egyéb testi bántalmazás ellen óvta, védte továbbá a házközösségi tulajdon élettelen tárgyait, sőt a barmokat a lopás ellen, akár a házközösségben voltak, akár nem, s a herediumon levő olaj- és gyümölcsfákat, s szőlőtöveket. Védelmet adott végül a pater familiásnak, mint a házközösség fejének a házközösséghez tartozók, ill. vagyontárgyak alaptalan elperlése (*iniuria vindicare*) ellen is. A XII tábla tarifális büntetési rendszere, amelyet a Délitáliára is kiterjedő ún. Magna Graecia-tól vettek át a rómaiak, s vele együtt annak nevét is (*poena = ποινή*),¹¹ mint államilag strikte megállapított, s pénzben pontosan kifejezett büntetési tételek a fejlődő életviszonyoknak, a paraszti szűk keretkből kibontakozó Róma viszonyainak nem feleltek meg. Valami rugalmasabb megoldást kellett találni a legfontosabb ingó vagyontárgyak — most már dologgá váló rabszolga, valamint a barom — védelmére.

Elősegítette a változást az a körülmény is, hogy — bár Róma már korábban is használta a szomszédokkal való kereskedelmi forgalom előmozdítása érdekében a délitáliai görögök által vert ezüstpénzeket, sőt maga számára is veretett ilyeneket „*Romano*”, majd „*Roma*” felirattal, — Q. Ogulnius és C. Fabius consuli évében, tehát 268-ban vertek először maguk a rómaiak ezüst pénzt.¹² Ez aránysította volt — amint fentebb említettük — a már eddig is használatban levő rézpénzzel (2 és 1/2 *as* = 1 ezüst *sestertius*), tehát csak pénzrendszer módosításról, de nem pénzelértéktelenedésről volt szó.

3. Ilyen körülmények között született meg a lex Aquilia (286-ban), amelyről Ulpianus azt mondja:

„*Lex Aquilia omnibus legibus, qui ante se damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabulis, sive alia quae fuit: quas leges nunc referre non est necesse*” (D. 9. 2. 1.).

⁹ Vécsey: A XII táblás törvény töredékei. Budapest, 1900. 22. 4. jz.

¹⁰ Kübler SZ. 25 (1904) 443. hangsúlyozza, hogy a XII tábla idején a rabszolga csonttörése nem minősült dologrongálásnak, hiszen mint a házközösség tagját embernek (*homo*) tekintették. Csak a lex Aquilia egységesíti a rabszolga elbírálását az állatével, s ezzel az előbbinek a dolgok közé sorolását deklarálja.

¹¹ M. Fuhrmann: „Poena” címszó PW Suppl. 9 (1962) 843—861. — Liebs id. m. 261—262.

¹² Maróti id. m. 71.

E törvény szerint — mint már említettük — ha valaki jogellenesen (*iniuria*) idegen rabszolgát (rabszolganőt) vagy háziállatot megöl, a cselekmény elkövetését megelőző 1 évre visszamenőleg a fenti vagyontárgyak legmagasabb értékét kell büntetesként megfizetnie (Gai. D. 9. 2. 2. pr.; s a terminust illetően 9. 2. 21. 1.), míg a törvény ez első szakaszának mintegy folytatásaként a harmadik szakasz kimondja, hogy más dolgok esetében — ideértve a rabszolgát és háziállatot is (Gai. 3. 217.) — ha azokat égetik, zúzzák, törik (*urere, rumpere, frangere*), az esetet megelőző 30 nap alatti legmagasabb értéket (Paul. D. 9. 2. 27. 5. és Gai. 3. 218.) kell a sértett részére megfizetni.

4. A lex Aquilia szerint tehát (amelynél ekkor — mint kifejtettük — első fogalmazásban a szándékosság és nemszándékosság nem jött még figyelembe),¹³ az *iniuria-delictum* tényállásai közül kivált a rabszolga *ossis fractio*-ja (VIII. 3.), valamint a házközösségi *heredium* háziállataiban okozott károkkal (*ruptio*) a házközösség fejének okozott sérelem, s az egyszerűen a két legfontosabb ingó vagyontárgy elpusztításával, vagy bármilyen vagyontárgy megrongálásával együtt a tulajdonos ellen elkövetett büntetendő cselekménnyé vált, és pedig most más nem tarifálisan megállapított *poena* által, hanem rugalmasan kiszabandó pénzbüntetéssel sújtva.

5. Kérdés azonban, hogy mi történt az esetben, ha szabad ember: akár pater familias, akár hatalomalatti (*filius, filia familias*) szenvedett testi sértést, akár *membra ruptio*, akár *ossis fractio*, akár más tetteles *iniuria* következtében (VIII. 2—4.). A XII tábla ui. e cselekményeket talio, ill. tarifális pénzbüntetés előírásával sújtotta. De meddig maradhattak érvényben e büntetések. A talio a maga idejében kétségkívül haladó intézmény volt, hiszen a korlátlan magánbosszú hatósági limitálását jelentette, de kérdés, hogy a 3. században alkalmazható volt e még a „szemet-szemért, fogat-fogért” büntetés. A kiegyezésre ui. nem volt kényszeríthető a sértett. Az idő mindenestire túl kellett, hogy lépjen ezen az archaikus büntetésen éppúgy, mint a fejlődő gazdasági élet sem tűrte hovatovább a merev, differenciálást lehetővé nem tevő tarifális pénzbüntetés rendszerét. Az utóbbi törlését nemcsak a differenciálás lehetősége iránti egyre erősebb kíváncsi tette szükségessé, hanem az is, hogy Róma a pyrrhusi háborúk után (a szomszédokkal való kereskedelmi forgalom megkönnyítése céljából) bevezette a maga eddigi rézvalutája mellé a délitáliai görög városállamok által használt ezüstvalutát. (Plin. N. h. 33. 42—47.); rögzítve a kettő egymáshoz való viszonyát, majd 268-ban már maga is vert ezüst pénzt, a sestertiust, majd denariust, 1 denariust 10 asszal téve egyenlővé. Ez nem a római pénz romlását, hanem a kettős valuta bevezetését jelentette egyelőre. A pénzromlás csak a köztársaság végével indul ui. meg.¹⁴

6. A talio és tarifális pénzbüntetés elavulása a szabad ember testi sérelmének újszerű büntetését tette szükségessé. Kérdés azonban, hogy a forráshelyek milyen választ adnak e kérdésre. Azt már eddig is láttuk, hogy a római büntetési rendszerben, speciálisan az *iniuria* tekintetében a XII tábla nem teremtett egy „lückenlos” állapotot. Nem tudjuk, hogyan foganatosították a taliót, ha rabszolgán, vagy családgyermeken történt a testcsontkítás, s a tettesnek nem volt megfelelő hatalomalattija, akin a talióknak megfelelő tagcsontkítás végrehajtható lett volna. Nem tudjuk, hogy

¹³ A szándékosság és gondatlanság (*dolus-culpa*) elválasztásának, s a *culpa* első megjelenésének kora P. Mucius Scaevola idejére esik (D. 24. 3. 66.) a Gracchus-örökösök c/a Licinnia hozományper kapcsán, s Qu. Mucius Scaevola az, aki a culpát meg is határozza: „*culpam autem esse, quod cum a diligente provideri poterit*” (D. 9. 2. 31.) mondja Paulus Qu. Muciusra hivatkozva. Ld. I. fej. 62. lj.

¹⁴ A Gellius (20. 1. 13.) által elbeszélt Veratius-féle anekdota a köztársaságvégi állapotokat regisztrálja. De ebből csak az tűnik ki, hogy a XII tábla még ez időben érvényben volt, s az az ezüstpénz mellett váltópénz lett. Pénzromlásról *Liebs* (id. m. 289.) és *Sólyom* (id. m. 225.).

mindenféle dologrongálás büntetésben részesült volna. Itt viszont az a kérdés, hogy a testi sértés, ha azt szabad ember szenvedte el, de a talio és tarifális pénzbüntetés már nem volt alkalmazható, hogyan volt büntethető?

Az irodalomban általánosan minősíthető az a felfogás, hogy a lex Aquilia intézkedései szabad emberek testi sértésére nem terjedhettek ki, hiszen a törvény eredeti szövege csak rabszolgákról, barmokról és egyéb vagyontárgyokról szól, amelyek „urere, rumpere, frangere” útján károsítottak. De e tekintetben is komoly viták vannak az irodalomban.¹⁵ Abból kell kiindulnunk, hogy a XII tábla iniuriára előírt büntetési rendszere meddig létezhetett? A Veratius-anekdota a köztársasági kor második felét velíti elénk, amikor a régi szabályok már csak mintegy jelképesen léteznek. Viszont tudnunk kell, hogy a praetor ediktális jogképzése Cicero idején lényegileg befe-

¹⁵ A viták az *actio legis Aquiliae utilis* körül csomósodnak (D. 9. 2. 13. pr.) Ez az Ulpianus edictumkommentárjának XVIII. könyvében van megemlítve: „*Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem: directam enim non habet, quoniam anim dominus membrorum suorum nemo videtur*”, azaz a szabad ember saját nevében a. 1. Aquiliae utilissal perelhet: utiliter azért, mert szabad ember saját testrészeinek nem tulajdonosa. A kérdéses szöveget eredeti ediktumszövegnek, ill. eredeti ulpiánusi kommentárnak tartja *Mommsen* (id. m. 836.), valamint *E. Carelli* (Rivista italiana per le scienze giuridiche. 9 (1934) 401.). *B. Albanese* (Annali del Seminario giuridico dell' Univ. di Palermo, XXI (1950) 288.) ugyanis maga részéről egy ilyen *actio utilis* szabad ember részére, amennyiben azt, mint sui iurist testi sértés éri, lehetségesnek tart, de nem tudja, hogy ez a klasszikus kor igényei számára elegendő lett volna. Ezzel szemben tribonianiusi alkotásnak tekinti ezt az Ulpianusnak tulajdonított forráshelyet *De Medio* (La legittimazione attiva nella „actio legis Aquiliae.” St. Scialoja I. Milano, 1905. 61.), *H. Siber* (Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung II. Römisches Privatrecht. Berlin, 1928. 232. és k.) valamint *F. Haymann* (SZ 41 (1920) 50. és k.). *Kunkel* szerint (Jörs—Kunkel—Wenger. RPR.³ 257. 9. jz.) e szöveg valószínűleg a bona fide serviensre vonatkozik, s nem egyszerűen a testi sértést szenvedett homo liber sui iurisra. Ezt a nézetet fogadja el *Wittmann* (Körpervletzung. 76. és k.), aki szerint az *actio iniuriarum* a klasszikus időkig — a XII táblából eredőleg (*si telum magis fugit, quam iecit aries subicito*) — a gondatlan testi sértésre is kiterjedt, ha a sértő magatartás és a sérelem között a kauzális összefüggés megvolt, s a későbbi klasszikus kor terjesztette ki a bona fide servientes (Ulp. D. 9. 2. 13. 1.) esetére, valamint a hatalomalatti szabadokra, s végül utiliter minden szabadra az *actio legis Aquiliae*-t. E nézet azonban erősen vitatható. *Wieacker* (SZ 92 (1975) 352.) mindenekelőtt abból indul ki, hogy hogyan bírálták el akkor a testi sértéssel kapcsolatos azokat a károkat (gyógyítási költségek, munkamulasztással előálló keresetkiesés), amelyek a liberum corpus nem érintették. Valószínűtlen szerinte az, hogy a klasszikus jogtudomány megállt volna a „nobilitás ősi becsületkódexénél.” *Schipani* (Responsabilita „ex lege Aquilia.” Criteri di imputazione problema della „culpa.” Torino, 1969. 293—294. 48. jz.) úgy véli, hogy a lex Aquiliának hatalomalatti szabadra való alkalmazásánál a kiindulópont az az eset, amikor a cipész inasát fenyeftésképpen úgy megüti, hogy az szeme világát elveszti (Ulp. D. 19. 2. 13. 4.). Persze a feltételezés, hogy az a. 1. Aquiliae Iulianus szerint biztosítva volt a pater familiasnak, nem áll szemben azzal a ténnyel, hogy ugyanakkor az a. iniuriarum nem volt részére biztosítva, hiszen *actio locatival* perelhetett a „Schusterjungenfall” esetében. *Wittmann* (Körpervletzung 77. és k.) abban a kérdésben, hogy kérdéses forráshely a bonae fidei serviensre vonatkozott, döntő érvnek a „suo nomine” kitéltelt tartja azzal, hogy ha egyszerűen sui iuris szabadra vonatkozott volna az ulpiánusi kommentár, ill. az edictum, mely az a. 1. A. utilis-t biztosítja, úgy felesleges lett volna ennek használata (utalva itt a D. 47. 10. 15. 48. és Inst. 4. 4. 6. helyekre, ahol a bonae f. s. részére saját nevében volt adott esetben e kereset biztosítható). Mindez azonban nem ad feleletet a *Wieacker* által felvetett kérdésekre. Egyébként úgy véljük, hogy a liber homo-n akár sui iuris, akár alieni iuris polgárt érthetünk, s ez utóbbinál feltétlenül szükséges a „suo nomine” kitétel, mint azt a filius familiással kapcsolatban az Ulpianus-kommentár mondja (D. 47. 10. 17. 20.): „*Intellegi autem filium...familias suo nomine agere, cum patre cessante praetor ei agere permittat*”. S itt nem a pater familias elcsétéről, hanem elmaradásáról, távolmaradásáról van szó, különben nem dubitálna a praetor arról, hogy megadja-e a filiusnak a „suo nomine” perlést, vagy sem. Végso eredményben tehát arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a liber homo akár sui iuris, akár alieni iuris, ha őt testi sértés, vagy ezzel kapcsolatos, ebből folyó károk érik, amelyeket meg kell téríteni, a. 1. Aquiliae utilissal perelhet, mert különben esetleg évszázadokon át védtelenül állott volna e tekintetben. Gaius is utal a gyógyítási és munkamulasztással járó költségekre, ill. jövedelemkiesésre: „*impensarum in curationem factarum et operarum amissarum, quasque ammissurus quis esset*” (D. 9. 1. 3.). A szöveg ugyan *A. Marchi* BIDR 16 (1904) 233. szerint interpolált, de ez csak arra alapozhat, hogy az Inst. 4. 5. 1. is erről szól.

jezést nyert, hiszen akkor már „*lex annua*” = egyévi törvény (In Verr. act. II. 1. 109.) a praetori edictum jelzője.¹⁶ Augustustól kezdve a praetorok legfeljebb finomították, *utiliter* kiterjesztették az eddig kialakított actiókat, de ez is legfeljebb egy és egy negyed évszázadig tarthatott, hiszen 130 körül nyert végleges rögzítést a praetori edictumszöveg. Az utilis actiók tehát jórészt a cicerói kor és 130 között keletkezettek, hiszen a Hadrianus által elrendelt és Salvius Iulianus által végrehajtott ediktumredakció anyagát 130 tájban zárták le, s egy *senatusconsultum* ekkor írta elő, hogy a továbbiakban az ediktumanyagot csak a princeps rendeletei módosíthatják (Const. Tanta 18.). Nem mond ennek semmiképpen sem ellent az a körülmény, hogy Severus császártól származik egy császári konstitúció, amely *rescriptum* formájában biztosít ilyen utilis actiót: „*Proinde et si servus quasi tutor egerit, divus Severus rescripsit dandum in dominum iudicium utile*” (Ulp. D. 27. 5. 1. 2.). A császárnak joga volt az ediktumanyagot így bővíteni, erre azonban példa egyébként nem igen van, de szükségtelen is lett volna, hiszen a császári reskribáló tevékenység nem feltételezte szükségképpen az ediktumszöveghez való tapadást, ill. annak *utiliter* kiegészítését. A „*quod principi placuit, legis habet vigorem*”-elv ennek ellentmond. A fentiek alapján alig elképzelhető, hogy az *a. l. Aquiliae utilis* 130 után keletkezett volna, vagy pláne posztklaszikus, esetleg triboniánusi termék. Mi történt volna ui. a közbenső időben, midőn a talió anachronisztikus volta és a tarifális poenák merevsége a XII tábla érvényesítését már megakadályozta e részt. E tekintetben talán Gelliust nézzük:

„*Nam si reus, qui depecisci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat, aestimata lite iudex hominem pecuniae damnabat, atque ita, si reo et pactio gravis et acerba talio visa fuerat, severitas legis ad pecuniae multam redibat*” (20. 1. 38.).

azaz mikor a talio már nem volt fenntartható, a praetor a bíró arbitriumára bízta, hogy milyen pénzbüntetést szab ki a *membrum ruptum* esetére, ha a sértett nem volt hajlandó kiegyezni, ill. a tettes magasnak találta a sértett által követelt összeget. Ugyanez lehetett a megoldás az *os fractum* és a tetteleges egyéb bántalmazás esetében.

7. E megállapításokkal a *lex Aquilia* kérdéskörét le is zártuk, hiszen tanulmányunk kereteit messze túlhaladná annak vizsgálata, hogy mikor válik a törvényben foglalt két tényállás szándékossá, ill. mikor nyer ilyen minősítést; mikor alakul ki a *culpa Aquiliana*, mikor szűnik meg a „*damnum copore corpori datum*” megkötés, s a törvényi tényállások ezeken a kereteken túlmenő kiterjesztése a jogtudomány kohójában. Csupán azt kívántuk megállapítani, hogy a *lex Aquilia* által szabályozott dologrongálás, akkor is, ha elnevezésében az „*iniuria*” szó szerepet játszik; az általa okozott vagyoniilag exakte mérhető *damnum* folytán kikerült az *iniuria-delictum* tényállásai közül, s megkezdte a maga önálló életét.

III.

1. A XII tábla egy rendelkezése — mint említettük — minden egyes a hereditumon levő fa (olajfa, szőlőtő) kiirtása esetére 25 font réz büntetést ír elő az *iniuriát* elkövető terhére. A kereset az *actio de arboribus succisis* elnevezést kapta, mint azt Gaius (4. 11.) említi, s nem azonosítható a későbbi, praetori edictumban kialakított *actio arborum furtim caesarum*-mal (Ulp. lib. XXXVIII. ad edictum és Paul lib. XXXIX. ad edictum. D. 47. 7. 7. és 8.). A *succisio arboris* ui. mint azt *Flinieaux* is

¹⁶ Kunkel (RRG⁴ 489) szerint az ediktumképzés i. e. 80-ban lezáródott alapjaiban.

kifejti,^{16/a} nem egyszerű levágást (*caedere*) jelent, vagy kivágást, hanem teljes irtást (*ablatione totale*). Emellett a két tényállás sem szonos, mert a XII tábla *succisio arboris* elnevezésű tényállása az olajfa, vagy szőlőtő bosszúszándékkal („objektívált szándék”) a házközösségi tulajdon urának sérelmére elkövetett fakiirtásnak minősült, míg a praetori edictum „*arbores furtum caesae*”-ről (Paul. D. 47. 7. 1. és Ulp. ad edictum D. 47. 7. 7. pr.) szól, tehát titokban való fakivágásról, vagy szőlőtő levágásáról, kifejezetten a tulajdonos tudta nélkül. Ezt Paulus úgy juttatja kifejezésre ediktumkommentárjában, hogy e keresetet csak az kaphatja meg, aki „*furtim arborum caedit = qui clam caedit*” (Paul. D. 47. 7. 8. 1.). Aki viszont haszonszerzés céljából vágta ki a fát, azt kontrektálva (*si caeciderit et lucri faciendi contrectaverit, etiam furti tenebitur lignorum causa*), az *actio furtiva*val perelhető (D. 47. 7. 8. 2.), viszont nem vonatkozik az *actio arborum furtum caesarum* arra az esetre, ha a tettes:

„*per vim sciente domino caedit*” (D. 47. 7. 8. 3.)

ez ui. „*non incidit in hanc actionem*”. Ilyen erőszakos magatartást büntethetett minden valószínűség szerint a XII tábla. Egyébként úgy véljük, hogy a XII táblából származó *actio de arboribus succisis* és az *actio arborum furtim caesarum*, mint *actio legitima* és *actio honoraria* közti különbséget meglehetősen érzékelteti Ulpianus ediktumkommentárja (D. 47. 7. 7. 2.) a következőkben:

„*Si quis radicibus arborem evellerit vel exstirpaverit, hac actione non tenetur: neque enim vel caedit vel succidit vel subsecuit: Aquilia tamen tenetur, quasi ruperit*”,

azaz ha valaki a fát gyökerestől kiszaggatta, vagy ki irtotta, úgynem esik a praetori kereset alá a tényállás, mert hiszen sem nem vágta ki, sem nem vágta le, sem nem fűrészelte le a tettes a fát. A kiirtása a fának gyökerestől a *lex Aquilia* alá esik, hiszen a cselekmény az ott szereplő három tényállás (*urere, rumpere, frangere*) közül a *rumpere* fogalmát valósítja meg. A *caedere, succidere* és *subsecare* tényállások viszont az *actio arborum furtim caesarum* által szabályozott tényállást valósítják meg. A problémát csak ott látjuk, hogy a XII táblában a „*succidere*” ige szerepelt Gaius (4. 11.) szerint, a palusi Sabinuskommentárban (D. 47. 7. 5. pr.) viszont az a *caedere* egyik változatát jelenti, annak fogalma alá van vonva. A két szöveg, amely ennek az igének a szempontjából figyelembe jöhet (Paul. D. 47. 7. 5. pr. és Ulp. D. 47. 7. 7. 2.) az irodalom szerint interpolálatlan s így a klasszikus jogot, ill. jogtudományt tükrözi, ezért leg-

^{16/a} *Flinieaux*, St. Bonfante I. 538—539. — Egyébként *Lenel* (EP. 337.) is nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a két keresetet nem szabad összekeverni. A praetori szabályozást nyilván az ette szűkségessé szerinte, hogy a 25 as büntetés kevésnek bizonyult utóbb, s a tényállás is meglehetősen szűk volt. — Nem osztja e nézetet *Karlowa* (RRG II. 796.) oly értelemben, hogy ha egymás mellett létezett volna egy ilyen *actio legitima (succisio arborum)* és egy ediktumklauzula (*arbores furtim caesae*), úgy az ediktumszövegben is feltétlenül szerepelnie kellett volna annak a széles tényállásnak, amelyet Paulus Sabinuskommentárjának IX. könyvében úgy fejez ki, hogy: „*Caedere est non solum succidere, sed etiam ferire caedendi causa: cingere est deglabrare; subsecare est sebsecuisse: non enim potest cecidisse intellegi, qui serra secuisset*” (D. 47. 7. 5. pr.). Tehát *caedere = cingere, subsecare, succidere* és szűkebb értelemben *caedere*. Nem mondaná különben Paulus ugyane kommentárjában, hogy: „*Si furtim arbores caesae sint, et ex lege Aquilia et ex duodecim tabularum dandam actionem Labeo ait*” (D. 47. 7. 1.). Ezzel szemben *Lenel* (EP.³ 337. 9. jz.) úgy véli, hogy e forráshely legfeljebb azt jelenti, hogy Labeo úgy vélte, hogy az *arbores furtim caesae*-re is vonatkozott a VIII. 11. rendelkezése. A paulusi forráshely azonban szerinte interpolatiógyanus. Úgy véli, hogy a kompilátorok, akik a Sabinuskommentárban még szereplő *a. de arboribus succisis*-t elvetették, azt a látszatot akarták kelteni, hogy e kereset azonos az *actio arborum furtim caesarum*-mal, s így a praetori kereset említésétől eltekintettek.

alább is kiindulópontul szolgálhat. A. paulusi ediktumkommentár (D. 47. 7. 5. pr.) ui. bizonyos alapot jelenthet következtetésünkhöz:

„*Caedere est non solum succidere, sed etiam ferire caedendi causa, cingere ...subsecare*”.

A szövegben tehát a *succidere* különös kiemelést nyer, mert el van választva a szűkebb értelemben vett *caedere*-től, valamint a *cingere* és *subsecare*-től. Ez azt jelenti, hogy Sabinus is és az őt kommentáló Paulus tisztában voltak azzal, hogy a XII tábla vonatkozó tényállása csak a *succisio arborum*-ról szólt, miután azonban e mellett a Lenel-féle álláspont szerint — amelyet mi is magunkévá teszünk — kiképezte a praetor az *actio arborum furtim caesarum*-ot, miután a tényállás túl szűknek, s a tarifális büntetés túl merevnek bizonyult,¹⁷ az ősi *succisio*-t bele kellett olvasztani a *caesio* fogalmába, annak egyik esetéent, bár kétségkívül különlegesen kiemelt esetenként. A XII tábla VIII. 11. alatti tényállását valóságban a „*si quis radicitus arborem evellerit vel exstirpaverit*”, azaz *succisio*-t mondatrész adja vissza; annál is inkább, mert az ulpiánusi ediktumkommentár (D. 47. 7. 2.) megállapítja, hogy ez a tényállás nem azonos a „*caedit*”, új értelemben vett „*succidit*” és „*subsecuit*” tényállásokkal. Az előbbinél *actio legitima* érvényesül az *actio legis Aquiliae* formájában, amely itt is, mint a dologrongálásnál a XII tábla vonatkozó szabályának (*rupitias ... sarcito*) folytatását jelenti (*succidere* = most már *radicitus evellere vel exstirpare*), míg a *caedere* alá eső tényállások a pretori *actio* keretébe kerültek.

A XII tábla szerinti *succisio* (= *exstirpatio*) *arborum*, ha „*vi, sciente domino*” történt, nem tartozott sem az *actio arborum furtim caesarum*, sem az *actio legis Aquiliae* által felöltel tényállás kereteibe, hanem — minden valószínűség szerint — a Gaius XII táblás törvény-kommentárjában foglaltaknak megfelelően azokat, akik ezt tették, mint útonállókat, rablókat (*latro*) kell büntetni (D. 47. 7. 2.). Itt láthatjuk nézetünk szerint a XII tábla VIII. 11. alatti szabályának folytatását. Annál is inkább erre kell gondolnunk, mert ha e cselekményt a XII tábla iniuriának minősítette, s annak megfelelően a 25 font réz megfizetésével büntette, úgy annak az „objektívált szándékot” kellett felölelnie.

Egyben egyet kell értenünk Lenellel¹⁸ abban, hogy az „*Arborum furtim caesarum*” titulus 1. fragmentuma (D. 47. 7. 1.) a jusztniánuszi interpoláció miatt félrevezető, mert azzal a célzattal, hogy az ősi jogból levezetett keresetnek láttassa az *actio arborum furtim caesarum*-ot, mellőzi a praetori edictum említését, s csak a XII tábláról és a lex Aquiliáról beszél, azt Labeo szájába adva.

2. A *succisio arborum* tehát ugyancsak kivált a XII tábla által szabályozott *iniuria*-tényállások közül.

IV.

1. A préklasszikus korszakbeli *iniuria*-tényállások forrása alapvetőleg a praetori edictum, emellett az i. e. 81-ben életbe lépett *lex Cornelia de iniuriis*, valamint három köztársaságvégi jogtudós (Ofilius, Trebatius és Servius) megállapításai az *iniuria* tényállásaival kapcsolatban, részben a praetori ediktumklauzulák, részben a *lex Cornelia de iniuriis* értelmezése kapcsán.

¹⁷ Nem értünk egyet Lenel EP 337. álláspontjával, hogy a 25 as poena csekély volta indokolta elsősorban az *actio honoraria* bevezetését itt, ui. ekkor még nem a pénzromlás (kettős valutarendszer volt: réz as és ezüst denarius), hanem a tarifális *poena* rugalmatlansága volt a döntő indok.

¹⁸ Lenel, EP.⁹ 337. 9. jz.

Míg azonban a két utóbbi forrásról tudjuk azok keletkezési idejét; tehát azt, hogy Sulla a *lex Cornelia de iniuriis*-t 81-ben alkotta a 7 új *quaestio* felállítása kapcsán, Servius Sulpicius Rufus 51-ben volt consul és 43-ban halt meg, Aulus Ofilius Servius tanítványa és Caesar barátja volt, s egyben az első, aki „*edictum praetoris primum diligenter composuit*” (Pomp. D. 1. 2. 2. 44.); szemben Serviussal, aki „*duos libros ... perquam brevissimos*” (Pomp. u. ott) írt az edictumhoz, míg C. Trebatius Testa Augustusnak is még kortársatársa volt, s akivel Cicero is szoros kapcsolatban volt (Ad fam. 7. 6—22.), addig az iniuriára vonatkozó ediktumklauzulák keletkezési ideje csak nagyjából, „től-ig” állapítható meg.

A praetor (*urbanus*) tisztségét a *leges Liciniae Sexiae* (367) teremtik meg. E praetor szigorúan kötött a civiljog szabályaihoz, tehát a XII táblához, s az interpretációhoz, valamint a legis actiók formuláihoz, s így önálló jogképző tevékenysége csak a perenkívüli jogsegélyek kialakítása terén (*interdicta, stipulationes praetoriae missiones in bona, in integrum restitutio*) jelentkezhetett. A 242-ben felállított második praetura, s így a most már praetor peregrinusnak nevezett magistratus nem volt kötve a civiljog szabályaihoz, s imperiuma alapján joga volt olyan keresetek, s egyéb jogsegélyformák kialakítására; amelyekre a civis-peregrinus forgalomban szükség volt. I. e. 200 és 150 között létrejött *lex Aebutia* a praetor peregrinus edictumát, az abban foglalt keresetformákat civiljogi erőre emelte, s ezzel azok a praetor urbanus által is alkalmazhatók lettek a civisek közti árucseré-forgalomban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy eddig az időpontig a praetor peregrinustól származó *iudicium imperio continens*-ek — mint azt Mitteis¹⁹ hangsúlyozza — ne nyertek volna alkalmazást a praetor urbanus foruma előtt, hiszen ez esetben olyan jelentős konszenzuálszerződések, mint a bérlet, megbízás, társasági szerződés stb. római polgárok közti forgalomban nem lettek volna peresíthetők, csak polgárok és peregrinusok közti relációban. Más lapra tartozik, hogy a *lex Aebutia* nyilván lendületet jelentett a praetor urbanus jogképző tevékenységében, s most már a két praetor ediktuma lényegében összekapcsolódhatott, formailag is. Fordulópontot jelentett a praetori jogban az i. e. 67-ben keletkezett *lex Cornelia de edicendo*, amely kimondja, hogy a praetorok köteve vannak hivatali évük tartamára az év elején (március 1.) kiadott ediktumukhoz, ami azt jelentette, hogy ún. repentina clausulákkal nem módosíthatták azt év közben, legfeljebb a következő évben hivatalba lépő új praetor tehetett az elődjétől átvett, ekkor már tralatitius anyaghoz *clausulae novae*-t. E törvény tehát formailag is lényegében jogforrássá tette az edictumot, amelynek anyaga Cicero koráig annyira kikristályosodott, hogy Cicero 70 augusztusa és szeptembere közt tartott²⁰ Verres elleni vádbeszédében (In Verr. II. 1. 109.) a praetori edictumot már „*lex annua*”-nak; „egy évre szóló törvénynek” nevezi. Ezt követően a praetori edictum már aligha változott tartalmában, legfeljebb annak csiszolása, egyes keresetek utiliter való kiterjesztése volt lehetséges a principatus első századában, hiszen a 2. század elején S. Iulianus már „kodifikálta” az ediktumanyagot. Ehhez képest tehát az *iniuria*-t rendező ediktumklauzulák, amelyek az új *iniuria*-tényállásokat megteremtették, feltehetőleg az i. e. 3. század végétől kezdve keletkezettek, s legfeljebb a jogászok tevékenysége alkalmazta azokat kiterjesztőleg (esetleg megszorítólag). Ugyanakkor alig valószínű, hogy a császárkori nüanszirozott módosítások alapvetően érintették volna a hadrianusi Edictum Perpetuumig bezárólag az *iniuria*-ra vonatkozó ediktumklauzulákat. Terminus post quem-nek tartjuk a 3. század második felét, hiszen ekkor bontakozik ki — az ezüstpénzek forgalombahozatala és az állam gazdasági struktúrájának megvál-

¹⁹ L. Mitteis: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians. I. München—Leipzig, 1935. (Neudruck) 44—45.

²⁰ M. Bartošek: Verrinae. Prága, 1977. 58—59.

tozása folytán (árutermelő rabszolgarendszer) — a gazdasági élet virágkora. Kérdés ezek után, hogy milyen tényállásokat szabályozott a praetori edictum az *iniuria-delictum* keretében; tehát milyen tényállásokat minősített iniuriának.²¹

2. Úgy véljük, hogy e tekintetben a D. 47. 10. „*De iniuriis et famosis libellis*” titulusából, ill. az abban szó szerint idézett praetori edictumszövegekből kell kiindulni.

²¹ A kérdés az irodalomban rendkívül vitatott. *Lenel* (EP³ 397—403.) szerint 8 tényállást minősített a praetori edictum iniuriának: 1. mindenkéltől egy „*generale edictum*”, amelyet Ulpianus ediktumkommentárjának LVII. és Paulus ediktumkommentárjának LV. (D. 47. 10. 7. —9.—11.—13.—15. pr. és 1. és D. 47. 10. 2.—4.—8.) könyvére, valamint Gellius (20. 1. 13.) szegényes forráshelyére, a Coll. (Paul.) 2. 6. 1.-re és 4.-re, s Gaius (3, 224.) institúcióira alapít. Mindjárt bevezetőben meg kell jegyezni, hogy a D. 47. 10. 2. és 4. nem Paulus LV., hanem L. könyvéből származik a legújabb megállapítások szerint, majd ezt követőleg 2. egy „*de comicio*” (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 15. 2.), amely valóban kifejezetten e tényállás tekintetében idézi a praetor szavait, 3. egy „*de adtemptata pudicitia*” (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 15. 15—24. és Paul. ed. comm. LV. D. 47. 10. 10. valamint Gaius 3. 220. és Inst. 4. 4. 1.), amelyről — szerintünk is helyesen — *Lenelnek* az a véleménye (EP.³ 400.), hogy ez a kifejezés nem az ediktumszövegben, hanem a *rubrica*-ban, tehát a titulus címében szerepelt, különben úgy véljük, hogy a jusztinianuszi kodifikáció az „*adtemptata pudicitia*” kifejezést a praetori ediktumból szó szerint idézett szövegben mutatta volna be, továbbá 4. egy „*ne quid infamandi causa*”-klauzula (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 15. 25—33. — Paul. ed. comm. LV. D. 47. 10. 6. 18. pr.) — míg a kereset formuláját ld. Coll. 2. 6. 5. Paul. — Gaius ed. prov. comm. XXII. D. 47. 10. 12. és 19. nem látszik idevágónak 5. egy „*de iniuriis quae servis fiunt*” (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 15. 34. és köv. és 17 pr.—2.—Paul. ed. comm. LV. D. 47. 10. 16. 4. 1.), 6. egy „*de noxali iniuriarum actione*” (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 17. 3—9. és 19. — Paul. ed. comm. LV. D. 47. 10. 18. 1. — Iulianus dig. XLV. D. 47. 10. 36. szerintünk nem idevonatkozik), 7. egy „*si ei, qui in alterius potestate erit, iniuria facta esse dicitur*” (Ulp. ed. comm. LVII. D. 47. 10. 17. 10. és köv. — Paul. ed. comm. LV. D. 47. 10. 2. és köv. s végül 8. egy „*de contrario iniuriarum iudicio*” (Gai. 4. 177.). — Az irodalomban legnagyobb vitát kiváltó kérdés az ún. edictum generale problematikája, ui. Ulpianus ediktumkommentárja szerint a „*ne quid infamandi causa*”—edictum, mint az *iniuria* egyik ediktális tényállását rögzítő klauzula „*supervacuum*”, tehát teljesen felesleges Labeo szerint, ui. létezik egy „*actio iniuriarum generale*”, amely az *iniuria* kérdését átfogóan szabályozza (Ulp. D. 47. 7. 15. 26.). — *Kunkel* (RPR.⁸ 259.) szerint a klasszikusoknál létezett egy ilyen edictum generale, amelyben — szerinte, éppúgy, mint a XII tábla VIII. 4. alatti iniuriájánál össze volt foglalható minden külön, speciális tényállást szabályozó *iniuria*-eset, úgyhogy ezek külön rendezése már ez időben feleslegesnek látszott. Kb. ez az álláspontja *Kasernek* (RPR I.² 623. 624.) is. — *Pugliese* (id. m. 96. 1. jz.) szerint az ulpiánusi szöveg nem eredeti. Gelliusra (20. 1. 13.) támaszkodva, aki az *iniuria* eseteiben *recuperator*-eljárásról szól, *Maschke* (id. m. 36—37.) úgy véli, ilyen e. generale létezett ugyan, de abban a praetor a XII tábla 3 tényállását (*membrum ruptum, os fractum, egyéb tettleges iniuria*) foglalta össze, arra iudiciumot írva elő, s ezt fejlesztette tovább a praetori jogképzés egyes esetekre vonatkozó speciáledictumokkal. — *Pugliese* (id. m. 66.) szerint ilyen e. generale nem létezett, amely a praetor az *iniuria* eseteire általában iudiciumot adott volna, sőt szerinte már az edictum vonatkozó klauzuláinak megteremtése előtt összeolvadt a három XII táblabeli (VIII. 2—4.) tényállás egységes iniuriává. Nézete szerint a D. 47. 10. 15. 26. alatti ulpiánusi ediktumkommentárszöveg (*Hoc edictum supervacuum esse Labeo ait, quippe cum ex generali agere possumus*) első mondata ugyan nem mutat semmi meggondolásra méltót, de a „*quippe cum*” kezdetű mondat, s utána az indicativus használata stílusri következetlenségre mutat. (*Pugliese* id. m. 96. 1. jz.). *D. V. Simon* (SZ 82 /1965/ 179.) szerint ebben a szövegben ediktumról szó sincs, csupán „*ex generali agere*” kifejezés szerepel ott. S különben is: „Diese Erläuterung ist nicht nur sprachlich alles andere, als das Latein eines klassischen Juristen sondern inhaltlich auch völlig trivial und nichtssagend”, s emellett hamis is, amiben egyetért *Pugliese*vel (id. m. 96. 1. ig.). *Raber* (id. 132. és k.) már eredetileg elfogadja egy e. generale létét, amelynek szerinte a klasszikus korban már nincs jelentősége, de ezt úgy értelmezi, hogy az lényegében egy eljárási utasítás (Prozessanweisung) volt. Végül arra az álláspontra helyezkedik, hogy a klasszikus korban az *iniuria*-tényállások a *lex Cornelia de iniuriis*re és a speciálediktumok tényállásaira voltak felépítve. *Wittmann* (SZ 91 (1974) 299—307.) lényegében elveti egy fenti értelemben vett e. generale létét ill. az általános *iniuria*-keresetet az *actio iniuriis aestimandis*-ban véli megtalálni. *Sótyom* (id. m. 225) szerint az iniuriák egységesítését a 3—2. században a praetor egy *actio de (a) estimandis iniuriis* megalkotásával végezte el. Elfogadja lényegében *Maschke* (id. m. 37—38.) álláspontját, mely szerint a praetori edictum a XII tábla három említett tényállását egy fogalomban, a testi sértés fogalmában foglalta össze, s azt egy *aestimatio* útján megállapított pénzbüntetéssel sújtotta.

Ami ui. e szövegeken kívül esik, az idézett jogászok érintetlen, vagy interpolált komentárjait tartalmazzák, amelyeket a praetori edictumhoz fűztek.

A szó szerint fennmaradt edictumszövegek:

„*Praetor edixit: ‚Qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum sit’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 7. pr.); „*Praetor ait: ‚Quid iniuriae factum sit, certum dicat’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 7. 4.);

„*Ait praetor: ‚Arbitratu iudicis’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 17. 5.)

„*Ait praetor: ‚Qui adversus bonos mores convicium cui fecisse, cuiusve opera factum esse dicitur, quo adversus bonos mores convicium fieret, in eum iudicium dabo’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 15. 2.);

„*Ait praetor: ‚Ne quid infamandi causa fiat, si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 15. 24.);

„*Praetor ait: ‚Qui servum alienum adversus bonos mores verberavisse, deve eo iniussu quaestionem habuisse dicitur, in eum iudicium dabo. Item si quid aliud factum esse dicitur, causa cognita iudicium dabo’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 15. 35.).

„*Ait praetor: ‚Si ei qui in alterius potestate erit, iniuria facta esse dicitur et neque is, cuius in potestate est, praesens erit, neque procurator quisquam existat, qui eo nomine agat, causa cognita ipsi, qui iniuria accepisse dicitur, iudicium dabo’*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 17. 10.).

A fentiek alapján, kizárólag az ediktumszöveg szó szerint idézett anyagára támaszkodva a következők állapíthatók meg:

a) Az az „*edictum generale de iniuriis*”, amelynek létét az irodalom egy része feltételezi, s amely az *iniuria* tényállásának egy generálklauzulában való összefoglalását adja azzal, hogy mindenféle „jogellenesség”; amely valaki ellen személyében irányul, a praetori *aestimatio* alapján kiszabott pénzbüntetéssel sújtassék, nem létezett. A fentiekben a három első helyen idézett szöveg: „*qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum sit*”, továbbá ennek változata nyilván egy másik ediktumszöveg-helyen: „*quid iniuriae factum sit certum dicat*”,²² s végül az a praetori kitétel, hogy „*arbitratu iudicis*” e tekintetben semmiféle támpontot nem ad. Itt csak arról van szó, hogy a praetor előtt pontosan meg kell jelölni azt a tényállást, amelyről a panaszos úgy véli, hogy az ellene elkövetett iniuriát jelent, s ez esetben a praetor mérlegelve a körülményeket, utasítja az esküdtbíró, hogy állapítsa meg a *poena* mértékét. Ennyi és nem több, amit a D. 47. 10-ben foglalt és szó szerint idézett ediktumrészletek általánosságban mondanak. Talán többet mond Gellius két szöveghelye, bár tudnunk kell, hogy

²² Lübtow (id. m. 141.) utal arra, hogy egy ilyen generálediktum (*H. F. Hitzig: Iniuria. Beiträge zur Geschichte der Iniuria im griechischen und römischen Recht. München, 1899. 60. és k.*) a görög jog *δίκη αίτιάς* -ából kerülhetett a római jogba, sőt valószínűleg tartja, hogy a „*certum dicat, quid iniuriae factum sit*” ez alexandriai törvény szavainak, amely az iniuriát a görög *hybris*-szel azonosítja, visszatükröződése. Úgy véljük azonban, hogy egy posztklasszikus helynek (Paul. Coll. 2. 5—6) visszavetítése a préklasszikus korra problematikus. Az ediktumszöveg préklasszikus kori megszerkesztésekor az alexandriai jog kevésbé hathatott a praetori jogképzésre akkor is, ha ez a kor a hellenisztikus filozófia behatásának kezdeti kora. — Lübtow (id. m. 136.) úgy véli, hogy Gellius idézte beszélgetést folytató Favorinus és Caecilius Africanus, ill. ez utóbbi az *iniuria* fogalma alá gondolja vonni a VIII. 2—3 tényállásokat, s ez Gaius és Paulus álláspontja is. Figyelembe veendő azonban, hogy Gelliusnak a talio-val kapcsolatos későbbi eljárásról szóló elbeszélése ennek ellentmond, Paulus pedig csak a Collatióban (2. 5. 5.) szól ilyesféléről, de ez már posztklasszikus szöveg.

a XII tábla anyagára nem emlékszik mindig egészen pontosan („*nisi memoria me fallit*” — Noct. Att. 20. 1. 14.):

„*Sed enim cum proletrarii' et adsidui' et sanates' et vades' et viginti quinque asses' et taliones' furtorumque quaestio cum lance et liceo evamerint omnisque illa duodecim tabularum antiquitas, nisi in legis actionibus centumvirilium causarum lege Aebutia lata consopita sit...*” (16. 10. 8.),

továbbá

„*quod edictum autem praetorum de aestimandis iniuriis probabilius esse existimas, nolo hoc ignores, hanc quoque ipsam talionem ad aestimationem iudicis redigi necessario solitam. Nam si reus, qui depecisci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat, aestimata lite iudex hominem pecuniae damnabat, atque ita, si reo et pactio gravis et acerba talio visa fuerat, severitas legis ad pecuniae multam redibat*” (Noct. Att. 20. 1. 37—38.),

E két szöveghely arra utal, hogy a „talio” és a „25 as” (időközben a 25 font nyers réz a vert pénzre módosult) csupán a XII táblából a rómaiak emlékezetében megmaradt antiquitások, amelyek már a lex Aebutia meghozatalával visszavonhatatlanul a múlt intézményeivé lettek, majd a Favorinus és Caecilius Africanus közti beszélgetést idézve elmondja, hogy a praetor ediktumában kialakított egy „aestimatio”-s eljárást, amelyet a membrum ruptumnál úgy alkalmaztak, hogy ha az alperes nem akarta a taliót elszervedni, vagy a felperes által követelt összeget, amely a kiegyezés feltétele lett volna, az alperes túl magasnak tartotta, úgy a praetori *aestimatio* alapján a iudex megfelelő pénzbüntetést szabott ki. Ugyancsak megemlékezik Gellius arról, hogy a 25 as összegű pénzbüntetés is már a múltté. Tehát részben közvetlenül, részben közvetve szól a XII tábla három — testi sértésre, bántalmazásra vonatkozó — *iniuria*-esete közül kettőről, amiből okszerűen következik, hogy a három *iniuria*-tényállás (VIII. 2—4.) nem került — mint azt *Pugliese*²³ feltételezi — összevonásra egy egységes *iniuria*-fogalom alá, amely a szabad embereket ért összes testi sértéseket, bántalmazásokat felölelte volna (a rabszolga testi sértése a lex Aquilia alá esett, kikerülve a XII tábla szabályozásából), hanem hosszú ideig külön *iniuria*-esetekként szerepeltek. Csupán a pénzreform (előbb a külkereskedelem fellendítésére a 3. század 80-as, 70-es éveiben bevezetett dél-itáliai görög ezüstök, majd 268-ban a rómaiak által bevezetett első római vert ezüstök s ezek asbeli egyenértékének megállapítása) tette indokolttá, hogy most már ne a tarifálás merev poenákkal, hanem a praetori *aestimatio* alapján kiszabott pénzbüntetésekkel sújtsák az *iniuria* 3 esetét. A praetori edictum, melyre Gellius utal, tehát nem állapított meg új tényállást az *iniuria* tekintetében, csak a 3 *iniuria*-eset büntetésrendszerét tette rugalmassá.

A három eset összeolvadása egy testi sértést, bántalmazást tartalmazó tényállásban valószínűleg csak a *lex Cornelia de iniuriis* (81) bevezetésével vált aktuálissá. E törvény — mint később részletezzük — a testi sértés, bántalmazás elkövetési módjait kodifikálja (*verberare, pulsare*), s ennek hatására kapcsolódhatott egységgé a XII tábla 3 tényállása. Ehhez kapcsolódik az ulpiánusi ediktumkommentárban fellelhető *actio legis Aquiliae utilis* (D. 9. 2. 13. pr.), amely szerint a szabad ember — miután nem tekinthető teste tulajdonosának — az őt ért testi sértések esetére utiliter kapja meg a fenti actiót. Az irodalom jó részével ellentétben (15. jz.) úgy véljük, hogy a kereset, már csak azért is, mert megalkotására a gondatlan testi sértések és a testi sértésből nem közvetlenül, de annak következményeiként jelentkező károk sem a praetori *aestimatio*, sem a lex Cornelia alapján nem voltak érvényesíthetők; nem késői (posztklasszikus, vagy jusztiniánuszi) imperpolatio eredménye, hanem i. e. 67.

²³ *Pugliese* id. m. 66.

(*lex Cornelia de edicendo*) és i. sz. 130 (hadriánusi ediktumredakció) között keletkezett. Az előbbi terminus körül a praetori edictum tralatitius anyaga már kialakult, s a praetori jogképzés ezután már csak az anyag finomítására, esetleg utilis actiókkal való kiegészítése szorítkozott, míg a hadriánusi kodifikáció után már erről is aligha lehet szó.

b) A három — szabad ember testi sértését, ill. tetteles bántalmazását tartalmazó — tényállás mellett új tényállásként jelentkezik a *convicium*, amelyről a praetor szó szerint azt mondja:

„*Qui adversus bonos mores convicium fecisse, cuiusque opera factum esse dicitur, quo adversus bonos mores convicium fieret, in eum iudicium dabo*” (Ulp. D. 47. 10. 15. 2.).

Kérdés, hogy ez mennyiben *iniuria*, s milyen tényállást fed? A cselekmény *iniuria*-volta kétségtelen, hiszen Labeo megállapítja, hogy: „*convicium iniuriam esse*” (Ulp. D. 47. 10. 15. 3.). Mit fed azonban e tényállás? E tekintetben Ulpianus a következő magyarázatot adja ediktumkommentárjában. (D. 47. 10. 15. 4.):

„*Convicium autem dicitur vel a concitatione vel a conventu, hoc est collatione vocum, cum enim in unum complures voces conferuntur: convicium appellatur quasi convocium*”.

azaz itt olyan cselekményről van szó, amelyet gyalázás (*convicium* szűkebb értelemben), felizgatás (*concitatio*), vagy olyan összejövés (*conventus*) eredményez, amelynek folytán szóváltás keletkezik, éspedig többek által elkövetve, akik „együtt kiabálnak” (*conferuntur*), s ezért a *convicium* = *convocium*. Ez az ediktumklauzula tipikusan a VIII. 4. alatti *iniuria* továbbfejlesztése, amely a „becsületsértés” kialakítása felé mutató láncszem. Ezt bizonyítja az i. e. 86—82. között keletkezett tanmű, az Auctor ad Herennium (4. 25. 35.), mely szerint:

„*Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corporis, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant*”.

A köztársaság végén tehát még uralkodik az a nézet, hogy a tetteles testi bántalmazást jelentő *iniuria* és a fülek, mint testrészek „macskazenével” való megsértése, gyalázkodó csoport kiabálása útján, kapcsolatban van egymással. A *convicium* is így e korszak szemléletében még a tetteles bántalmazás egy új formája, amelyet a XII tábla idején nyilván nem ismertek.²⁴ A *convicium* ennek megfelelően a VIII. 4. to-

²⁴ Az Auctor ad Herennium, 4. 25. 35.-re (M. Schanz—C. Hosius: Geschichte der römischen Literatur I. München 1927. 587.) támaszkodik Maschke (id. m. 38.), valamint Lübtow (id. m. 146.) kifejtve azt, hogy a fenti tanmű keletkezésekor még az a lényegében naív nézet utalkodott, hogy a füleket is testrészeknek kell tekinteni oly értelemben, hogy a gyalázkodó beszédnek az ember fülei által való felvétele lényegében testi bántalmazást eredményez. Nem osztja ezt a nézetet Solyom (id. m. 226.), mert szerinte e nézet „az esetjogi jogfejlesztés technikáját igazságtalanul a gondolkodás egy alacsonyabb fokával azonosítja”. A megállapítás feltétlenül tetszetős, de vitatható; a kazuisztika megmarad a római jognak mindvégig sajátosságaként, de ez nem jelenti annak degradálását. Minden jog kazuisztikából alakul ki, s a római jogban sem születhetett a „becsületsértés” jelentő *convicium* csak úgy a semmiből. Egy korábbi tényállásra kellett támaszkodnia. S miért ne adjunk hitelt az Auctor ad Herennium 4. 25. 35. alatti szövegének? A fejlődést a Paulus neve alatt szereplő Collatio-hely (2. 5. 4.), amelyet Solyom úgy tekinti mintha hasonló volna tartalmában az Auctör-hoz, adja meg, ott ti. már csak a „*convicium*” szó szerepel, de enélkül a „naív” magyarázat nélkül. Egyébként az a megállapítás is megkérdőjelezhető (id. m. 227.), hogy a *convicium* „a varázsénekből” ártélmézés útján keletkezett. A *convicium*-nak — mint az Cicero (De rep. 4. 10. 12.) megállapításából kitűnik — semmi köze nincs a varázsének = *malum carmen*-hez. Abból nem a *convicium*, hanem a becsületsértés egy más faja (*carmen candidisset, quod infamiam faceret*) eredt, amit később *carmen famosum*-nak neveztek (= gúnydal). Persze modern szemmel nézve a kettő elég szoros kapcsolatban látszik lenni, de a római jogfejlődés szempontjából ez csak látszat.

vábbfejlesztése praetori úton. Tisztázandó azonban a kérdés, hogy milyen jelentőséget kell tulajdonítani az „*adversus bonos mores*” kifejezésének az edictumszövegben?

E tekintetben szintén az ulpianusi ediktumkommentár (D. 47. 10. 15. 5.) látszik eligazítani:

„*Sed quod adicitur a praetore ‚adversus bonos mores‘, ostendit non omnem in unum collatam vociferationem praetorem notare, sed eam, quae bonis improbat, (quaeque ad infamiam, vel invidiam alicuius spectaret)*”.

A praetor szavai — mondja Ulpianus — ti. „*adversus bonos mores*” nem azt jelentik, hogy itt minden együtt elhangzó kiabálásról van szó, hanem csak olyanokról, amelyek a jóerkölcsökbe ütköznek, tehát valakinek becsületét sértik (*infamia*), vagy irigykedésből történik. A „*quaeque-spectaret*” rész Mezger²⁴a szerint interpolációs beszúrás eredménye. Ezt valószínűnek is tartjuk, mert a szöveg — ha nem volna interpolált e részben — már a *convicium* és az *infamandi causa* fogalmakat rendező ediktumklauzulák összekapcsolását jelentené. Az „*adversus bonos mores*” kifejezés azonban nyilvánvalólag a praetori edictum eredeti szavait idézi, hiszen — mint Kaser²⁵ kifejti — a *boni mores*-fogalomra, mint ősi erkölcsre a jogászok is gyakran hivatkoznak, s emellett az „*adversus bonos mores*” kifejezés a „*de iniuriis quae servis fiunt*” — ediktumklauzula szó szerinti szövegében is szerepel, s így mindenképpen eredetinek kell azt tekintenünk.

Majd a továbbiakban ezt mondja Ulpianus (D. 47. 10. 15. 6.):

„*Idem ait ‚adversus bonos mores‘ sic accipiendum non eius qui fecit, sed generaliter accipiendum adversus bonos mores huius civitatis‘*”.

azaz Labeo szerint, akit Ulpianus már a *convicium iniuria*-voltával kapcsolatban is idéz; az „*adversus bonos mores*” nem a tettes erkölcsére vonatkozik, hanem az államban szokásos jó erkölcsökre²⁶ (tehát objektív zsinórmértéket jelent e kitétel), A szöveg részbeni interpolált volta meg is könnyíti az „*adversus bonos mores*” értelmezését, az eredeti szöveg értelmében ui. azt mondhatjuk, hogy itt „*adversus bonos mores huius civitatis*”-ről van szó.

A préklasszikus kori praetori ediktumklauzulában szereplő *convicium* tehát a klauzula szó szerint fennmaradt szövege, a köztársaság végi Auctortól fennmaradt szövegrész, valamint az interpolációmentes klasszikus kori szövegek összevetésében formailag a VIII. 4.-beli *iniuria*-tényállás (testi bántalmazás) folytatásaként kialakuló, személyes élű, közrendet — sőt „közcsendet” — háborító becsületsértés. A közrendet sérthette pl. az az eset, ha a választásokon magát jelöltető háza előtt a választási ellenfél clienseivel, libertinusaival a kandidátust sértő „macskazenét” szervez. Ez sérti a kandidátus füleit, mint testrészét, ezen keresztül annak becsületét, jó hírét, s egyben a „közcsend” háborításán keresztül az állam rendjét is.

A cselekmény természetesen itt már szándékosságot feltételez, hiszen az *iniuria* ez a válfaja már csak így követhető el.

c) A következő meghatározott tényállást tartalmazó ediktumklauzula a préklasszikus korból valószínűleg azonos korból származik, mint az előbbi (*convicium*), ui. szintén szorosan kapcsolódik a XII tábla egyik — bár nem *iniuria* fogalma alá

²⁴a H. R. Mezger: Stipulation und letztwillige Verfügung „contra bonos mores” in klassisch-römischen und nachklassischen Recht. Jur. Diss. Göttingen, 1930. 18.

²⁵ Kaser: RPR I.³ 195—196.

²⁶ Alappal látszik bírní Mezger (id. m. 18.) az a megállapítása, hogy a szöveg „non...generaliter accipiendum” része interpolált ui., az az értelmezés, hogy itt nem a tettes jó erkölcséről van szó, teljesen felesleges és ki is rí a mondat menetéből.

eső — tényálláshoz, ti a „*malum carmen incantare*” kifejezéssel jelölt (VIII. 1.), halálbüntetéssel sújtandó crimenhez. Az ulpiánusi ediktumkommentár itt is szó szerint idéz (D. 47. 10. 15. 25.):

„*Ait praetor: Ne quid infamandi causa fiat, si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam*”.

azaz „ne cselekedjék senki olyat, ami valakinek a jó hírnevét sérti (*infamare*), s ha valaki e parancs ellen cselekszik, úgy a cselekményt a körülményekhez képest mérlegelni fogom”.

Ez az ediktumklauzula Cicero tanúsága szerint (De rep. 4. 10. 12.) a VIII. 1.-re látszik visszautalni:

„*Nostrae duodecim tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sancendam putaverunt: si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri*”.

A szöveghely arra utal, hogy a XII tábla ezt a bizonyos „*carmen*”-t amelyet valakire „ráénekeltek” halállal büntette, ha az valakinek a jó híret, becsületét sértette. A fentiekben kifejtettük, hogy a „*malum carmen incantare*” rontó ráolvasást jelentett, s mint ilyen mágikus, varázstevékenység nemcsak az archaikus korban; e babonás világban, de még a későbbi korban is halálbüntetést vont maga után. Cicero azonban e halállal büntetendő criment a maga korának „*ne quid infamandi causa fiat*” — ediktumklauzulájával vonja össze, természetesen megemlítvén azt, hogy a XII tábla ezt halállal sújtotta. Az infamia azonban a XII táblában nem szerepelt, csak a praetori edictumban, az pedig az ilyen, mást infamáló magatartást nem is feltétlenül büntette, hiszen — eltérőleg a conviciumtól, ahol a tényállás megvalósítása feltétlenül büntetéssel járt — itt azt, hogy a cselekmény büntetendő-e, vagy sem a praetor saját belátásától tette függővé (*animadvertam*).

Közelebb visz a tényállás pontosításához az ulpiánusi ediktumkommentár nyilvánvalólag Labeora támaszkodó szövege, amely az irodalom szerint interpolátlan (D. 47. 10. 15. 27.):

„*Generaliter vetuit praetor quid ad infamiam alicuius fieri. Proinde quodcumque quis fecerit, vel dixerit, ut alium infamet, erit actio iniuriarum. Haec autem fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt: ut puta ad invidiam alicuius veste lugubri utitus aut squalida, aut si barbam demittat vel capillos submittat, aut si carmen conscribit, vel proponat vel cantet aliquod, quod pudorem alicuius laedat*”.

Itt példálózva sorol fel Labeo alapján az ulpanusi kommentár néhány becsületsértő, szeméremsertő tényállást, köztük a gúnyvers éneklését, vagy annak más módon való publikálását, ami feltétlenül visszamutat látszólag a „*malum carmen*”-re annak éneklésére (*cantare*), de már semmiesetre sem azonosítható azzal; hiszen ott is, itt is ugyan „ráéneklésről” volt szó, csak hogy ott halállal sújtandó mágikus mahináció; itt viszont gúnyverssel való becsület-, jó hírnévsértés a tényállás, természetesen infamáló szándékkal. „*Animus infamandi*” nélkül nincs *iniuria*, s így a *iniuriarum* sem. Ami a praetori mérlegelést (*animadvertam*) illeti, erre is az idézett kommentár ad feleletet, hogy ti. bizonyos esetekben a praetor „*non audiāt eum, qui agat*”, az „*animadversio praetoris*”-tól függően. Tekintettel azonban arra, hogy e szövegrész (D. 47. 10. 15. 28.) az irodalom szerint éppen csak első mondatát illetően nem látszik interpolátnak,²⁷ a préklasszikus korra nézve tárgyalása indokolatlan.

²⁷ G. Segrè, Mélanges Girard. II. Paris. 1912. 578.

d) A D. 47. 10. szövegében következő ediktumklauzula szó szerint a következő

„*Praetor ait: „Qui servum alienum adversus bonos mores verberavisse de eo iniussu domini quaestionem habuisse dicitur, in eum iudicium dabo. Item si quid aliud factum esse dicitur, causa cognita iudicium dabo”*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 15. 34.).

E szerint, ha valaki idegen rabszolgát a jó erkölcsökbe ütköző módon ütlegelt, vagy urának tudta nélkül kínvallatásnak vetette alá, ellene a praetor actio iniurárumot ad. Ha pedig valami hasonló dologról mondják, hogy megtörtént, mérlegelés alapján ad ilyen keresetet a tettes ellen.²⁸

Az upiánusi ediktumkommentár az ediktumszöveg több nem egészen világos helyére ad tájékoztatást; s bár ezt már a klasszikus kor termékének kell tekintenünk, mégis rászorulunk az e korból származó értelmezésre; hiszen nagyon valószínű, hogy úgy alkalmazták az ediktumot, mint a kommentár azt elénk tárja.

„*Si quis sic fecit iniuriam servo, ut domino faceret, video dominum iniuriarum agere posse suo nomine; si vero non ad suggillationem domini id fecit, ipsi servo facta iniuria multa a praetori reliqui non debuit, maxime si verberibus vel quaestione feret*”. (D. 47. 10. 15. 35.).

E szerint tehát a tulajdonost sértő szándékkal elkövetett rabszolgabántalmazás büntetendő, de ha e szándék nem is forgott fenn; a büntetés nem maradhat el, különösen; ha a más rabszolgáját ütlegelte valaki, vagy vonatta kínvallatás alá (a tulajdonos parancsa nélkül = *iniussu domini*). Ez a kommentár tehát még mindig a XII tábla házközösségi szemléletére látszik visszautalni, amikor is a házközösség nem szabad tagja ellen elkövetett testi sértés, vagy bántalmazás, mint a házközösség urának megsértése, büntetlenül nem maradhat.

Az *adversus bonos mores* történő testi bántalmazásra a kommentár az alábbiakat mondja:

„*Adicitur „adversus bonos mores”, ut non omnis omnino, qui verberavit, sed qui adversus bonos mores verberavit, teneatur; ceterum si quis corrigendi animo aut si quis emendandi, non tenetur*” (D. 47. 10. 15. 38.).

E szerint tehát a rabszolga megfenyítése, amely javító céllal történik, nem büntethető. Persze a kínvallatás „*iniussu domini*” aligha eshetett e szabály alá, hiszen az mindenképpen a házközösség fejéből most már egyszerű tulajdonossá vált rabszolgatartót sértette, tehát a tulajdonosi helyzetben lévő sérelméről volt szó ez esetben. A jó erkölcsöket itt az sértette, ha valaki a más rabszolgáját nem javító szándékkal bántalmazta, mást tulajdonjogában sértette, tehát lényegében a rabszolgatartó állam rendje ellen vétett. Az *adversus bonos mores* tehát így ugyanazt az értelmet nyeri, mint a közrendet sértő *convicium*nál. Erre a közrend fenntartására irányuló magatartásra utal a következő kommentárrész:

„*Quaestionem intelligere debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam veritatem. Nuda ergo interrogatio, vel levis territio nen pertinet ad hoc edictum*” (D. 47. 10. 15. 41.).

²⁸ Lenel (EP³. 401. 7. jz.) szerint annak ellenére, hogy ő „*De iniuriis quae servis fiunt*” címet ad a fenti ediktumklauzulának, megállapítja, hogy ilyen szövegű rubrica nem létezett, mert az ellentmondana Gaiusnak (3. 222.): „*servo autem ipsi quidem nulla iniuria intelligitur fieri, sed domino per eum fieri videtur*”. Elhanyagolja ennek az ediktumklauzulának a létét Kunkel (RPR.³ 259.) éppúgy, mint Kaser (RPR I.² 623. és k.). Mommsen (id. m. 791.) azonban szól arról, ugyancsak Wittmann, (SZ 91 (1974) 296—297.) is, aki itt a tulajdonos védelmét hangsúlyozza. Nem szól viszont e tényál-lásról Súlyom (id. m. 227.) az *iniuria*-tényállások felsorolásánál, nyilván Kunkel és Kaser nyomán.

E szövegrészből az derül ki, hogy „*iniussu domini*” nem lehet másnak az idegen rabszolgát kínvallatás alá vonni, de a közrend érdeke, hogy azért más is kikérdezhesse az idegen rabszolgát, sőt könnyebben megrémítve azt, vallomásra bírja.

Az edictum egyébként a rabszolgának testileg való komolyabb bántalmazása (ököllel = *pugno*) — mint a kommentár mondja (D. 47. 10. 15. 40.) — vagy a tulajdonos parancsa nélküli kínvallatás alá vonása esetén a praetor mindenképpen a. iniuriárumot adott, ha azonban másféle bántalmazást szenvedett, úgy a praetor mérlegelte, hogy sérti e olymértékben ez a tulajdonost, hogy a keresetnek helyt adjon, vagy sem, mint ezt a kommentár kifejti (D. 47. 10. 15. 44.). Nincs tehát ilyen keresetnek helye, ha a rabszolgát más, mint az ura, könnyedén megütötte, vagy szidalmazta. A kommentár persze a most mondottakon túlmenőleg fejti ki ez ediktumklauzula kazuisztikáját, de ez a klasszikus kori jogtudomány produktumai között nyer majd tárgyalást.

e) A következő *iniuria*-tényállást az ulpiánusi kommentár (D. 47. 10. 17.10.) az alábbiakban adja:

„*Ait praetor: „Si ei, qui in alterius potestate erit, iniuria facta esse dicatur et neque is, cuius in potestate est, praesens erit, neque procurator quisquam existat, qui eo nomine agat, causa cognita ipsi, qui iniuria accepisse dicitur, iudicium dabo”.*

Azaz ha annak, aki más hatalma alatt áll, valami olyan sérelmet okoznak, amely a praetori edictum szerint iniuriának minősül, és az, akinek a szabad hatalomalatti hatalma alatt áll, nincs jelen, úgy a praetor az iniuriát elszenvető szabad állapotú hatalomalattinak adja meg az a. iniuriárumot, s ugyanezt teszi, hogy ha a hatalmat gyakorlóknak (pater familias) még procuratora (képviselője) sincs jelen, aki a pater familias helyett járjon el.

A kommentár kazuisztikájába, amely a klasszikus korból ered, itt sem kívánunk belemenni, csak egyetlen forráshely kiemelése látszik e helyütt szükségesnek, amely a préklasszikus korban is érvényesülő gondolatot látszik rögzíteni:

„*cum abest (sc. pater familias), idcirco datur filio actio, quia verisimile est patrem, si praesens fuisset, acturum fuisse*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 17. 12.)

azaz az a. iniuriárumot közvetlenül a sértést maga elszenvető filius familias azért kapja meg pater familiása távollétében, mert alappal feltehető, hogy ha az jelen lett volna, igényelte volna ezt a keresetet. Ez a gondolat feltétlenül a préklasszikus kor gondolkozását kell, hogy tükrözze, azét a korét, amikor az egykor a pater familias hatalma alatt álló házközösség tudata még nem ment feledésbe, másrészt, a filius jogilag is apja hatalma alatt állott, s a pater familiást filiusa útján távollétében is meg lehet sérteni, hiszen közvetlenül a filiust ért sérelem a pater familias sérelme.

Az a. *iniuriarum* megadása azonban a praetori cognitiótól függ éppúgy, mintha az idegen rabszolgát bántalmazó ellen kérne a praetortól ilyen keresetet (amennyiben a rabszolga bántalmazása nem súlyos, tehát nem *verberatio*, vagy kínvallatás). A praetori mérlegelést nyilván az tette indokolttá, hogy elég labilis az a védelem, hogy a pater familias, ha jelen lett volna, úgy valószínűleg kérte volna a kereset megadását.

Külön kiemelendő azonban, hogy ez az ediktumklauzula nem tartalmaz az edigiekhez képest új *iniuria*- tényállást. A *membrum ruptum, os fractum*, az egyszerű tetteges bántalmazás (*iniuria*), az utóbbiból levezetett *convicium*, az *infamatio*, a *verberatio, quaestio alieni servi iniussu domini* mellett, mint eddigi most már

praetorilag is elismert, vagy konstruált *iniuria*-tényállások mellett ez az ediktumklauzula csak a fenti esetek egyikének hatalomalatti szabad embert közvetlenül sértő (pater familiasát pedig közvetve sértő) megvalósítására vonatkozik, ha a pater familias, vagy aki helyette perelhetne, nincs jelen. Tehát lényegében perjogi rendelkezés ez éppúgy, mint az ediktumnak a praetori aestimatióra vonatkozó általános rendelkezése, s nem anyagi jogi szabály modern értelemben.

f) Végül megállapítható, hogy az ulpiánusi kommentár szerint még egy tényállás minősült *iniuria*-nak az edictum alapján; jöllehet e tekintetben szószerint edictum-idézet nem található a forrásokban. Azonban *Lenel*²⁹ kiemeli egy Gaius-idézetet (3. 220.), amelynek alapján a kérdéses tényállás alapja megkonstruálható:

„*Iniuria...committitur... (si) quis matremfamilias aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis*”.

Ebből az idézetből, mely szerint *iniuria* az is, ha valaki egy tisztas materfamiliast vagy fiatalembert (17 éven alulit) hallgatva követ (*adsectari*), vagy több más hasonlót tesz.

Az ulpiánusi ediktumkommentár egy szövegrésze határozottan utal itt egy szó szerint sehohsem idézett ediktumklauzulára:

„*Tenetur hoc edicto non tantum qui comitem abduxit, verum etiam si quis eorum quem appellavisset adsectatusve est. Appellare est blanda oratione alterius pudicitiam adtemptare, hoc enim non est convicium, sed adversus bonos mores adtemptare. Qui turpibus verbis utitur non temptat pudicitiam, sed iniuriarum tenetur. Aliud est appellare, aliud adsectari. Appellat enim, qui sermone pudicitiam adtemptat, adsectatur, qui tacitus frequenter sequitur*” (D. 47. 10. 15. 19—22.).

A gaiusi és ulpiánusi szövegből a következő olvasható ki: aki materfamiliast, vagy rangbeli fiatalembert (leányt) oly módon sért meg, hogy kísérijét — akivel rendszeresen jár, ti. aki számára a kíséretet szolgáltatja — elszökteti, hogy az kíséret nélkül maradvá szégyenben maradjon, mert ez a kíséret a jó erkölcsök szerint szokásos (*comitem adversus bonos mores abducere*), vagy ugyancsak *adversus bonos mores* félrevezető beszédekkel „leszólítva” a szemérmességét sérti (*appellare*) vagy ha az illetőt valaki hallgatva követi — ui. ez már a gyalázkodás egy faját jelenti (*adsectari*) — *iniuriát* követ el; s ennek megfelelően a praetor a sértettnek, ill. a felettel hatalmat gyakorlóknak a. *iniuriarumot* ad. A cselekmény elnevezése, mint a szövegből kitűnik: *adtemptata pudicitia* = egy materfamilias, vagy fiatalember (leány) erkölcsi jóhíre elleni támadás. Előfeltétele, hogy a támadás a jó erkölcsökbe ütközzék:

„*Meminisse autem oportebit non omnem, qui adsectatus est, nec omnem, qui appellavit, hoc edicto conveniri posse...sed qui contra bonos mores hoc facit*” (D. 47. 10. 15. 23.).

²⁹ Az ulpiánusi kommentár D. 47. 10. 15—23. alattiak figyelembevételével *Lenel* (EP. 3 400.) a következő szöveget rekonstruálja Gaius (3. 220.) és az ulpiánusi ediktum-kommentár alapján: „*Iniuria...committitur...si quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit sive cuius pudicitia adtemptata esse dicitur*.” Még szélesebben rekonstruál *Liebs* (id. m. 290.): „*Qui matrifamilias aut praetextato praetextatave comitem abduxisse quive eum eamve adversus bonos mores appellasse adsectatusve esse dicitur, in eum iudicium dabo*”. — *Lenel* (id. h.) úgy véli, hogy az „*adtemptata pudicitia*” az ediktumszövegben nem szerepelt, hanem csak a rubricában. — Egyébként már itt meg kell jegyezni, hogy Rómában általánosan bevett szokás volt, hogy a 17 éven aluli szabadon született (*ingenuus*) fiatalember és a még férjhez nem ment *ingenua* rangjelző bíborszegélyű tógát hordott (*toga praetexta*, innen: *praetextatus*), amit e kor elérével, vagy férjhezmenetelkor le kellett vetnie mindkét nemű római polgárnak. Egyébként e toga hordása „*contra bonos mores*” történt.

Ha tehát a kor jó erkölcsének megfelelően az illető nőnek, vagy fiúnak, vagy lánynak nem „jár” kíséret, úgy a *comitem abducere* nincs *contra bonos mores*: akinek nincs megfelelő jó híre a kor erkölcsi szerint — mint ezt az ulpiánusi kazuisztika a klasszikus korban kifejti — azt sem az *adsectatio*-val, sem az *appellatio*-val nem lehet úgy megsérteni, hogy ez az *iniuria* tényállását kimerítse.

Persze megmarad továbbra is a kérdés, hogy miért nem idézi az ulpiánusi ediktumkommentár az *adtemptata pudicitia* tényállását szó szerint az ediktumból, mint azt más esetekben teszi. Feltehetőleg azért, mert az eredeti ediktumszöveg valószínűleg nem tartalmazta az „*adtemptata pudicitia*” szak kifejezést, hanem — mint *Lenel*⁸⁰ mondja — az csak a rubricában szerepelt. Emellett a három tényállás (*comitem abducere*, *appellare*, *adsectare*) nem szerepelt mind eredetileg az ediktumszövegben, s csak a jogászok pontosították a jó hírnév ellen elkövetett támadások módjait, valamint azt, hogy kinek a jó híret kell adott esetben védeni. Feltehető tehát, hogy az edictum szó szerinti szövege elég általános jellegű volt, s így annak szó szerinti idézése nem látszott célszerűnek.

3. A köztársaság utolsó századának közepéig kialakult tralatius edictumanyagot illetően tehát az alábbiak állapíthatók meg:

a) az *iniuria* tényállásai ez ideig: 1. a *membri ruptio*, 2.) az *ossis fractio*, 3.) a tetteges bántalmazás enyhébb esetei (*iniuria* szűkebb értelemben) éspedig mindhárom szabad ember vonatkozásában, s ez utóbbihoz kapcsolódik a 4. „*violatio convicio aurum*”, valakinek a fülsértő csoportos szidalmazása, amely egyben a közrendet is sérti; teljesen új tényállás 5. az *infamatio*, azaz minden olyan szándékos cselekmény, amely arra irányult, hogy a sértett becsületét abban a milliőben, amelyben az él, csökkentse, őt megvetésnek tegye ki; 6. iniuriának minősült az is, ha valaki egy rabszolgatartót azáltal sértett meg; hogy rabszolgáját jó erkölcsökbe ütközően ütlegelte, vagy a tulajdonos parancsa nélkül kínvallatásnak vonatta alá (*iniuriae quae servis alienis fiunt*), s végül 7. egy tiszteltetelmű nőnek, vagy fiatalnak szemérméretét „*adversus bonos mores*” valamilyen módon sértette (*adtemptata pudicitia*), bár ez utóbbi *iniuria*-tényállás csak közvetve olvasható ki az ediktumkommentárból, mert az ediktumklauzula szó szerinti szövege nem maradt meg.

b) Az iniuriának mindez esetei szándékosságot követelnek meg, eltérőleg a XII tábla koncepciójától, amely a VIII. 2—4. esetében nem tett különbséget a szándékos és nem szándékos okozás között.

c) Új tényállási elem a *convicium*, az *iniuriae quae servis fiunt* és az *adtemptata pudicitia* esetében az ediktumszövegből kitűnően: „a jó erkölcsök” = közrend, „közsend” megsértése. Ez esetekben tehát a tényállás meglehetősen objektív jellegű, hiszen a közrend = *boni mores huius civitatis*, azaz az állam rendje. E tényállási elem hiányában sem a valakit sértő csoportos kiabálás, sem az idegen rabszolda ütlegelése nem minősül iniurianak, sem a nő, vagy fiatal megszégyenítése. A praetori edictum tehát összekapcsolja az egyéni sérelmet a rabszolgatartó államrend sérelmével, s a kettőt együtt teszi az *iniuria*-tényállás részének.

d) Mint eljárási szabályokat a praetori edictum az alábbiakat rögzíti: 1. a sértett pontosan jelölje meg, hogy az *iniuria* milyen formában érte őt (*quid iniuriae factum sit, certum dicat*); 2. ennek alapján a praetor vagy feltétlenül megadja az a. iniuriárumot (*membreum ruptum, os fractum*, egyéb tetteges *iniuria, convicium*, idegen rabszolda ütlegelése, vagy kínvallatás alá vonása), míg más esetekben mérlegeli ennek szükségességét (*animadvertam; causa cognita iudicium dabo*) mint az *iniuria infamandi causa*, vagy az idegen rabszolda *verberatio*-ja, vagy ura parancsa nélküli kínvallatás alá vonása alá nem eső bántalmazása esetén. 3. Ha a sérelmet közvetlenül hatalom-

⁸⁰ *Lenel*, EP^s 400.

alatti szabad ember szenvedte el, úgy a pater familiast illeti az *a. iniuriarum*, mint minden más esetben; ha azonban sem ő, sem procurator nem érhető el, úgy a hatalom-alatti szabad is megkapja e keresetet annak a vélelemnek az alapján, hogy a hatalomfő is igényt tartott volna a keresetre. A rabszolga által közvetlenül elszenvedett sérelem alapján mindig a hatalomfőt, a tulajdonost illeti meg a kereset. 4. Ha a praetor határozottan ígérte és adta meg a keresetet, vagy azt akár csak mérlegelése alapján tette, az esküdtbírót arra utasította, hogy állapítsa meg a pénzbüntetés mértékét, ami — mint az ulpiánusi ediktumkomentár mondja — úgy történt, hogy a bíró oly összeget állapított meg: „*quantum ob eam rem aequum...videbitur*” (D. 47. 10. 17. 2.), „*arbitratu iudicis*” (D. 47. 10. 17. 5.).

V.

1. Cornelius Sulla a *dictator legibus scribundis et rei publicae restituendae* i. e. 81-ben 7 különleges törvényszéket (*quaestiones perpetuae*)³¹ állított fel a „rend helyreállítására” (*rei publicae restituendae*).

Ezek közül a préklasszikus kort illetően a *quaestio de iniuriis* érinti témánkat. A *lex Cornelia de iniuriis* szó szerinti szövegét nem ismerjük úgy, mint az iniuriát szabályozó edictum legnagyobb részét, csupán hivatkozásokra vagyunk utalva.³² Ezek szerint:

Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nam etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est” (Paul. ad. edictum. D. 3. 3. 42. 1.)

„*Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat, qua lege cavetur, ut, non iudicet, qui ei qui agit gener socer, vitricus prigrignus, sobrinusve est propiusve eorum quemquem ea cognatione adfinitateve attinget quove eorum eius parentisve cuius dedit causis actionem: quod quis pulsatus verberatusve domusve eius introita sit*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 5. pr.).

„*Etiams ex lege Cornelia iniuriarum actio civiliter moveri potest condemnatione aestimatione iudicis facienda*” (Marc. D. 47. 10. 37. 1.).

„*Item Cornelia iniuriarum servum non debere recipi reum Cornelius Sulla auctor fuit: sed durior ei poena extra ordinem imminet*” (Ven. Sat. D. 48. 2. 12. 4.).

„*Mixto iure actio iniuriarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur verberaturve cuius domus vi introitur...*” (PS. 5. 4. 8.).

Végül Iustinianus Institúciói a következőket mondják:

„*Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actio introduxerit, quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitum esse dicat*” (4. 4. 8.).

A fentiekből megállapíthatólag itt három *iniuria*-tényállásról van szó: *verbeare, pulsare, domum vi introire*, azaz ütlegelni, meglökní, vagy más házába erőszakkal behatolni.

³¹ E crimenek: 1. *repetundae* (= a tartományi helytartó által elkövetett zsarolás), 2. *peculatus et sacrilegium* (= ingó állami javak, ill. res sacrae ellopása), 3. *sicarii et veneficii* (= orgyilkosok és méregkeverők) által elkövetett gyilkosságok, 4. *ambitus* (= választási megvesztegetés), 5. *crimen (imminutae) maiestatis* (= az állami felségjog megsértése), 6. *falsificatio* (= végrendelet-, vagy pénzhamisítás) 7. *iniuria*. (Mommsen id. m. 203. — Wilinski id. m. 92—93.).

³² D. 3. 3. 42. 1.—47. 10. 5. pr. —37. 1. — 48. 2. 12. 4. — PS. 5. 4. 8.

A „*verberare*” és „*pulsare*” közti különbségre már préklasszikus jogász: Aulus Ofilius ad meghatározást:

„*Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: verberare est cum dolore caedere, pulsare sine dolore*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 5. 1.).

Azaz „*verberare*” = fájdalmasan ütlegetni, míg „*pulsare*” = lényegében fájdalom nélkül.

A „*domum vi introire*” azt jelenti, hogy más lakásába behatolni az illető akarata ellenére. A kérdés kazuisztikáját Labeo és Ulpianus adja (D. 47. 10. 5. 2—5.), ez azonban már a klasszikus korra tartozik. Úgy látszik azonban a forráshelyek értelmében „a tulajdonos házjogának” védelméről³³ van már a préklasszikus korban is szó, de ez véglegesen Ulpianusnál dől el. Viszont préklasszikus forráshely alapján megállapítható, hogy ha a tulajdonos (?) távollétében valaki behatol a házába, s a tulajdonost visszatérésében megakadályozza (Cic. Pro. Caec. 12. 35.), ez szintén e törvény alá esik.

Megállapítja emellett a törvény, hogy csak szabad ember ellen indítható e törvény alapján eljárás, rabszolga nem vonható így perbe; ellene különlegesen kemény büntetés alkalmazandó.

Mindhárom tényállás szükségképpen szándékos lehet csak, éppúgy, mint az iniuriának a praetori edictumban kialakított tényállásai, valamint az *a. iniuriarum* alkalmazásával a XII táblából átvett három tényállás. Különösen megmutatkozik ez az erőszakos magánlaksértés esetében, de az ütlegetés és taszigálás, jöllehet az előbbi fájdalommal jár, az utóbbi kevésbé, szintén involválja a szándékot. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *verberare* és *pulsare* a VIII. 2—4.-nek mintegy pontosítása is. Egyébként megjegyzendő az is, hogy az Auctor ad Herennium. („*Iniuriae sunt, quae... pulsatione corpus...violant*” 4 25. 35.) szerint már a *lex Cornelia de iniuriis* előtt (86—82) használatos volt a VIII. 4. pontosítására „*pulsare*” ige, míg Cicero (Verr. 3. 12. 31.) szerint a „*verberare*” ige feltehetőleg csak a *lex Cornelia*ban szerepel. Úgy véljük, hogy ez az ütlegetést, durva testi bántalmazást kifejező szó talán a *membri ruptio* és *ossis fractio* elkövetési módját juttatta kifejezésre, míg a VIII. 2—3. csak az ilyen módon is elkövethető bűncselekmény eredményét rögzíti.

A *lex Cornelia de iniuriis* tehát alapszámban véve a XII tábla VIII. 2—4.-ben foglalt tényállások, testi sértések elkövetési módját rögzíti, s így visszamutat az archaikus kor szabályaira. Emellett úgy véljük, hogy a *domum vi introire* (magánlaksértés) sem lehet teljesen előzmény nélküli, hiszen mint kifejtettük a házközösség szakrális jellegű védelme kapcsán, a ház, a pater familias és házanépének lakóhelye már igen régen Ianus isten védelme alatt állott (Ianus a ház ajtajának, kapujának védője), s a XII tábla is bizonyos védelemben részesíti a lakóházat tűzvészokozás esetére (VIII. 10.).

2. A *lex Cornelia de iniuriis* tehát kifejezetten új tényállást csak a pater familias házjogának megsértése esetében szabályoz, egyébként csak a XII táblában foglalt, s testi sértést tárgyoló *iniuria*-esetek elkövetési módját pontosítja. Miért volt szükség mégis ez esetekre különleges *quaestio* felállítására? Ez az irodalomnak egyik legvitatottabb kérdése.³⁴ A helyzet az, hogy az *iniuria* e három esetére felállított sullai

³³ Mommsen id. m. 787. 5. jz. és 791.

³⁴ Mommsen (id. m. 785. 2. jz.) szerint a *l. Cornelia de iniuriis* „erscheint nicht in der Reihe der für die iudicia publica ergangene Specialordnungen und gilt überhaupt nicht als klagebegründend”, tehát sem a szokásos *quaestio*rendszerbe nem illeszhető be ez a törvénykezési szerv, mely adott esetben eljár, sem nem tekinthetők e cselekmények iudicium privatumot alapító tényeknek. G. Donatuti (Il soggetto passiva dell' „iniuria”. Stud. Ratti. Milano, 1934. 511.) szerint a császárkorban — nyilván

quaestio nem volt azonos — mint az ulpiánusi ediktumkommentárból kitűnik (D. 47. 10. 5. pr.) — a többi leges Corneliae által felállított quaestiókkal. Ezt a külön iniuriaquaestiot, amely eredetileg csak criminalis-eljárásban bírálta el az ügyet (*iudicium publicum*) úgy kellett összeállítani, hogy a bírák közül senki „ne legyen a sértettnek apósa, veje, mostoha apja, mostoha fia vagy testvérének fia, vagy aki ezekkel közelebbi rokonságban, sógorságban van, vagy szülőjének, vagy neki patronusa” (5. pr.). Itt tehát egy különleges quaestióról van szó, amely a „*verberare, pulsare, domum vi introire*” esetében jár el. E speciális bíróság felállítását és a többi 6 quaestiótól való különbözőségét minden valószínűség szerint az indokolhatta, hogy míg a többi quaestiók hatáskörébe tartozó bűncselekmények (helytartók visszaélései; állami, ill. szakrális vagyon megkárosítása, orgyilkos bandák; méregkeverők tevékenysége, választási megvesztegetések, az állami felségjog megsértése; pénzhamisítás) lényegében mind kifejezetten az állam ellen irányultak, addig az *iniuria* e három esete nem criminális; hanem delictuális jellegű, a XII tábla delictumaihoz kapcsolódik, s magánosok sérelmét kívánja megtorolni. Viszont a történeti események indokoltá tették részben a XII táblában foglalt testi sértések, bántalmazások tényállásainak, pontosabban a véghezviteli módoknak exaktá tételét, másrészt a házjog kifejezett védelmét. A sullai proscriptiók alatt az erőszakos cselekmények, a magánosok ellen ütlegetéssel s egyéb testi bántalmazásokkal elkövetett delictumok száma, nemkülönben a családi házakba való erőszakos behatolás rendkívüli mértékben megnövekedett, s szinte teljes anarchia uralkodott. Mikor azonban Sulla az általa irányított erőszakosságok, vérengzések után megszerezte a hatalmat, gondoskodott arról, hogy helyzetének jogi formát adjon. A *lex Valeria de imperio* Sullát határozatlan időre diktátori hatalommal ruházta fel — félretéve a korábbi 6 hónapos maximális időtartamot (*dictator legibus scribundis et reipublicae restituendae*) — s most már hozzáfoghatott az anarchia felszámolásához, s az államhatalom stabilizálásához. Ehhez a művelethez nem csak az állandó senatori bizottságok (*quaestiones perpetuae*) felállítása volt szükséges, amelyek az államellenes bűncselekmények kinyomozására és megtorlására voltak hivatva, hanem egy olyan bíróság is, amely az anarchiaszülte, széles körben elterjedt magánosok elleni erőszak megfékezését volt hivatva szolgálni.³⁵ E bíróság „pártatlanságát” kívánta Sulla a fent idézett rendelkezéssel biztosítani.

VI.

1. Röviden szólnunk kell arról is, hogy a köztársaság végi jogtudomány már részt vett az iniuriát tárgyazó praetori edictum kommentálásában.

Cicero (De inv. 2. 20.) említést tesz egy lovagról, akinek a karját levágták, s ezért a praetor a. iniuriarumot adott neki. Kiterjesztőleg értelmezi — a tulajdonost visszatérési szándékában megakadályozó ellen — a *domum vi introire* cselekményt (Pro. Caec. 12. 35.). Utal arra, hogy a lex Cornelia szerint is iniuriának minősül a „*verberare*”-magatartás (Verr. 3. 12. 31.). Szól arról, hogy a fizetéseképtelenség híreszte-

e törvény figyelembevételével — mindenféle *iniuria* miatt akár criminaliter (*iudicium publicum*), akár civiliter (*i. privatum*) lehetett perelni. *Schwind*. (id. m. 346.) szerint a lex Cornelia tulajdonképpen nem tett mást, mint, hogy a „*domum vi introire*” tényállást a XII tábla tényállásaihoz (már ti. testi sértési ill. bántalmazási eseteihez: VIII. 2—4.) hozzáfűzte, s magistrátusi vezetés mellett *iudicium publicum*ot előírva egy quasi-„Kriminalverfahren” lefolytatását rendelte el az adott tényállásokra. Persze ez csak a préklasszikus korra vonatkozik, mert Paulus-Sentenciák szerint ez ügyekben az eljárás *mixto iure* (tehát mindkét formában) lefolytatható (PS. 5. 4. 8.).

³⁵ *Maskin* id. m. 251—253.

lése az *iniuria* esetei közé tartozik (Pro Quinct. 6. 25.). Beszél a „*malum carmen incantare*” saját korabeli értelmezéséről, ami a „*nequid infamandi causa fiat*”-ediktumklauzulával kapcsolatos (De rep. 4. 10. 12.). Szól a házjog megsértéséről is (Pro Casc. 12. 35.).³⁶

2. Kortársa: Servius szintén kommentálja az ediktumot az *iniuria* vonatkozásában is:

„*Item si quis pignus proscripserit, tamquam a me acceperit, infamandi mei causa, Servius ait, iniuriarum agi posse*” (Paul. ed. comm. D. 47. 10. 15. 32.).

Iniuria alapján perelhető tehát az, aki egy zálogtárgy eladását nyilvánosságra hozza annak híresztelésével, hogy a zálogtárgyat tőlem kaptam; s teszi ezt „*infamandi causa*” — mondja Servius. Tehát a hitelképesség rontása a verbál-iniuriánál már a préklasszikus korban is szerepet játszott.³⁷ Az „*infamandi causa*” tényállási elem.

3. A Servius-tanítvány Aulus Ofilius a *lex Cornelia de iniuriis*-t kommentálja két helyen is:

„*Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: verberare est cum dolore, pulsare sine dolore*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 5. 1.)

„*Qui in domum alienam invito domino introiret, quamvis in ius vocat, actionem iniuriarum in eum competere Ofilius ait*”. (Paul. ed. comm. D. 47. 10. 23.);

azaz a *verberare* = fájdalmat okozva, *pulsare* = fájdalom nélkül ütni, bántalmazni. A magánlaksértés kommentálásánál pedig még azt is e tényállás alá vonja, ha valaki *in ius vocatio* céljából lép be a tulajdonos akarata ellenére idegen házba.

4. Trebatius a praetori *iniuria* és az *actio I. Aquiliae* határaitól az alábbiakat mondja:

„*Servus meus opera vel querella tua flagellis caesus est a magistratu nostro, Mela putat, dandum mihi iniuriarum adversus te, in quantum ob eam rem aequum iudici videbitur, et si servus decesserit, dominus eius agere posse Labeo ait, quia de damno, quod per iniuria factum est, agatur. Et ita Trebatius placuit*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 17. 2.).³⁸

Mindezek alapján megállapítható, hogy a préklasszikus korban az edictum — részben a XII tábla továbbképzésével — megteremtette az iniuriának lényegében valamennyi tényállását, az edictumban említett kritériumok kazuisztikus tisztázása azonban a jogtudományban még csak megkezdődött.

³⁶ Viták elkerülése céljából meg kell állapítani, hogy Cicerót rhétori funkciója mellett feltétlenül jogtudósna is kell minősíteni, aki ha nem is jogtudós a szó technikus értelmében, de igen jó ismerője, sőt művelője a jogtudománynak (*Pólay: Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen. Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged. XXVI (1979/75—79.)*). Ld. még *E. Costa: Cicerone Giureconsulto I—II. Bologna, 1927.* — *C. S. Tomulescu: Der juristische Wert des Werkes Ciceros. Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum. I. Berlin, 1968. 246—256.* „*Vir bonus iuris peritus*”-nak minősíti Cicerót *Hamza Gábor* (Cicero és a római jog. Antik Tanulmányok XXVII (1981) 139—154.) is.

³⁷ *Wittmann SZ 91 (1974) 289.* 9. jz. szerint a hitelképesség a libertas egyik fontos eleme volt, hiszen a pénzügyi bázis bizonyos magistraturáknál döntő szerepet játszott.

³⁸ *D. V. Simon SZ 82 (1965) 181—187.* szerint a préklasszikus kor 3. századában élt Plautus és a 2. században élt Terentius szintén használják az *iniuria* kifejezést, mint a jogellenesség megjelölésére szolgáló szót, s csak kivételesen alkalmazzák azt delictum megjelölésére, de ott is eléggé laikus módon. Hasonló elbírálás alá esik nézetünk szerint Cicero az a kitétele, mely szerint: „*ea est enim naturae vis: ea mens ratioque prudentis; ea iuris atque iniuriae regula*” (De leg. 1. 19.). Itt Cicerónál ismét a szónok szava csendül fel, s nem a jogászé, hiszen filozófiai fejtegetésbe kezd.

A lex Aquilia a rabszolgát dologgá minősítve az egykori házközösség fejének rabszolgája megsértése útján történő megsértését leválasztotta az iniuria tényállásból, s csak a közrendnek a tulajdonos sérelmére a rabszolgán keresztül történt megbontását tartotta meg az *iniuria* kereteiben; ha azonban egyszerű károkozásról van szó akár a rabszolga megölésével, akár megsebesítésével, amely személyileg nem a tulajdonos ellen irányul, úgy a lex Aquilia szabályai az irányadók. Ugyanezt látjuk a barmok vonatkozásában is.

A szabad személy becsülete sérelmének a kidolgozása, a sérelem pontos tényállásokba való foglalása az ediktális jogképzés másik iránya. E sérelem tekintetében azonban a rabszolgatartó állam közrendjének, erkölcsének a szem előtt tartása döntő jelentőségű (*adversus bonos mores*), ez a rend pedig a rabszolgatulajdonon épül fel. Ezt a közrendet van hivatva megerősíteni a *lex Cornelia de iniuriis*, amely új tényállásként szabályozza a magánlaksértést, a házjog megsértését, s egyben pontosítja a XII tábla *iniuria*-tényállásainak megvalósítási módját. S hogy nagyobb nyomatékot adjon e közrend védelmének, az *iniuria* néhány esetét félig-meddig crimenné, azaz közbűncselekménnyé minősíti, amelynek kérdésében speciális szenátori bíróság (*quaestio*) jár el.

Végül megállapítható, hogy az *iniuria* — szemben a XII tábla tényállásaival, ahol az „Erfolgshaftung” érvényesült — most már csak szándékosan követhető el.

5. Végül szólnunk kell az „*iniuria-vindicare*”, mint *iniuria*-tényállás sorsáról; erről ui. sem az edictum, sem törvények nem szólnak, csak a gaiusi forráshely (4.16), amely a pontifikális gyakorlatban kialakult, XII tábla előtt keletkezett eljárást regisztrálja. A *legis actio sacramento in rem* megszűntével, amely feltehetőleg a *quaestiones perpetuae* bevezetésével, de mindenesetre a *lex Iulia de iudiciis publicis* elnevezésű augusztusi törvénnyel következett be, ez az *iniuria*-tényállás maradéktalanul felszámolódott.³⁹

³⁹ Kaser: Röm. Zivilprozessrecht. 63—64.

III. FEJEZET

AZ INIURIA-TÉNYÁLLÁSOK KAZUISZTIKÁJÁNAK KIDOLGOZÁSA A KLASSZIKUS KORBAN

I.

1. A római jog klasszikus korát a principatus kezdetétől az i. sz. 3. századának közepéig számítjuk. Az árutermelő rabszolgaságon nyugvó gazdasági élet felfelé ívelése a principatus kezdetéig tart, utána bizonyos stagnálás, majd lassú hanyatlás következik be a gazdasági rendben. Ez lényegében a hódító háborúk egyre ritkábbá válása folytán állott be, hiszen így a rabszolgautánpótlás mértéke csökkent, márpedig a fejlődés csak kvantitativa lett volna lehetséges, kvalitative nem, hiszen a termelési viszonyok a rabszolga termelésben való érdektelensége miatt a termelőerőknek már nem biztosítottak kellő keretet. A Római Birodalom árucseréjoga a praetorok és a mögöttük álló jogászok működése folytán alapjaiban megteremtődött, s miután a gazdasági élet stagnálása azt eredményezte, hogy tovább az árucseréviszonyok már nem differenciálódtak, a meglévő és eddig alapjaiban szabályozott viszonyok szabályozásának részletes kazuisztikus kidolgozására most nyílt meg a lehetőség. Alapvető új alkotásokra már nem volt lényegében szükség. A klasszikus jogtudomány korszakát tehát ez a kazuisztice finomító, a préklasszikus jogtudomány nagy alkotásait apró részletekig kidolgozó jogászai művészet jellemzi.¹

2. A kazuisztikus jogtudomány, amely a praetori edictum egyes klauzuláit, s néhány törvényt, azok minden részét aprólékosan elemezve interpretált, távolról sem volt öncélú. A régi házközösségi tulajdon, amelynek keretében a *potestas*, *manus* és *mancipium*, valamint mindaz, amire a házközösség feje azt mondhatta, hogy „*meum esse*” mintegy összeolvadt,² fokozatosan felszámolódott, s a préklasszikus korban kialakul a már korábban kialakult ingó tulajdon mellett az individuális magántulajdon, az ingatlanokon. A rabszolgák, akik korábban, mint a házközösség nem szabad tagjai szerepeltek, egyszerű dologgá válnak (akkor is ha több vonatkozásban különlegesen szabályozzák jogi helyzetüket, vagy a *mos* védelmét élvezik), éppúgy mint a barmok, valamint az élettelen ingóságok. Az individuális magántulajdon már a

¹ *Wieacker* (Über das Klassische in der römischen Jurisprudenz. Vom römischen Recht. Stuttgart, 1961. 182.) e tekintetben így nyilatkozik: „Das zivilrechtliche Erbe der veteres verwaltet sie mit Meisterschaft, bildet es in neuen Erfahrungen fort und bringt alle offenen Fragen zu neuen, oft originellen, selten abschliessenden Lösungen. Jedem Betrachter der klassischen Literatur muss auffallen, wie wenig sich die klassische Kasuistik in ein zielklar vorwärtsschreitendes Entwicklungsschema einfügen lässt. Entscheidungen und Argumente Labes werden etwa von Ulpian wieder aufgenommen, hochklassische Lösungen... von den Spätklassikern wieder preisgegeben”.

² A házközösségi tulajdon ilyen „személyi jogi szemléletét” *P. Bonfante* (Corso di diritto romano II. I. Róma, 1927. 208. és k.) *M. Wlassak* (Studien zum altrömischen Erb- und Vermächtnisrecht. Sitzungsberichte der Wiener Akad. der Wissenschaften, 215. 2. 1933.), *S. C. W. Westrup* (Family property and patria potestas. Koppenhagen, 1936.) képviselik főként. Velük szemben *Wieacker* (Entwicklungsstufen des römischen Eigentums. Vom römischen Recht. Stuttgart, 1961, 204. és k.) a latens házközösségi tulajdonból (sua res, sui heredes stb.) az individuális magántulajdon korábban való kialakulására következtet.

préklasszikus korban megteremtődik, annak részletes védelme, e védelem aprólékos kidolgozása azonban a klasszikus jogászokra vár.² E törekvés az *iniuria*-deliktummal kapcsolatos kazuisztika kidolgozásánál is észlelhető, s így különös súly helyezendő a klasszikus jogtudomány által az ediktumklauzulák és törvényi előírások értelmezésére.

3. A klasszikus korban az *iniuria* tényállásaira vonatkozó források mindenekelőtt az Ulpianustól, Paulustól és Gaiustól származó ediktumkommentárok (Gaius kommentárja az edictum provincialehoz), valamint Gaius Institutiói. Ulpianus és Paulus ediktumkommentárjaiból, valamint Suetoniustól és Tacitustól (Suet. Aug. 55. — Tac. Ann. 1. 72.) szerzünk tudomást arról, hogy egy Augustus-korabeli senatusconsultum az i. sz. 12. évben a *carmen famosum*ot crimenné minősíti. A legtöbb utalást az iniuriára Labeotól találunk az említett kommentárokból. Ennek megfelelően kell az egyes, korábban kialakult *iniuria*-tényállásokat, azok részletkérdéseinek kazuista feldolgozását megvizsgálni.

II.

1. Mindenekelőtt tisztázandó, hogy a szabad ember által elszenvedett testi sértést hogyan minősítették a klasszikus kor jogászai, s hogyan oldották meg ennek a cselekménynek, mint iniuriának büntetését? E tekintetben csak a már ismertetett forráshelyekre támaszkodhatunk. Gelliustól tudjuk (20. 1. 37—38.), hogy a *membrum ruptum* esetében, ha a felek között a kiegyezés nem sikerül, úgy a praetori *aestimatio* alapján szabott ki az *iudex* pénzbüntetést. Ugyanez vonatkozott az ekkor már elavult tarifális büntetésekkel sújtott, *membrum ruptum* fogalma alá nem eső testi sértésekre is. A *lex Cornelia de iniuriis* a XII tábla testi sértéseinek (VIII. 2—4.) elkövetési módjait állapítja meg, mikor a *verberare* és *pulsare* útján történt bántalmazást rögzíti, amelyek közül az előbbi — mint azt már Ofilius kijelenti (D. 47. 10. 5. 1.) — fájdalom okozásával járó csapást, ütést, ütlegelést jelent, amely okozhat membri ruptiót és ossis fractiót, de minden más fájdalommal járó testi sértést; míg az utóbbi ilyen fájdalommal nem jár (mint pl. az arculverés, vagy félretaszítás, taszigálás). A *lex Cornelia de iniuriis* e két elkövetési módnak a kodifikálásával lényegében feloldja a XII táblában szabályozott háromféle tényállás különállását akkor, midőn nem az eredményre, hanem az elkövetés módjára helyezi a súlyt. A szabad embert ért minden testi sértés a tagcsonkítástól, szervroncsolástól (pl. szem kiverés), csonttöréstől az arculverésig e törvény által szabályozott két elkövetési mód alá esik (*verberare, pulsare*). Nyilvánvalólag ekkor kellett megszűnnie a XII táblában szabályozott három tényállás közti különbségnek. A büntetést a már említett különbíróóság szabja ki. Bár e cselekményeknek mintegy *crimen*-jellegük van, hiszen a törvény az „*utilitas publica*”-t szolgálja (Paul. D. 3. 3. 42. 1.), de azért „*actio iniuriarum ex lege Cornelia*” deliktuális jelleggel származik belőle (*privata tamen est*). Persze ez a kettősség nehezen érthető a klasszikus kor elején, ill. a préklasszikus kor végén, s inkább Paulus korára utal, amikor már kialakul az a felfogás, hogy az ilyen testi sértésekből kifolyólag criminaliter és delictualiter is lehet perelni, de ez már posztklasszikus megállapítás (PS 5. 4. 6—8.). Egyáltalában vitatott az irodalomban az, hogy a *lex Cornelia* milyen büntetéseket írhatott elő?³ A pénzbüntetést nyilvánvaló-

² Lübtow (id. m. 158—159.) és Kunkel PW 24 (1963) 742. „Quaestio” címszó alatt: az e törvény alapján a különbíróóság által kiszabandó büntetés pénzbüntetés volt, amelyet egészben, vagy részben a vádat emelő kapta. Ez *Pugliese* (id. m. 141. és k.) álláspontja is. Ezt az összeget úgy állapították meg mint a deliktuális perben, tehát becsléssel. De ez nyilván nem lehetett elegendő, hiszen Sulla a quaestiót éppen a „rend helyreállítása” céljából, a proscriptiók alatt elharapózott erő-

nak tartjuk, hiszen ez volt érdeke a vádlónak, ui. a criminalis büntetésekkel (halál, száműzetés, bányamunkára ítéles stb.) legfeljebb erkölcsi elégtételt kapott, de anyagit nem. Ez esetben pedig a közüldözés kezdeményezése kevésbé állt a sértett érdekében. De természetesen szükséges volt a criminalis büntetés is, hiszen Sulla a „rendteremtés” céljából állította fel ezt a quaestiót. Az *intestabilitas* kimondása (*Lübtow*) a lex Corneliában rögzített mindhárom esetre azért nem valószínű, mert Ulpianus, a klasszikus kommentátor kifejezetten csak infamáló szövegű írásról szól itt, ez pedig alaposan eltér a lex Corneliában szabályozott három tényállástól. Itt csak a törvény egy extenzív interpretációjával állunk szemben, amely újabb tényállásra terjeszti ki a *lex Cornelia de iniuriis* hatályát. Úgy véljük, hogy e tekintetben egy posztklasszikus forráshely némi eligazítást adhat:

„*Mixto iure actio iniuriarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur verberaturve vel cuius domus vi introitur... poena vindicetur exilii aut operis publici*” (PS 5. 4. 8.).

Kétségtelen, hogy e szöveg nem a sullai korban keletkezett, de ha azt vesszük figyelembe, hogy Sulla a proscriptiók folytán (amelyeknek irányítója egyébként maga volt) elharapózott erőszakosságokat meg akarta fékezni, akkor a pénzbüntetés mellett is drákói szigorral kellett fellépni az erőszakoskodók, idegen házba erőszakkal behatolók stb. ellen. Így a száműzetés (*exilium*), a bányamunkára (*metallum*) vagy közmunkára (*opus publicum*) való ítéles — ha Sulla az erőszakoskodók megfélemezésére példát akart statuálni — nem látszik aránytalannak. Különbösen is, ha ilyen büntetések a posztklasszikus korban a lex Cornelia de iniuriishez fűződhetnek, miért ne fűződhetnek volna éppen a Sulla „rendcsinálása” idején is ahhoz. Egyébként az *opus publicum* nem feltétlenül jelentette a polgárjog elvesztését és nem feltétlenül szólt életfogytiglanra.⁴ De elképzelhető *Kunkel*⁵ felfogásának helytállósága is; ti. az, hogy — persze úgy gondoljuk, hogy a legenyhébb esetekben — a vádló az államkincstárral osztozik a *quaestio* által kiszabott és a vádlott által megfizetett pénzbüntetésen.

Emellett természetesen fennmaradt a tagcsönkítástól az arculverésig terjedő testi sértések, bántalmazások most már egységesen iniuriának elnevezett tényállása, amelyet a praetor polgári per keretében gyakorolt aestimatiója alapján pénzbüntetéssel sújtott a *iudex*. Ezt igazolja Gaius kétségtelenül klasszikuskori szövege:

„*Poena autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat, veluti si libero os fractum erat, at si servo CL: propter ceteras vero iniurias XXV assium poena erat constituta. Et videbantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae poenae esse. Sed nunc alio iure utimur: permittitur enim nobis a praetore ipsis iniuriam aestimare, et iudex vel tanti condemnat, quanti nos aestimaverimus, vel minoris, prout illi visum fuerit*” (Gai. 3. 223—224.).

szakosságok megfélemezésére állította fel. Van olyan nézet (*Rein: Das Kriminalverfahren der Römer* 1844. 373.), mely szerint a crimennek minősülő cselekmény büntetése itt száműzetés lett volna (*ignis et aquae interdictio*). Ez azonban bizonyos esetekben (pl. *pulsare*, ha az egyszerű lökdösődést jelent) igen súlyosnak látszana (*Hitzig* id. m. 78.). *Pugliese* úgy véli, hogy a *quaestio* ugyanúgy megelégedett a pénzbüntetéssel, mint az a deliktuális perben történt (id. m. 139. és k), *Lübtow* (id. m. 158—159.) azonban úgy véli, hogy Sulla arisztokratikus felfogásának az felelhetett meg, hogy ha a pénzbüntetés mellett *intestabilitas*-t is kimondtak. Következeti ezt a lex Corneliát kiegészítő augusztuszkori (i. sz. 12.) senatusconsultumból (D. 47. 10. 5. 9.), mely szerint az írásbeli infamáló magatartást tanúsítót e törvény értelmében *intestabilitas*-sal sújtották.

⁴ *Mommsen* id. m. 953.

⁵ *Kunkel: „Quaestio”* címszó. PW 24 (1963) 742.

E forráshelyből kétségtelenül megállapítható:

a) a XII tábla három *iniuria*-esete már egységes tényállást képez (testi sértés, testi bántalmazás minden esete):

b) polgári perben az *actio iniuriarum (aestimatoria)* becslést eredményez, melynek keretében a *iudex a poena* megállapításában nem léphet túl a felperes kérelmén, de annál kevesebbet megállapíthat pénzbüntetésként:

c) végül Gaius a saját korának pénzromlását észelve vetíti vissza azt a múltba, amikor nagy szegénységről szól a XII tábla idejében, holott csak az ő korában már folyamatban levő infláció van szeme előtt;

d) emellett e forráshelyből kitűnik, ha azt a *lex Cornelia*ra vonatkozó helyekkel összevetjük, hogy testi sértés, bántalmazás esetén akár a *quaestio* előtt léphetett fel a sértett, mint vádló, akár a polgári bíróság előtt, mint felperes. Az előbbi esetben *iudicium publicum*ról, az utóbbiban *iudicium privatum*ról van szó.

Ezek ismeretében érthető meg az a paulusi ediktumkommentár, mely szerint:

„*Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nem 'etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est'*” (D. 3. 3. 42. 1.).

Míndez azonban nem adott feleletet arra, hogy a kétségtelenül szándékos testi sértések, bántalmazások (*iniuria*) mellett azok gondatlan változata — hiszen ilyen gyakran előfordulhatott — miként nyert szankcionálást, ill. miként nyert megtérítést e tényállásokhoz kapcsolódó, de nem közvetlenül jelentkező kár (munkamulasztás, gyógyítás)?

Amennyiben az *actio legis Aquiliae utilis* — eltérőleg az írók többségének felfogásától — i. e. 67. és i. sz. 130. évek között jött létre, úgy a fenti megoldás kézenfekvőnek látszik, s az adott viszonyoknak megfelelően indokoltnak; hiszen egy rendkívül jelentős hiányt van hivatva pótolni: a szabad ember elleni gondatlan testi sértés és az általa nem korporálisan szenvedett károk anyagi korrekcióját.

„*Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem; directam enim non habet, quoniam dominus membrorum suorum nemo videtur*” (D. 9. 2. 13. pr.),

mondja — nézetünk szerint — Ulpianus. Ez az *actio* gondatlan testi sértés ellen is védte a polgárt, amikor a *lex Aquilia* már a *culposus dolo*grongálásra is kiterjed. Ez már a köztársaság legvégén bekövetkezik (Qu. Mucius-Paul. D. 9. 2. 31. — Alfenus D. 9. 2. 52. 3. — Labeo — Iavol. D. 9. 2. 57.), s így a *lex Aquilia* harmadik szakaszához kapcsolódó testi sértések, ha azok *urere, rumpere, frangere* formájában mentek végbe, akár szándékosan, akár gondatlanul,⁶ a *lex Aquilia*ban írt jogkövetkezményeket vonták maguk után.

A klasszikus kor derekán alakul ki az az álláspont, hogy *ad exemplum legis Aquiliae* nemcsak a *damnum corpore corpori datum* vonható a törvény alá; hanem olyan károkozások is, amelyek nem *urere, rumpere, frangere* tevékenységgel mentek végbe.⁷ A *lex Aquilia*val pedig szintén becslés jár, éspedig adott esetben a gondatlan testi

⁶ Kaser: RPR I.² 504. és 622. — Wittmann (Körpolverletzung. 115.) ezt kereken tagadja. — Az *actio legis Aquiliae utilis* legalábbis a klasszikus kor elején szabad emberekre való alkalmazását illetően ld. II. fejezet 15. jz.

⁷ Kaser: RPR I.³ 505. Gaius 3. 219: „*Ceterum placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit: ideoque alio modo dato utiles actiones dantur: veluti si quis alienum hominem aut pecudem incluserit et fame necaverit, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumpetur etc.*”.

sértés aestimatioja, ill. a munkamulasztással, vagy gyógyítással felmerült költségek becslése (bár az utóbbi pontosan is kimutatható).

„*Utraque actio concurrat et legis Aquiliae et iniuriarum, sed duae erunt aestimationes, alia damni, alia contumeliae*”

mondja Ulpianus (D. 9. 2. 5. 1.).

2. A klasszikus korban alakul ki a testi sértés egy speciális formája, amelyet súlyosságánál fogva *atrox*-nak neveznek:

„*Atrox autem iniuria sestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratur aut verberatus fustibusve caesus fuerit...*”

írja Gaius (3. 225.). Azaz iniuria atroxon értendő az, mikor valakit megsebesítenek vagy megkorbácsolnak, vagy megbotoznak. Ezt azonban a klasszikus jogtudomány továbbfejleszti, s már nemcsak testi sértésnél lát fennforogni iniuria atroxot. Míg az előbbieken arról szól, hogy testileg, tettel történik a bántalmazás, a továbbiakban a következőket mondja:

„*(Atrox autem iniuria aestimatur) vel ex loco, veluti si cui theatro aut in foro iniuria facta sit, vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit vel senatori ab humili persona facta sit iniuria*” (Gai. 3. 225.),

azaz nemcsak tettel követhető el ez az iniuria, hanem hely szerint is, midőn a színházban, vagy a fórumon követnek el valakin iniuriát, vagy személy szerint, midőn a magistratus szenvedett el ilyen sértést, vagy alacsonyrendű személy szenatoron követte el azt.

Van egy látszatra korábbi keletű meghatározása is az iniuria atroxnak, amely Labeótól származik állítólag, de az irodalom szerint meglehetősen interpolált.⁸

„*Atroce autem iniuriam aut persona, aut tempore, aut re ipsa fieri Labeo ait. Persona atrocior iniuria fit, ut cum magistratus, cum parenti patrono fiat. Tempore si ludis et in conspectu: nam praetoris in conspectu an in solitudine iniuria facta sit, multum interesse ait, quia atrocior est, quae in conspectu fiat. Re atrocem iniuriam haberi Labeo ait, ut puta si vulnus illatum vel os alicui percussum*” (Ulp. D. 47. 10. 7. 8.).

A gaiusi és állítólagos ulpiánusi szöveg közt az az alapvető különbség, hogy az előbbi a testi sértések folytatásaként természetesen az azokból a klasszikusok által továbbfejlesztett iniuria atroxnak a testi sértésekkel kapcsolatos eseteit regisztrálja, tehát a gondolatmenete a szövegben töretlen, s csak azután tér rá azokra az esetekre, amelyeknél maga az elkövetési hely, vagy a sértett személye teszi az iniuriát atroxszá. Ezzel szemben a Labeonak tulajdonított szöveg, amelyet Ulpianus közvetít, sokkal jobban emlékeztet a PS 5. 4. 10. re, ahol az iniuria ez a faja már nem a testi sértéssel látszik kapcsolatban lenni, hanem az elkövetés helye, ideje, vagy a sértett személyének kiléte a determináló tényező. A testi sértéssel kapcsolatos iniuria atroxszal csak a végén foglalkozik Labeo mondván, hogy „önmagában az iniuria akkor lesz atrox, ha valakit megsebesítettek, vagy csontját törték” (D. 47. 10. 7. 8.). Ehhez képest feltehető, hogy a Gaiustól származó — kétségtelen korabeli — szöveg korábbi, mint a Labeo szájába adott: azt nyilván Ulpianus részletezte tovább akkor is, ha Labeo erről a gaiusi forráshelynek megfelelően a testi sértésekből kiindulva, azokat a nyil-

⁸ Lenel: Palingenesia iuris civilis II. Leipzig. 1889. 134. F. Kniep: Gai. Inst. comm III¹. Jena, 1914. 2. 659. stb.

vánosság előtti meggyalázás (*contumelia*) irányában fejlesztí tovább, de persze nem az ulpiánusi részletezéssel. Egyébként hogy Labeo elsősorban a testi sértéssel elkövetett infamiáról kellett, hogy elsősorban szóljon, Gaiushoz hasonlóan, igazolja az a körülmény, hogy a XII tábla *os fractum (percussum)*-át emlegeti itt még. Egyébként az, hogy az *iniuria atrox* kiindulópontja feltétlenül a testi sértés minősített esetei, igazolja Paulus interpolációgyanú-mentes alábbi szövege:

„*Vulneris magnitudo atrocitatem facit et nonnumquam locus vulneris, veluti oculo percusso*” (D. 47. 10. 8.),

azaz az atrocitást a seb nagysága jelzi, némelykor pedig — mint a szemkiverés esetében (v. ö. *membrum ruptum* = szervroncsolás,⁹) — a seb helye. Hasonlóan a testi sértéstől való kiindulást jelzi az *iniuria atrox* esetében Ulpianus is interpoláció-mentes ediktumkommentárjában. Felveti ui. a kérdést, hogy csupán akkor beszélhetünk *iniuria atrox*ról, ha „*si corpori inferatur*”, vagy akkor is, „*si non corpori, ut puta vestimentis scissis, comite abducto vel convicio dicto*”, tehát ha az csak a ruha elszakításában a kísérő elzavarásában, vagy *conviciumban* áll (D. 47. 10. 9. pr.) Ezután idézi Pomponius nézetét, mely szerint:

„*etiam sine pulsatione posse dici atrocem iniuriam...Sed et si theatro vel in foro caedit et vulnerat, quamquam non atrociter, atrocem iniuriam facit*” (D. 47. 10. 9. 1.);

azaz testi bántalmazás nélkül is lehetséges az *atrox iniuria* elkövetése; ha viszont valaki mást — ha nem is súlyosan, de — a színházban, vagy a fórumon üt meg, vagy sebesít meg, az *iniuria* akkor is *atrox*nak minősül. Tehát újból és újból bebizonyosodik, hogy a testi sértés minősített eseteit terjesztik ki (*interpretatio extensiva*) a nyilvános helyen, vagy magistratus előtt (D. 47. 10. 7. 8.) elkövetett gyalázkodásra; valamint arra az esetre; ha a szülő, vagy *patronus* ellen követték azt el (D. 47. 10. 7. 8.). Az *iniuria atrox* három faja, mely szerint ez „*facto, loco, persona*” (3. 225.) követhető el, tükröződik a Labeonak tulajdonított s Ulpianus által interpretált szövegben; mely szerint az: „*persona, tempore (loco), re (facto)*” követhető el, akár tettelesen akár szavakkal; tehát, mint azt Labeo már az *iniuria* elkövetési módjait osztályozva megállapítja:

„*Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re aut verbis*” (Ulp. D. 47. 10. 1. 1.).

Az *iniuria atrox* esetei tehát a jogtudomány által a klasszikus korban kidolgozott kazuisztika tükrében a következők:

a) csak „*re*” megy végbe önmagában akár a *membri ruptio*, akár az *ossis fractio*, tehát súlyos testi sértés (D. 47. 10. 7. 8. és D. 47. 10. 8.) szabad ember ellen; legyen az akár pater familias, vagy filius familias (9. 2.);

b) helyileg forog fenn ez; ha színházban, fórumon (9. 1.), nyilvános játékokon, vagy a praetor előtt történik (7. 8.), mindegy, hogy pater, vagy filius familias ellen (9. 2.), mindegy akár *re*, akár *verbis*;

c) személyileg elkövethető a magistratus, szülő és *patronus* ellen (7. 8.), tehát a házközösségi, ill. államrend ellen; *patronus* és pater familias is elkövetheti a libertinus, ill. hatalom alatt nem álló gyermeke ellen, ha az előbbi esetében veréssel vagy ütéssel erősen megsebesítette őt a *patronus* (7. 2.), míg utóbbi esetben, ha a pater kegyetlenkedett hatalom alatt nem álló filiusával szemben (7. 3.); ugyanakkor a hatalomalatti filiusnak nincs keresete a pater familiással szemben még ilyen esetben sem (7. 3.); ha rabszolga követett el ilyet, úgy ha a dominus jelen volt, ellene emelhető a kereset, ha nem, úgy a praeses megkorbácsolhatja azt (9. 3.); egyébként ha rabszolga okoz

⁹ Lübtow id. m. 131. és k.

iniuriát szabad embernek, ezt a cselekményt mindenképpen atrocnak kell minősíteni (17. 3.), akár *re*, akár *verbis* történik.

Az *iniuria atrox* ez a kategorizálása nyilvánosan megmutatja, hogy a jogtudomány kazuisztikája a rabszolgatartó társadalom tényleges (vagy lehetséges, *filius familias*) rabszolgatartóinak súlyos testi sértés ellen való védelmét, továbbá az egykor házközösség elvi alapjain felépülő rabszolgatartó államrend tagjainak jogi rétegeződésük szerinti védelmet biztosítja, s a közrendet kívánja fenntartani.¹⁰

3. A fentiekből kitűnően a szabad ember által elszenvedett testi sértés (testi bántalmazás) esetén a praetori jog aestimatióval járó *actio iniuriarum*ot biztosított a sérelemért a sértettnek, amit az vagy az őt közvetlen ért sérelem útján szenvedett el; vagy hatalma, vagy védelme alatt állót ért közvetlen sérelem útján, közvetve.

Ez az *aestimatio*, tehát a személyt ért testi (közvetlen, vagy közvetett) sértés esetében azonban ellentétben látszik lenni a forráshelyek egy részével. Ulpianus azt mondja (D. 9. 2. 13. pr.), hogy:

„*Dominus membrorum suorum nemo videtur*”,

tehát szabad ember nem tulajdonosa saját testrészeinek (testének). A szöveget ugyan az irodalom jelentős részben interpoláltnak tekinti, (II. fej. 15. jz.), de ha az azonos tartalmú szövegeket vizsgáljuk, úgy az irodalom által interpoláltnak tekintett szövegek, mint

„*Cum liberum corpus aestimationem non recipiat*”
(Gai. D. 9. 1. 3.)¹¹

és

„*quia liberum corpus nullam recipit aestimationem*”
(Gai. D. 9. 3. 7.)¹²

valamint az interpoláció gyanúján felülállók:

„*Quia in homine libero nulla corporis aestimatio fieri potest*”. (Ulp. D. 9. 3. 1. 5.)

és

„*Corporum liberorum aestimationem nullam fieri posse*” (Paul. D. 14. 2. 2. 2.)

azt valószínűsítik, hogy a szabad ember testének aestimatióját kizáró szövegrészek éppen arra a tételre épülnek fel a legszigorúbb logika szabályai szerint, hogy senki nem tulajdonosa saját testének. Tehát ha erre a szövegre, ill. tételre ezek az interpolálatlan tételek épülhettek logikailag, úgy valószínű az sem lehet interpolált.

Vizsont ezekkel a fenti szövegekben kifejezett jogelvekkel szemben áll a gyakorlat, ami Gaiusnál úgy jut kifejezésre, hogy:

„*permittitur enim nobis a praetore ipsis iniuriam aestimare, et iudex vel tanti condemnat, quanti nos aestimaverimus, vel minoris, prout illi visum fuerit*”
(3. 224.),

tehát a szabad ember a testi sértés folytán ért sérelmet vagyonilag aestimálja, s a *iudex* ennek megfelelően maximálisan ennyit ítél meg részére a tettes (*alperes*) terhére.

¹⁰ Az *i. atrox* és a *lex Cornelia* tényállásai azonban nem azonosíthatók (*Raber id. m. 100.*), mert az *i. atrox verbis* is elkövethető.

¹¹ *Marchi*, *BIDR* 16 (1904) 233. 5. jz.

¹² *De Medio* (St. Scialoja I. 58. l. jz.) a fragmentum e részét eredetinek tartja, csak *Marchi*-nak *BIDR* 16 (1904) 222. és k. vannak aggályai az iránt, hogy a szöveg e része interpolációs beszúrás eredménye (Tribonianus).

Hogyan egyeztethető össze a két tétel: a regula és a jogtudomány kömménitáltá ediktális szabály? Mindkettő: az elv is és a konkrét tényállásra vonatkozó szabály is helytállóak, ha látszólag ellentmondás is van köztük. A rabszolga már a lex Aquilia értelmében (286) ugyanolyan dolognak minősül, mint a barom, vagy más — élettelen — dolog, akkor is, ha bizonyos vonatkozásokban külön elbírálás alá kerül. A császárkorral viszont — azaz az árutermelő rabszolgasság kiteljesedésével — mindinkább megfogalmazást nyer az a tétel, amit a posztklasszikus forráshely (Ulp. Reg. 19. 1.) úgy fejez ki, hogy „*servi res sunt*”. A rabszolga teste tehát pénzben pontosan kifejezhető értéket jelent; ára van. Szabad ember testére ez semmiképpen sem áll, hiszen az aktuális, vagy virtuális rabszolgatartót; annak testét elvileg meg kell különböztetni a rabszolgáétól. Az egyiknek van; a másiknak nincs ára, s így a szabad ember teste; mint amely nem tulajdona a szabad embernek, logikusan nem aestimálható. Ez az ideológiai alátámasztása annak a tételnek, hogy „*omnes homines aut liberi sunt aut servi*” (Gai. 1. 9.). A kettő között jogilag és társadalmi-gazdasági vonatkozásban áthidalhatatlan szakadék van. És furcsa módon éppen ugyanez a Gaius fogalmazza meg legtömörebben a szabad ember testét ért sérelmek esetében a praetor által biztosított *actio iniuriarum* lényegét, az aestimatiót.

Mert igaz ugyan, hogy a szabad ember saját testének nem tulajdonosa, de tulajdonosi helyzetben van, s így lehet rabszolgája; s más vagyona. A testét ért sérelem is legjobban úgy hozható helyre, ha az elégtétel tulajdonát gyarapítja, vagyonát növeli. Így volt ez a XII tábla idején is, amikor a *membri ruptio* esetére a tettessel nyers rézben (vagy azt helyettesítő állapotokban, vagy más vagyontárgyakban) kiegyezhetett; vagy pedig a csonttörés esetében, ha az ő csontja tört el más magatartása folytán 300 font rezet, ha szabad hatalomalattijáé, ugyanannyit, ha rabszolgájáé 150 font rezet kapott. Ha egyéb testi bántalmazás érte őt, vagy hatalomalattiját, úgy a poena 25 font volt. A tarifális becslés persze idővel anachronizmussá vált,¹³ de valahogyan mégis kellett valamilyen poenát e cselekmények esetére megállapítani. A rugalmasságot csakis az *aestimatio* biztosította. A gyakorlatban tehát az elv és a jogszabály éppúgy nem állt egymással ellentétben, mint az, hogy természetnél fogva senki sem állhat más tulajdonában, viszont minden nép közös jogában egyaránt ismeretes a rabszolgasság. A *ius naturale* nem ismer szabadot és rabszolgát; viszont a *ius gentium* igen, mint azt a Florentinusnak tulajdonított forráshely hangoztatja (D. 1. 5. 4. 1.), sőt meg is indokolja a rabszolgasságot azzal, hogy a császárok a hadifoglyokat eladják, hogy a szabadokat szolgálják; és nem ölik meg (D. 1. 5. 4. 2.).

III.

1. Mindenekelőtt az ún. *edictum generale* létének kérdése tisztázandó a klasszikus korban, a préklasszikus korban ui. megállapíthattuk, hogy ilyen nem létezett. Az ulpiánusi ediktumkommentár az a része, amely a szó szerinti ediktumszöveget közli — amelyet némelyek az *edictum generale*-nak vélnek¹⁴ a következő:

„*Praetor edixit: „Qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum est”*
(D. 47. 10. 7. pr.).

¹³ A D. 9. 3. 15. szerint még a klasszikus korban is van emberölés esetére fizetendő tarifa szerinti büntetés (*quiquaginta aureorum* = 50 arany). — *Személyi*: A névjog. Budapest 1915. 14—15.

¹⁴ Ld. II. fej. 22. jz.

azaz a felperes mondja meg pontosan, hogy milyen *iniuria* érte őt. Ez ediktumszöveg értelmezését Labeo alábbiakban adja:

„*Quod autem praetor ait quid iniuriae factum sit, certum dicat, quemadmodum accipiendum sit? Certum cum dicere Labeo ait, qui dicat nomen iniuriae, neque sub alternatione puta illud aut illud, sed illam iniuriam se passum*” (D. 47. 10. 7. 4.),

tehát az ad határozott adatot, aki az *iniuria* fajtáját pontosan megnevezi, s nem beszél alternatívákban, hogy ilyen, vagy olyan iniuriát szenvedett. Ez azonban semmiféle generálediktumra nem utal, hiszen minden keresetemelésnél pontosan meg kell jelölni a tényállást, amelyre valaki petitumát alapítja. Ez az általános szabály ma is és Rómában is minden felperesre nézve érvényes, ill. érvényes volt.

2. A második megvizsgálandó szöveg e tekintetben a „*De iniuriis et famosis libellis*” — titulus bevezetése:

„*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: (omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. Hoc generalitèr, specialitèr) autem iniuria dicitur contumelia. Interdum iniuriae appellatione damnum culpa datum significatur, ut in lege Aquilia dicere solemus: interdum iniquitatem iniuriam dicimus, nam cum quis inique vel iniuste sententiam dixit, (iniuriam ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iuriam, contumeliam autem a contemnendo)*” (Ulp. D. 47. 10. 1. pr.).

Az idézett szöveghely azonban az irodalom szerint erősen interpolált.¹⁵

Magunk részéről a kérdéses szöveghelynek mindössze következő részeit tartjuk interpolációtól mentesnek:

„*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat...Interdum iniuriae appellatione damnum culpa datum significatur, ut in lege Aquilia dicere solemus*”

Az irodalom által interpolálatlannak tartott első mondatot magunk is annak tartjuk, ugyanis a klasszikus kazuisztika oly sok tényállást von az *iniuria* fogalma alá, hogy egy ilyen definitio mindenképpen helytálló. Ugyancsak interpoláció gyanúján felül áll a második mondat, hiszen az a lex Aquiliában szabályozott *damnum iniuria datum*-ra vonatkozik; annak a hangsúlyozásával, hogy itt vétkesen elkövetett (*culpa*) dologrongálásról van szó. Problemátikusnak látszik azonban a „*contumelia*” szónak azaz a „szidalmazás”, szóbeli „gyalázkodás”-nak dölyfös lebecsülő magatartásnak a szövegben való szerepe. Itt ui. egy valamennyi verbáliniuriát magában foglaló fogalomról volna szó, amelyet azonban az eredeti, szövegben fennmaradt ediktumklauzulák nem jeleznek, s a Gaius Institutióban, mint klasszikuskorbéli forrásban csupán kétszer fordul elő (1. 141. és 3. 222). Az irodalom jelentős része kapcsolatba hozza a „*contumelia*” kifejezést, amelyet a „*contemnere*” (= megvetni, meggyalázni) igéből vezetnek le (itp.) az alexandriai hellenisztikus jog intézményével.¹⁶ A Collatio (2. 5. 1.) a következőket mondja Paulus nevé alatt:

¹⁵ Az „*omne...specialitèr*” szövegrészt interpoláció eredményének tartja, s úgy véljük joggal Donatuti Ann. Perug. 33 (1921) 386. 399., a „*hoc*” szótól végig. E. Albertario Rivista di diritto commerciale. 21. 1. (1923) 506. 4. jz., ugyancsak alappal; az „*iniuriam ex eo*”-tól végig Kunkel SZ 49. (1929) 167. 2. jz. stb.

¹⁶ Hitzig (Iniuria. 60. és k.) J. Partsch (Archiv für Papyrusforschung. Leipzig. 6 (1920) 54. és k.) F. Pringsheim (SZ 52 (1932) 86. és k.) Lübtow (id. m. 140). A görög (alexandriai) eredettel szemben foglal állást Pugliese (id. m. 39. és k.) és F. Schulz (Classical Roman Law. Oxford, 1951. 598.). A vonatkozó irodalmat ld. Kaser: RPR I. 624. 10 11. jz. — A generálklauzula eredetét illetően ld. I. feje. I/4.

„Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure fit; specialiter alias contumelia, quam Graeci ὕβρις appellant... Labeo putabat, apud praetorem iniuriam ὕβρις dumtaxat significare”.

A *contumelia* = ὕβρις tehát csak a posztklasszikus forrásban jelentkezik. A vitátlanul préklasszikus ediktumklauzulákban nem fordul elő, a gaiusi tankönyvben pedig görög ekvivalense nélkül. Így mérlegelve az irodalmi álláspontokat, s összevetve azokat azzal, hogy a *contemnere* és görög egyenértékűje posztklasszikus szövegben jelentkezik először, alappal feltehető, hogy a kérdéses titulus (D. 47. 10.) általánosító bevezető mondata aligha lehet a fenti etimológizáló „*iniuria ex eo dicta est, quod non iure fit*” kitételtől eltekintve (s a lex Aquiliara vonatkozó rész tekintetében) eredeti klasszikus szöveg, annál is inkább, mert a jusstiniánuszi *Institutiók* szövege azonos a *Collatió*éval.¹⁷

3. Egy az iniuriával kapcsolatos edictum generáléről látszik szólni a következő szöveg:

„*Ait praetori'ne quid infamandi causa fiat. Si quis adversus fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam'. Hoc edictum supervacuum esse Labeo ait, (quippe cum ex generali iniuriarum agere possumus). Sed videtur et ipsi Labeoni, et ita se habet, praetorem eandem causam secutum voluisse specialiter de re loqui: ea enim quae notabiliter fiunt, nisi specialiter notentur, videntur quasi neglecta. Generaliter vetuit praetor quid ad infamiam alicuius fieri. Proinde quodcumque quis fecerit vel dixerit ut alium infamet, erit actio iniuriarum. Haec autem fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt:...*” (Ulp. ed. comm. D. 47. 10. 15. 25—27.).

A fragmentumrész eleje szó szerint idézi — a már fentebb általunk is citált — praetori ediktumklauzulát a „*ne quid infamandi causa fiat*” tárgyában (25.§.). Ezt követi Labeonak az a megállapítása, hogy „ez az ediktumklauzula felesleges (*supervacuum*)”, mert ez esetben generális edictum alapján is perelhetünk”. Ezt a mondatot (*quippe... possumus*) az irodalom szinte egyhangúlag interpoláltnak tekinti,¹⁸ s magunk is így véljük. Uj. utána Ulpianus megállapítja, hogy ezt Labeo úgy érti, hogy a praetor egy speciális causáról szól, hiszen ha nem közlik kifejezetten azt, hogy miben áll az *iniuria*, tehát a felperes nem mondja meg határozottan, hogy milyen tényállás folytán érte őt *iniuria* (*certum dicat!!!*), úgy a bejelentése elhanyagolható, hiszen — mint erről már szóltunk — „*qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum sit*” (D. 47. 10. 7. pr.). De miért látszik Labeo előtt feleslegesnek a „*ne quid infamandi causa fiat*” ediktumklauzula? A 27. §. erre megadja a magyarázatot: azért, mert igaz ugyan, hogy a praetor generaliter megtilt mindenféle infamáló cselekményt, s ha ilyen megtörténik, iniuriarum actiónak van helye, de ahhoz, hogy a praetor úgy döntsön, hogy a kereset megadható, szükséges, hogy a sértett pontosan megjelölje az őt ért *infamia-*

¹⁷ „Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit, specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβρις appellant” (Inst. 4. 4. pr.). A *Collatio*, az *Institutiók* és a *Digesta* ulpiánusi ediktumkommentárjának összevetése alappal enged arra következtetni, hogy a *Collatio* volt az az alap, amelyre az ulpiánusi *Digesta*szöveg és az *Institutió*-szöveg felépült, a kompilátorok kezében.

¹⁸ S. Perozzi (*Istituzioni di diritto romano*. Firenze, 1906. 338. 2. jz.) az egész 26. §-t interpolátlannak tartja, szemben G. Beselerrel (Beitr. zur Kritik der röm. Rechtsquellen. IV. Tübingen, 1920. 231.), aki a „*quippe*” szótól kezdve az egészet, más helyen csak a „*quippe... possumus*” részt (Beitr. III. Tübingen, 1913. Nov. Suppl. 63.) tartja interpolátlannak. Az utóbbi álláspontra helyezkedik Pugliese (id. m. 96. 1. jz.) és D. V. Simon (SZ 82 (1965) 179.), de ők az egészet interpolátlannak tartják, mert stilárisan nem illeszkedik a „*quippe*” szó utáni rész a elejéhez. Ld. II. fejr. 21 jz.

tényállást (*iniuria*) mint a (s itt sorolja fel a 27. §. ezeket példálózva) valakinek szegyenére a vád alá helyezett rokonságát jelző gyászruhát, vagy piszkos ruhát hord a tettes, vagy bajuszát haját, megnöveszti (ami egyébként e korban Rómában nem volt szokásos), vagy valakire gúnydalt költ; amelynek eléneklése vagy publikálása a sértett személyére nézve infamáló. Lényegében tehát itt semmiképpen nem szólhatunk egy „*edictum generale de iniuria*”-ról; hiszen mindössze Labeo elmefuttatásának ismertetéséről van szó, amelyben magyarázatot kíván adni arra, hogy a „*ne quid infamandi causa fiat*” ediktumklauzula, s az infamációval elkövetett *iniuria*- eset általános tilalma között nincs ellentmondás, ugyanis a praetor egyrészt ugyan általánosságban megtiltja az infamáló magatartást, amely valakinek a becsületét érinti, de ugyanakkor megkívánja, hogy a sértett pontosan jelölje is meg azt, hogy azt milyen magatartással követték el, mert különben nem ad a *iniuriarumot*. Az egész 26. és 27. §. tehát akkor is, ha némi stiláris egyenetlenségek tapasztalhatók abban, következetes, logikus. Egyik mondat a másiktól folyik, az egyik a másik értelmezését adja.¹⁹ Egy dolog azonban bizonyos: egységes *edictum generale de iniuriis* e korban semmiképpen nem létezhetett, legfeljebb azaz eljárás jogi előírás, hogy a praetori *aestimatio* alapján, „*arbitratu iudicis*” állapítandó meg a tettes által fizetendő összeg; az a „Prozessanweisung,”²⁰ hogy „*qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum sit*” (Ulp. D. 47. 10. 17. 5. és 7 pr.), az *iniuria* minden esetére vonatkozott. Ez azonban semmiképpen nem minősíthető egy egységes *iniuria*-tényállásra való utalásra, melybe minden „jogellenesség” (*quod non iure fit*) belefér. A *furtum*, a *damnum iniuria datum*, a két civiljogi delictum, s a *vis ac metus*, a *dolus malus*, a *rapina* stb. mint a praetori edictum által konstruált delictumok is „*non iure fiunt*,” mégsem minősülnek *iniuriáknak*. A „*De iniuriis et famosis libellis*” titulusnak első — nem interpolációgyanus mondata azonban, mely szerint:

„*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat*” (D. 47. 10. 1. pr.)

annyit mégis jelez, mint csupán egy „jogi értelmező szótárba” illő definitio, hogy az *iniuria*-tényállások a klasszikus korban jelentősen megszaporodtak a jogászi kazuisztika segítségével.

IV.

1. A „*convictium*” szó által jelzett *iniuria*-tényállást már a praetori edictum teremtette meg, mint valaki ellen irányuló, s egyben a jó erkölcsöket, a közrendet zavaró „fülsértő macskazenét,” mint magából a szó szerint fennmaradt ediktumszövegből, az Auctor ad Herenniumból (2. 25. 35.) és az ulpiánusi ediktumkommentárokból rekonstruálható *iniuria*-esetet (II. fej. III. 2. (b)). Az ulpiánusi ediktumkommentár

¹⁹ D. V. Simon (SZ 82 (1965) 179.) úgy véli, hogy itt Ulpianus arra utal, hogy Labeo mégis szól egy ilyen edictum generaléről, amikor a D. 47. 10. 1. 1—2. alatt arról beszél, hogy Labeo szerint az *iniuria* „*re et verbis*” egyaránt elkövethető, majd a továbbiakban: „*omnemque iniuriam — mondia — aut in corpus inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere: in corpus fit, cum quis pulsatur: ad dignitatem cum comes matronae abducitur: ad infamiam, cum pudicitia adtemptatur*”. A problematikus azonban egyrészt az, hogy itt a reál- és verbáliniuria szerinti osztályozás után a szöveg új osztályozást ad (*in corpus, ad dignitatem, ad infamiam*), az utóbbi kettőnél viszont összekeveri az *adtemptata pudicitia* tényállását, azt ui. akkor követik el, ha a matrónától elcsalják a kísérlőjét, a forráshely viszont a kísérlő elcsalását a matrónától és az *adtemptata pudicitia*-t külön tényállásokként kezeli. Helyesen veti el viszont Wittmann egy ilyen *edictum generale* létét azzal az indokollással, hogy ha esetleg nem is interpolációs beszúrás eredménye a „*quippe...possumus*” mondatrész, akkor is az nem egy edictum generale de *iniuriarum*ról szól, hanem általában az „*iniuriarum agere*” aktusról (SZ 91 (1974) 299—307).

²⁰ V. ö. Raber id. m. 132. és k.

feltehetőleg nem interpolált szövegeiben a tényállás értelmezésén túl — amelyet már a fentiekben elemeztünk — a további kezuisztikus elemzés található:

lényeges, hogy a *convicium*, tehát fülsértő kiabálás a jó erkölcsöket, tehát a közrendet sértse, de természetesen valaki ellen irányuljon (Ulp. D. 47. 10. 15. 5.), mert ha meghatározatlan valaki ellen irányul, ennek nincs jogkövetkezménye (15. 9.):

a tényálláshoz tartozik, hogy az kiabálással történjék (*vociferatio*), ti. ha nem csoportban és nem kiabálással történik a gyalázkodás, nem lehet szó *conviciumról*²¹ (15. 11—12.):

a sértettnek a *convicium* elkövetésénél nem kell jelen lennie, az ui. távollévő ellen is elkövethető, csak az a lényeges, hogy személye ellen irányuljon és „*contra bonos mores*” történjék, mint azt Labeo mondja (15. 7.): a *convicium* elkövethető úgy is, hogy valakinek megszégyenítésére — mint ugyancsak Labeo mondja — a tettes (tettesek) a sértett házába annak távollétében bemegy, vagy ugyanezt teszi nyilvános helyen, vagy üzlethelyiségben (15. 7.):

nemcsak a kiáltozók büntetendők, hanem a febüjtő is (15. 2. és .8.),

viszont nem jár szankcióval az eredménytelen felbüjtés (15. 10.). Paulus által kidolgozott *convicium*-tényállás, az is, ha a bírói ítélet ellen fellebbezők a bírót gyalázzák (D. 47. 10. 42.). Persze erről csakis az *extraordinaria cognitio* keretében lehetett szó, mert a formuláris per nem ismert fellebbezést. Itt is figyelemre méltó a tettesek többsége (*appellatores*), ami a *convicium*hoz szükséges: „*cum enim in unum complures voces conferuntur*” (15. 4.).

Bár általánosságban kimondja Ulpianus, hogy „*iniuriarum actio neque heredi neque in heredem datur*” (13. pr.), a *convicium*nál mégis vita merülhetett fel, mert erre nézve külön is kénytelen kimondani: hogy „a *convicium*ból eredő *a. iniuriarum* sem az örökösökre nem száll át, sem az örökös ellen nem indítható” (15. 14.).

Végül Gaius, aki a *convicium*-ot csak mint az *iniuria* egyik, a praetori edictumban szabályozott alaptényállását sorolja fel (a *verberare* és ököllel vagy bottal való megütés, az infamáló irat, vagy gúnydal készítése, a mater familias elleni *adtemptata pudicitia* és egy új tényállás, az idegen vagyonnak alaptalanul nyilvános eladás alá bocsátása), megállapítja, hogy a *convicium* csak szabad emberrel szemben követhető el, rabszolgával szemben nem, éppúgy, mint annak ököllel való megütése sem *iniuria* (3. 220. és 223.).

2. A jogtudományban tehát először Labeo kommentálja a *convicium* ediktumot (D. 47. 10. 15. 3.), sőt azt is kifejti, hogy távollévő ellen is elkövethető az bárhol, annak házában vagy üzletében stb. (15. 7.). Majd Gaius szól arról, hogy ha rabszolgán követik el azt, ez nem minősül az ura sérelmére sem iniuriának, majd Ulpianus kommentálja a vonatkozó ediktumklauzulát a legapróbb részletességgel, s végül Paulus egy új elkövetési módot (bíró szidalmazása a fellebbezők részéről) is megállapít. Az *iniuria* ezen esetének kazuisztikáját tehát a klasszikus jogtudomány majdnem két és fél évszázadon át képezi ki.

²¹ Az eredeti tényállással ellentétés (*con-vocium*) a D. 47. 10. 15. 12. az a kitétele, hogy „*sive unus, sive plures dixerint*”, mert az egy ember kiabálása az eredeti tényállás szerint nem valósítja meg az *iniuria* ez esetét. Nyilvánvaló, hogy posztklasszikus extenzív interpretációról lehet itt szó. — Bár a *conviciumot* „gemeinsame Schreien mehrerer Personen” kifejezéssel fordítja, ill. értelmezi Kunkel (Jörs—Kunkel—Wenger: RPR³ 259), mégis az egyedül is elkövethető; a XII táblából eredő „*occentare*”-val véli kapcsolatba hozni ezt, holott az inkább a mágikus ráolvasást van hivatva jelezni.

1. A praetori edictumban szabályozott másik *iniuria*-tényállást — mint mondotuk — a „*ne quid infamandi causa fiat*”-ediktumklauzula alapozza meg.

„*Ait praetor: Ne quid infamandi causa fiat. Si quis adversus ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam*” (Ulp. D. 47. 10. 15. 24.).

A praetor természetesen megkívánja, hogy pontosan jelöljék meg a panaszosok, hogy miben állott az őket infamáló magatartás (D. 47. 10. 7. pr. és 7. 4.), tehát a felperes „*certum dicat*”, hogy miáltal érte őt *infamia*.

Ezek közt sorolja fel Ulpianus azokat az eseteket, melyek által valaki akár tettel, akár szóval, *animo infamandi* valakinek a becsületét, jó hírét sértette (D. 47. 10. 15. 27.). Így Rómában a vád alatt állók és rokonaik szokás szerint gyászruhát viseltek:²² ha tehát valaki másnak a szégyenére gyászruhát öltött, hogy azt vád alatt állónak gondolják mások (15. 27.), vagy másnak szégyenére piszkos ruhát öltött valaki, vagy bajuszát haját megnövesztette, ami nem volt szokás, vagy szeméremsértő gúnydalt költött, s ezt közzétette, vagy elénekelt (15. 27.). De ilyen cselekménynek minősült, ha valaki azt a látszatot próbálta kelteni, hogy az elvált asszony teherben van (persze infamáló szándékkal), vagy rabszolgatulajdonost olyan hírbe hozott, hogy olyan kegyetlenül bánt rabszolgájával, hogy az kénytelen volt a s császár szobrához menekülni, ami számára asyljogot jelentett (Ulp. ed. comm. D. 25. 4. 1. 8. — Ulp. de off. procons. D. 47. 11. 5.). Ez utóbbi esetben az *actio iniuriarum* konkurált az *actio servi corrupti*-val.

Papinianus azt is megállapítja, hogy az ellen, aki a császárhoz vagy másához intézett beadványban valakinek jó hírét megtámadta, a *iniuriarum* ad a praetor (D. 47. 10. 15. 29.).

S itt következnek a hitelrontás tényállásai:

már Servius mondja, hogy ha valaki kézizálog eladását nyilvánosságra hozza úgy, mintha a zálogot a sértett személytől kapta volna (holott ez nem felel meg a valóságnak), tehát annak vagyoni helyzetét tekintetében a közvéleményt félrevezeti, *iniuriat* követ el (15. 32.), persze „*infamandi causa*”:

aki mást úgy állít be, mintha az adósa volna „*iniuriae faciendi causa*” (15. 33.).

Az infamálás persze valakinek a rabszolgáján keresztül is megtörténhet közvetetten, valamely cselekmény vagy gúnyvers által. Itt persze a praetornak mérlegelnie kell, hogy milyen a rabszolga, aki ellen közvetlen követték el az infamáló cselekményt, hogy urát infamálják. Más az eset, ha olyan rabszolgáról van szó; aki felügyelő (*ordinarius*) vagy pénztáros (*dispensator*), vagy pedig egyszerű, bilincsbe verten dolgozó rabszolga, vagy semmirekellő ember, vagy gonosztevő. A praetor mindent mérlegelve adja meg a dominusnak a keresetet (15. 44.), ui, „*interdum iniuria servo facta ad dominum redundat, interdum non*” (15. 45.), azaz néha érinti az urat a rabszolga ellen közvetlenül intézett *iniuria*-cselekmény, néha nem. Ha a *bona fide serviens*-t a fiktív tulajdonos szégyenére ütötték meg, úgy annak nevében ad a praetor a „*dominus*”-nak keresetet (15. 57.).

2. Az infamáló tényállások körét azonban a *lex Cornelia* klasszikus kori interpretációja is kiterjeszti. Míg e törvény csak a „*verberare, pulsare, domum vi introire*” tényállásokat szabályozza, a klasszikus kazuisztika (Ulpianus) e törvény alapján véli büntetendőnek azt, amikor „*quis librum ad infamiam pertinentem scripserit, composuit ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, etiamsi alterius nomen edi-*

²² Mommsen id. m. 795. — Raber id. m. 57—60. — Sólyom, Áll. és Jogt. XXIV. 228.

derit, vel sine nomine” (5. 9.), azaz, ha valaki más becsületének sérelmére infamáló iratot készített, szerkesztett, vagy estleg közzétett, még ha nem is saját nevében, hanem másé alatt, sőt névtelenül. Ez esetben a kriminális eljárás „*intestabilitas*” kimondásával jár (*intestabilis ex lege esse iubetur*). Ez arra is látszik egyébként utalni, hogy esetleg a lex Cornelia ismert ilyen szankciót,²³ de valószínűbb, hogy a quaestio de iniuriis gyakorlatában alakult ez ki, s nem a törvény mondta ki eredetileg, hiszen a tényállás is alaposan eltér a *lex Cornelia de iniuriis* három tényállásától. Inkább arról lehet szó, hogy a már fentebb említett Augustus-korabeli senatus-consultum (i. sz. 12.) mondott ki ilyen büntetést:

„*Eadem poena ex senatus consulto tenetur etiam is, qui epigrammata aliudve quid sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum vendendumve curaverit*” (D. 47. 10. 5. 10.),

azaz ugyanez a büntetése (*intestabilitas*) annak, aki epigrammát, vagy mást, akár írás nélkül valaki sérelmére produkál, vagy ilyenek forgalomba hozásáról gondoskodik. Sőt a feljelentőnek, ha az rabszolga, még felszabadítást is lehet kilátásba helyezni (5. 11.). Majd Paulus mondja, hogy e senatusconsultum az esetre is vonatkozik, ha a sértett, aki ellen az infamáló tettet elkövették, nincs név szerint megjelölve. A senatus ilyenkor ui. nyilvános nyomozást folytat, s ennek eredményeként büntet. Ha viszont a név meg volt jelölve, úgy *iniuria*-keresetnek is helye van. Kérdés, hogy magán-, vagy közérdek van-e előtérben. Ha már a. iniuriarumot alkalmaztak; úgy a kriminális eljárásnak nincs helye, viszont ha a kriminális eljárás befejeződött, a. iniuriarumról nem lehet szó (D. 47. 10. 6.).

3. A *malum carmen* (VIII. 1.), az ebből derivált *carmen famosum*, majd ennek írásbeli formája a *liber (libellus) famosus* közti kapcsolat a klasszikus korban már megszűnt, s — mint említettük — itt már nem „gonosz ráéneklés,-ről, hanem gúnydalról van szó, amely már Cicero (De rep. 4. 10. 12.) szerint is infamiát jelenthet valakire nézve. Egy kétségtelen! A mágikus mahináció itt már nem szerepel, s ha e korban a varázslást büntetik, az feltétlenül crimen formájában jelentkezik. Mégis bizonyos mágikus tevékenységről szól a D. 47. 10. 15. 13., de azt kifejezetten kizárja az infamálás köréből:

„*Si quis astrologus vel qui aliquam illicitam divinationem pollicetur consultus aliquem furem dixisset, qui non erat, iniuriarum cum eo agi non potest, sed constitutiones eos tenent*”,

tehát ha valaki csillagjóst megkérdez, vagy valakit, aki „isteni kijelentéseket” közvetít és ennek keretében valakit az tolvajnak nevez (ti. az asztrológus, vagy a divinatiót közvetítő), jóllehet nem az, úgy a császári rendeletek mondanak rá ki büntetést (halál?), s nincs ellene i. actio. Tehát az ősi „*malum carmen incantare*”-halálbüntetéssel való sujtása itt folytatódik, mert minden mágikus mahináció, amely valakinek kárt okoz, még akkor is crimennek minősül.

²³ Lübtow id. m. 158. — E. Levy (Paulus und der Sentenzenverfasser. Ges. Schr. I. Köln—Graz, 1963. 108.) kifejezetten megállapítja, hogy e tényállásra az i. sz. 12-ben keletkezett senatusconsultum terjesztette ki a lex Cornelia hatályát úgy, hogy az eddig csak *iudicium privatum* alá eső *carmen famosum* most már *quaestio*-eljárásban is üldözhető lett, s ennek büntetését, mint criment, intestabilitásban szabta meg.

1. A Lenel által „*de iniuriis quae servis fiunt*”-nak nevezett ediktumklauzula²⁴ — mint említettük — kimondja, hogy ha valaki idegen rabszolgát „*adversus bonos mores*” ütlelegel (*verberat*), vagy a tulajdonos parancsa nélkül kínvallatásnak vettet alá, ellene a praetor iniuriarum actiót ad, míg ha az iniuriát a rabszolga más módon szenvedte, úgy a praetor mérlegeli, hogy megadható-e a kereset, vagy sem. (D. 47. 10. 15. 34.). A tett elkövetéséhez szükséges az, hogy valaki más rabszolgáját a dominust sértő szándékkal bántalmazza, de ha ilyen szándék nem is forog fenn, a tettes akkor sem maradhat teljesen büntetlenül, különösen, ha a fenti két tényállás (*verberare: iniussu domini quaestionem habere*) forog fenn. (15. 35.). Végül a jó erkölcsök = a rabszolgatartó rend megsértésével kell a cselekményt elkövetni, mert ha valaki más rabszolgáját javító céllal bántalmazza, tehát a *dominus* javára cselekszik, azaz a rabszolgatartó rendet erősíteni kívánja, úgy ilyen keresetnek ellene nincs helye (15. 38.).

2. Az idegen rabszolgán elkövetett *iniuria* kapcsán a kazuisztika nem hoz a klasszikusoknál egészen új tényállásokat (inkább csak a kínvallatás), hanem inkább arra helyez súlyt, hogy a tulajdonos érdekei messzemenőleg legyenek védve, ha rabszolgáján keresztül őt sértették meg. Messzemenően védi a klasszikus jog a rabszolga dominusát pl. az esetben, ha a *verberatio* következtében a rabszolga „dologrongálást” szenvedett. U. i. itt két kereset áll a *dominus* rendelkezésére, éspedig egy *actio legis Aquiliae* a „dologrongálás” miatt, s egy *actio iniuriarum* a *dominus*, mint tulajdonos személyét ért sérelem miatt (15. 46.). Hogy mennyire a tulajdonost kívánta védeni a klasszikus jogtudomány, mutatják a következő esetmegoldások:

a) ha a *dominus* rabszolgáját haszonélvezetbe adta és azt megverték, úgy a „*proprietas*” részül előnyben, s nem az *ususfructus*, mert a kereset a tulajdonost illeti (15. 47.);

b) ha valaki a jóhiszemű birtokosnál levő rabszolgát megütötte, a kereset a dominust, s nem a *bonae fidei* possessort illeti (15. 47.);

c) ha valaki közös tulajdonban levő rabszolgát üt meg, „több mint nyilvánvaló” (*plus quam manifestum est*), hogy mindegyik tulajdonostársat megilleti az *actio iniuriarum* (15. 49.), azonban, mint Paulus mondja (D. 47. 10. 16.) Pediusra hivatkozva a bíró a tulajdoni hányadok arányában (*iudicis portiones aestimandae erunt*) ítélje meg a tulajdonostársak részére járó pénzbüntetést. Ha pedig az ütlelegelés az egyik tulajdonostárs engedélyével történt (*unius permissu*), úgy annak nincs keresete a tettes ellen, ez azonban nem érinti a többi tulajdonostárs kereseti jogát (Ulp. D. 47. 10. 17. pr.); ha a condominiumban levő rabszolgát egyik tulajdonostárs ütötte meg, a másiknak ellene nincs keresete, mert *dominica potestas* alapján tette ezt (15. 36.);

d) az is a *dominus* sérelmét jelenti, ha rabszolgáját más kívánságára, vagy más sérelme miatt a hatóság megkorbácsolta. Mela nézete szerint — mondja Ulpianus — a dominusnak keresete van az illető ellen a bíró által méltányosnak tartott mértékben. Ha viszont a korbácsolás következtében a rabszolga életét veszti, úgy — mint Labeo Trebatius nézetét magáévá téve véli — *dammum iniuria datum* alapján *actio legis Aquiliae*vel perelhet a tulajdonos a törvény első szakasza alapján (17. 2.);

e) ha valakinek rabszolgája más ellen delictumot követ el, úgy a *dominus* ellen *actio iniuriarum noxalist* kap a sértett. Az azonban már a *dominus* mérlegelésére van bízva, hogy maga korbácsoltassa meg rabszolgáját, vagy más által végeztesse ezt, u. i. nem köteles e célra másnak a rabszolgát rendelkezésére bocsátani, hogy az iniuriát szenvedettnek elégtételt szolgáltatasson: csupán ha az általa történő korbá-

²⁴ Lenel EP³ 401.

csolást nem tartja elegendő elégtételnek a sértett, akkor dönthet a *dominus* a noxába adás és a *litis aestimatio* között (17. 4.):

f) ha a rabszolga a *dominus* parancsára követett el iniuriát, természetes, hogy az ura ellen *actio iniuriarum* indítható: ha azonban ura védelmében követett el delictumot, a felperessel szemben a dominusnak exceptiot ad a praetor (17. 7—8):

g) ha a rabszolga másnak haszonélvezetében van, s a haszonélvező ellen követ el iniuriát, úgy természetesen az *usufructuarius* a dominust perelheti a. iniuriarummal, hangsúlyozva ezzel a tulajdonos primatusát (17. 9.);

h) de a tulajdonjog látszata is védelemben részesül a „*bona fide serviens*” esetében. Ha ui. valaki azt, aki másnál abban a hiszemben van, hogy annak rabszolgája, megütöttek, a látszat-dominust *iniuria*-kereset illeti meg. (15. 48.): ezt jelzi az is, ha valaki szabad embert ütött meg, azt hívén, hogy rabszolgája, akkor nincs ellene kereset (3. 4.);

i) felveti Labeo azt a kérdést, hogy ha a municipiális magistratus valakinek a rabszolgáját szíjjal verte meg, vajon úgy tekintendő e ez, hogy *contra bonos mores* történt az eset? Véleménye szerint erre a magistratusnak csak akkor lehet joga, ha a rabszolga pl. a magistratusnak hivatali tiszttségét, vagy hivatali jelvényeit sértette meg: egyébként más tulajdonjogát a rabszolgán a municipiális magistratusnak is messzemenően tiszteletben kell tartania (15. 39.);

j) a tulajdonosnak joga van rabszolgáját kivallatásnak alávetetni, de a hatóságnak — mint Labeo mondja — nem szabad a tulajdonos által rendelt mértéket e tekintetben túllépni, mert ezért a hatóságot felelősségre vonhatja a *dominus* (15. 42.).

3. A fentiek világosan mutatják, hogy a rabszolgatartó rend és a rabszolgatulajdon, amelyen az előbbi felépül, milyen összhangban volt egymással a rabszolgatartó Rómában. A rabszolga tulajdonos tulajdonának messzemenő körülbástyázása volt az alapvető cél, de a közrend = a rabszolgatartó állam rendje is védelemben kellett, hogy részesüljön. A rabszolga kivallatása természetes volt, éppen a rabszolgatartó rend védelmét szolgáló, de ugyanakkor ennek úgy kellett végbemennie, hogy a dominusnak ebből kára ne legyen. A rabszolgát közvetlenül ért sérelem a dominust, mint tulajdonost közvetve sértette, s ha ez a sértés iniuriának is minősült, alapjában véve a rabszolgatulajdon védelmének teljesebbé tételét szolgálta. A tulajdonos, mint rabszolgatartó mindenkivel szemben előnyben részesült e vonatkozásban is, akinek vele szemben gyengébb joga (jóhiszemű birtokos, haszonélvező) volt a rabszolgán, s a tulajdonostársakat a rabszolgán keresztül ért *iniuria* esetében a bírónak még a tulajdoni hányadokra is különös figyelmet kellett fordítani a pénzbüntetés megállapításánál a sértettek javára. Védelemben részesült még a rabszolgatulajdon látszata is (*bona fide serviens*), s a magistratus keze is meg volt kötve a rabszolgatulajdonos érdekei által akkor is, ha a rabszolgatartó rend védelmében lépett fel a rabszolga ellen. Ez természetes is, hiszen a rabszolgatartó rend legjobb védelmét éppen a rabszolgatulajdon messzemenő körülbástyázása biztosította.

VII.

1. Ugyancsak inkább eljárásjogi jellegű — a *de iniuris, quae servis fiunt* — ediktumklauzulához hasonlóan — a Lenel²⁵ szerinti „*si ei, qui in alterius potestate erit, iniuria facta esse dicetur*” — ediktumklauzula, hiszen ez sem tartalmaz alapjában véve új *iniuria*-tényállást, sőt még kevésbé, mint az előbbi ediktumklauzula, amelyben azért a „*verberatio alieni servi*” és a „*quaestionem contra servum alienum iniussu*

²⁵ Lenel: EP³ 402.

domini habere” mégis bizonyos mértékben a testi sértés, bántalmazás némileg minősített fajait fogja össze, ha azt rabszolga, vagy *bona fide serviens* ellen követték el.

2. Ennek az ediktumklauzulának kazuisztikája a klasszikus korban a patria potestas alól fokozatosan szabaduló, bár apai hatalom alatt álló filius (fília) familias vonatkozásában dolgozza ki a perlés lehetőségeit a pater familias, vagy a hatalom alatti szabad számára. Az alapul szolgáló ediktumklauzula — mint korábban kifejtettük — kimondja, hogy ha a hatalom alatti szabad embert *iniuria* éri és sem a pater familias, sem procurator nincs jelen, úgy a praetor mérlegeli, hogy adható-e kereset az iniuriát szenvedett hatalom alattinak (Ulp. D. 47. 10. 17. 10.). Vélelem ui., hogy ha a pater familias jelen lett volna, úgy perelt volna (17. 12.). E vélelem alkalmazást nyer arra az esetre is, ha a pater familias — ugyanezen esetben — jelen van, de örültsége vagy más véletlen folytán előállott elmezavara (*propter furorem, vel quem alium casum dementiae*) folytán nem rendelkezik a perindításhoz szükséges belátással. Ez esetben ui. úgy tekintendő, mintha távollevő volna (17. 11.). A vélelem illetén való kiterjesztése azonban már túlmegy annak határain, s itt lényegében fictióval állunk szemben. A pater familias hatalmát azonban a klasszikus kezuisztika teljes mértékben tiszteletben tartja, mert megállapítja, hogy a jelenlevő pater familias nem kíván perelni, vagy a perindítással nem ért egyet, vagy a testesnek a hatalomalattiját ért iniuriát megbocsátja, úgy a hatalomalatti szabad ember nem kap actiót (17. 12.). Megfontolás tárgyává teendő azonban a kereset megadása ilyenkor is. Ha ui. a filius, akit az *iniuria* saját személyében ért, tisztességes ember (*honestus*), viszont a pater familias rossz jellemű valaki (*patris persona vilis, abiectaque sit*), úgy a praetor a filiusnak megadja az actio iniuriarumot, mert „egy semmirekellő apa nem becsülheti le a maga hasznára a fiát ért iniuriát” Az apa itt — ugyancsak fictióval — úgy tekintendő, mintha gondnokság alatt állana (17. 13.). Ugyancsak örökődik a praetor a klasszikus jogtudomány kazuisztikája alapján — a filius familias becsülete és így a család becsülete felett. Ui. ha a pater familias a litis contestatiót követőleg elmaradozik a peres eljárásból, vagy pedig a „*pater vilis*” a törvényes üldözést elhanyagolja, a praetor a keresetet a filius familiasra „transferálja”. Hasonló a helyzet az idő közben emancipátussá lett gyermeknél, aki most már minden további nélkül maga válik felperessé (17. 14.)

3. Külön szabályozza a klasszikus kazuisztika azt az esetet, ha unoka a sértett, aki nagyapjának potestasa alatt áll. Ilyenkor, ha a hatalomfő nincs jelen, de a pater jelen van, úgy Iulianus szerint inkább a patert illeti a kereset, mint az unokát, hiszen természetes kötelessége (*officium*), hogy a nagyapa életében fiát megvédje. (27. 19.)

4. A praetor egyébként egyenesen a filius familiásnak adja meg a keresetet az őt ért *iniuria* esetében, ha senki sincs kéznél, aki az apa nevében keresettel éljen. E tekintetben ui. — és itt a fictiók sora következik — úgy tekintendő a filius, mintha a) emancipatus, vagy b) pater familiasának örököse, c) vagy exherese volna (kitagadott), aki beneficium abstinendivel élt. Ui. súlyosan méltánytalan volna az, ha a filius familiástól megvonná a praetor a kereseti jogot olyankor, mikor a pater familias nem törődik hatalomalattija becsületével (17. 22.).

5. Az előbbieken a pater familias, vagy filius familias kereseti jogáról szólt a kazuisztika. Ulpianus azonban arról is szól, hogy ha a patert *procurator* képviselte, s az elhanyagolta a pert, vagy összejátszik az ellenféllel, vagy nem képviseli eléggé lelkiismeretesen megbízóját, ill. a képviseltet. Ekkor a keresetet a praetor magára a sértettre ruházza. Procurátornak nemcsak azt tekintették, akinek adott perre volt megbízása, de azt is, aki általános meghatalmazással rendelkezett (17. 15—16). Egyáltalában mindenki, akinek joga van e keresetre, procurátort is állíthat maga helyett (17. 20.).

6. A keresetjog magadásánál döntő jelentősége van bizonyos esetekben a praetori mérlegelésnek, ha hatalom alatti szabad ellen elkövetett iniuriáról van szó. Így az edictum az a kitétele, hogy „*causa cognita ipsi, qui iniuriam accepisse dicitur, iudicium permitti*”, azt jelenti, hogy a praetor mérlegeli, hogy a pater familias milyen hosszán volt távol, nem kellett volna-e hamarabb visszatérnie, s hogy aki ilyen keresetet kér, képes-e arra, hogy az ügy intézését folytassa (17. 17.).

7. Végül szól az ediktumkommentár arról az esetről, mikor valakinek *status familiae*-jával a tettes nincs tisztában. Így ha a filius familiast valaki pater familiásnak gondolja, nem tekinthető úgy, mintha a paternek okozott volna iniuriát, éppoly kevésbé, mint a férfinak, ha feleségét özvegynek hiszi (18. 4.). Az viszont nem szükséges, hogy valaki (tettes) tudja azt, hogy a sértettnek ki a pater familiasa, vagy a nőnek ki a férje. Ha a filiust, vagy a nőt megsérti, úgy a pater familiast, ill. a férjet sérti meg. (18. 5.).

8. A klasszikus korban a manusos házasság már alig játszik szerepet, a régi *manus*, mint férji hatalom árnyéka azonban az *iniuria* tekintetében kísért. Így pl. ha egy férjzett filia familias iniuriát szenvedett és a férj és a pater familias egyaránt keresettel él, Pomponius szerint az alperest a pater javára annyira kell elítélni, mintha a nő özvegy lenne, a férj javára pedig annyiban, mintha a nő senkinek nem állana hatalmában (18. 2.). A nő ui. saját maga is perelhetne. A férjes nő elleni *iniuria* férje ellen irányul (18. 5.). Sőt még a vőlegényt is megilleti a *iniuriarum*, ha jegyese ellen követték el az iniuriát (15. 24.).

9. Összefoglalólag: annyi mindenestre megállapítható a klasszikus jogászi kazuisztikából, hogy a hatalom alatti szabad ellen elkövetett *iniuria* esetében a praetor a keresetet lehetőleg a pater familiásnak adja meg, de nem tagadja meg azt a hatalom alattitól sem, ha feltételezhető, hogy a pater familias — ha tehette volna — élt volna kereseti jogával. Ha azonban a pater familias jelleme olyan, hogy nem érdemli meg azt, hogy a hatalom alattiját ért sérelem miatt neki adják meg a keresetet, úgy a hatalom alatti kapja azt meg. Ha viszont a pater familias cselekvőképtelen, szintén hatalom alatti kapja meg a keresetet. A nők ellen elkövetett *iniuria* esetében, tekintet nélkül arra, hogy hatalom alatt állanak vagy sem, általában a férjet illeti meg a kereset, mint azt már korábban is említettük:

„*Quod si viro iniuria facta sit, uxor non agit, quia defendi uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est*” (Paul. D. 47. 10. 2.).

VIII.

1. Az eddig tárgyalt *iniuria*-tényállások közül a testi sértés, tetteleges bántalmazás a XII táblából szinte észrevétlenül átszármazott a ius honoráriumba, azáltal, hogy az elkövetés módja (*verbarere, pulsare*) a *lex Cornelia de iniuriis* által nyert szabályozást, mint fél crimen, fél delictum. A praetori edictum szó szerint fennmaradt részei a conviciumot, az idegen rabszolga verberatióját, *iniussu domini* kínvallatás alá vonását, ill. vonatását szabályozzák, valamint azokat az eljárási jogi normákat tartalmazzák, amelyek az idegen rabszolga ellen közvetlenül elkövetett *iniuria*, valamint a hatalom alatti szabad ellen elkövetett ilyen sérelem esetében a perlési jogosultságot (Aktivlegitimation) szabályozzák. Nem maradt fenn — mint említettük — szó szerinti ediktumszöveg az ún. *adtemptata pudicitia* esetére, azonban a D. 47. 10.- ben foglalt kommentárok e szó szerint ránk nem maradt ediktumklauszula részletes kazuisztikáját adják.

2. A kiindulópontot — mint mondtuk — Gaius adja meg (3. 220.) midőn megállapítja, hogy aki mater familiast, vagy 17 éven aluli fiatalt (*praetextatum*) hallgatva követ, iniuriát követ le, éspedig annak egy új fajtáját. Ulpianus már részletezi az *iniuria* e fajának sajátos (*adtemptata pudicitia*) elkövetési módját: *a) adsectare* (hallgatagon követni), éppúgy mint Gaius mondja, és *b) appellare* (leszólítani). Labeo emellett szól egy harmadik tényállásról *c) comitem accipere*. = *abducere*. Ez azt jelenti, hogy ha valaki egy rangbeli nő, vagy gyermek kíséretére van rendelve az általános szokások szerint — legyen az szabad, vagy rabszolga, férfi vagy nő — azért, hogy látogatóba, vagy köztéren, utcán menjen a rangbeli személlyel, s e kíséret valaki elzavarja, elszökteti (*abducere*), mint Labeo mondja, vagy olyan helyzetet teremt, hogy a rangbeli nő, vagy gyermek kíséretjétől elszakadjon akár erőszakkal, akár rábeszéléssel teszi ezt, vagy a kísérők közül egyet elcsalt, vagy üldözött; ez ellen actio iniuriarumot kap a sértett, ill. a felette hatalmat gyakorló, *adtemptata pudicitia* címén. Az *adtemptata pudicitia* tehát egy „tiszteletre méltó” nő, vagy még toga praetextát hordó fiatal (fiúk 17 éves korig, lányok férjhezmenetelükig, ha szabadon születtek voltak)²⁶ jó híre ellen intézett támadás volt.²⁷

A fenti megállapításokon túlmenőleg az ulpiánusi ediktumkommentár (15. 16—19.) további kazuisztikát is közöl. Részletezi az „*appellare*” fogalmát, amelyen „leszólítást”, azaz hiábavaló beszéddel valaki szeméremérzésének sértését érti, ami nem *convicium*, hanem a „*boni mores*” elleni támadás (15. 20), míg az „*adsectari*” a gyalázkodás egy fajtát jelenti, ami valakinek — akarata ellenére történő — állandó jellegű hallgatag kíséretét jelenti (15. 23.). Persze nem mindenki követ el *adtemptata pudicitia*-t, s esik így az edictum rendelkezései alá, aki valakit követ, vagy valakivel beszél, mert ha ezt tréfából teszi, vagy kötelességből kísér valakit, úgy nincs delictum, csak akkor, ha e cselekmények „*contra bonos mores*” történnek (15. 23.). A delictum megvalósulásához szükséges az, hogy a rangbeli nő rangbeli ruhában járjon: Ha valaki, mint tisztességes rangbeli nő, prostituáltak ruhájában jár, s nem mater familias ruhájában, s valaki leszólította, vagy kíséretjét eltávolította, a tettés nem perelhető actio iniuriarummal (15. 14.).

3. E cselekmény tehát már a szabadok közti osztálykülönbségek alapján nyer megkonstruálást. Csak a matrona, mater familias, ill. az ingenuus fiatal (fiú 17 évig, leány férjhezmeneteléig), aki toga praetextát hord, lehet a cselekmény sértettje, olyan valaki, akit nem lehet büntetlenül az utcán leszólítani, akinek bárhová megy, kíséret jár a *boni mores* szerint. A cselekmény tényállási eleme szükségképpen a „*contra bonos mores*” elkövetés.

IX.

1. A *lex Cornelia de iniuriis* i. e. 81-ben új bűncselekményt konstruált a magánlaksértés vonatkozásában. Ez a *domum vi introire* tényállás durvasága miatt a sullai „rendcsinálás” (*restituere republicam*) korában feltétlenül crimennek minősülhetett egyértelműleg. Az eredeti tényállás meglehetősen széles körű lehetett, hiszen minden idegen házba való erőszakos behatolást meg kellett akkor torolni. Az ulpiánusi kommentár ezt a széles kört regisztrálja. „*Domus*” alatt ui. nem a ház tulajdonát kell érteni, hanem a lakást. Ezért valaki akár saját házában, akár bérelt házban,

²⁶ Wagner J. — Horváth B.: Római régiségek. Budapest, 1912. 131—132. *Toga praetexta* = bíborszegélyű toga. Felnőttek közül csak a curulis magistratusok és egyes papi tisztségviselők hordták ezt.

²⁷ Kunkel, Jörs—Kunkel—Wenger: RPR³ 259.

akár használati jog-alapján idegen házban, ingyenesen, vagy vendéggént befogadva lakik, egyaránt joga van a „házjog” megsértése címén *actio legis Corneliae*-val criminaliter perelni (D. 47. 10. 5. 2.). Ugyanez a helyzet akkor, ha valaki falusi villában, vagy kertben lakik (5. 3.). Ha az ingatlan bérlője (*colonus*) lakik az épületben és támadás éri ilyen módon, a bérlő kap keresetet és nem a tulajdonos (5. 4.). Ha azonban idegen mezei telekre hatolnak be, amelyet a tulajdonos művel, úgy kérdéses, hogy az ügy hogyan bírálendő el. Labeo szerint a tulajdonost ez esetben nem illeti meg a fenti kereset, mert nincs e telken domiciliuma hiszen nem lakhat valamennyi villájában. Ulpianus azonban úgy véli, hogy e törvény minden lakásra vonatkozik, amelyben pater familias lakik, akkor is, ha ott nincs állandó lakása (5. 5.). Ezzel a döntéssel Ulpianus a pater familias, mint tulajdonos védelmét kívánja kidomborítani, ami meg is felel a klasszikus kor tulajdonosvédő tendenciájának, akkor is, ha emellett a lakáshasználónak is megvan a kereseti joga. Viszont a tulajdon, és pedig a háztulajdon még teljesebb védelmére utal az a megállapítás, hogy ha ilyen magánlaksértés történik (vonatkozik ez a *lex Cornelia* többi tényállásaira is), úgy nemcsak a pater familias, de a filius familias is minden további nélkül perelhet, s Iulianus szerint, s ezt a nézetet Ulpianus is osztja, ehhez még csak a pater familias engedélyére sincs szüksége (5. 7.).

2. Egyébként a házi béke megsértése (Hausfriedensbruch), tehát a magánlaksértés már a préklasszikus korban elég széles tényállást ölelt fel. Cicero szerint nemcsak az erőszakos behatolás, de a lakáshasználónak a visszatérésében való erőszakos megakadályozása is e tényállás alá esik (Pro. Caes. 12. 35.). Sőt Ofilius szerint ha valaki *in ius vocatio* céljából lép be a tulajdonos akarata ellenére a házba, az is magánlaksértést követ el. Egyébként ez a forráshely azért is figyelemre méltó, mert itt a Paulus által idézett Ofilius „*invito domino*”-ról szól (D. 47. 10. 23.). Persze lehet, hogy Ofilius valójában még lakáshasználóról beszélt, úgy mint ez Labeo tág körű értelmezése valószínűvé teszi (5. 5.), de biztos, hogy Paulus éppúgy, mint Ulpianus a tulajdonos, a pater familias védelmét kívánta kidomborítani, nem pedig a lakáshasználóét. Az idegen házba „*furandi animo*” — de lopást el nem követő — besurranó (*derectarius*) (Ulp. D. 47. 11. 7.) szintén e tényállást valósítja meg.²⁸

3. A *lex Cornelia* szerinti magánlaksértés tehát a sullai időben valószínűleg az akkori viszonyoknak megfelelően a legszélesebb tényállást ölelte fel, hiszen mindenféle lakáshasználó a törvény védelmét kellett, hogy élvezze a sullai „rendcsinálás” idején. A klasszikus jog azonban egyre jobban kidomborítja a pater familias, tehát lényegében a tulajdonos védelmét a házjog megsértésével őt ért sérelem vonatkozásában. Ezt: a házjog szentségét²⁹ fejezi ki Paulus ediktumkommentárjában, midőn — mintegy jogelvként — kimondja:

„*Nemo ex domo sua extrahi debet*” (D. 50. 17. 103.).

X.

1. A Digesták 47. könyvének 10. titulusa „*De iniuriis et famosis libellis*” — mint már említettük — lagálabbis első mondatában nem tekinthető interpolátnak (III. fej. III/2.). E mondat pedig így hangzik:

„*Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat*”.

²⁸ Mommsen id. m. 793. — E tényállás azonban szerinte is ingadozó, mert van hely, amely ezt az esetet láthatólag a lopás minősített esetének tekinti (D. 47. 18. 1. 2.).

²⁹ *Méhész*: Iniuria. 26.

Éz a minden valószínűség szerint magától Ulpianustól származó etimologikus definitio arra utal, hogy mindenféle jogellenes magatartásban ott van a lehetősége annak, hogy ha azt akár testi sértés útján, akár valaki méltóságának, akár becsületének megsértése útján követik el:

„*Omnemque iniuriam aut in corpus inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere*” (D. 47. 10. 1. 2.):

szinte korlátlanok a lehetőségek abban a vonatkozásban, hogy e sértő tényállások az anyagi, vagyoni, közelebbiről tulajdoni, a tulajdonnal kapcsolatos jogosultságokat érintsenek. Annál is inkább jogosult ez a feltevés, mert az *iniuria* által elszenvedett sérelem helyreütése sem kriminális, hanem delictuális szankcióval (pénzbüntetéssel) történik, tehát vagyoni úton. Ez a vagyoni jogi szankció természetesen nem azonos a közönséges kártérítési szankcióval, hiszen az nemcsak a tettes életében, de halála után is realizálódhat, s — ellentétben az *iniuria*-delictummal, annak jogkövetkezményével — a sértett jogutódai is érvényesíthetik. Mégis vannak utalások a forrásokban arra, hogy azért ez az *actio iniuriarum*, amely ilyen szankciót von maga után, bizonyos mértékben része a sértett vagyonának:

„*Iniuriarum actio in bonis nostris non computatur antequam litem contestetur*” (D. 47. 10. 28.)

mondja Ulpianus, megállapítván, hogy az *actio iniuriarum*, mint vagyoni jogi következményekkel járó kereset csak a *litis contestatio* után lesz vagyonunk része (*in bonis nostris esse*), de a nyugvó hagyatékknak is része az *actio iniuriarum*, mint vagyonalatrész,

„*adquiri hereditati actiones dubium non esse*” (D. 47. 10. 1. 6.),

ui. ha a hagyaték elfogadása előtt valaki a *testator* holttestét elviszi (*corpus testatoris... detentum est*), a hagyaték részévé válik a kereset, amelyet a végrendeleti örökös az *acquisitio*val szerez meg. Hasonló a helyzet — mint az előbbihez hasonlóan ugyan csak Iulianus mondja — ha egy, a hagyatékhoz tartozó rabszolgát ér *iniuria* a hagyaték elfogadása előtt:

„*nam per hereditatem actio heredi adquiretur*” (D. 47. 10. 1. 6).

Emellett — mondja Ulpianus, — hogyha a *testator* temetésén, vagy holttestével kapcsolatban történik *iniuria*, úgy az örökösnek van keresete közvetlenül, ha már a hagyatékot elfogadta. Míg azonban ez meg nem történt (*autem ante aditam hereditatem*), inkább a hagyaték része ez a kereset (*magis hereditati*), s az örökös csak a hagyaték elfogadásával szerzi (*heredi per hereditatem adquiri*) azt meg (D. 47. 10. 1. 6.).

Általában a holttest ellen elkövetett iniuriát azon az alapon jogosult valaki *actio iniuriarum*mal megtorolni, hogy az illető örökös, vagy *bonorum possessor* (D. 47. 10. 1. 4.), tehát nem mint hozzátartozó, a „kegyeleti jog megsértése” alapján.

2. A vagyoni jogok legfontosabbja a tulajdonjog. A klasszikus kazuisztika egyik központi feladatának tekintette, hogy a tulajdonsérelemet, ha annak bizonyos személyes éle volt a tulajdonos irányában, iniuriának minősítse, s *actio iniuriarum*mal adjon elégtételt a sértett tulajdonosnak. Láttuk ezt a „*de iniuriis quae servis fiunt*”- ediktumklauzula tárgyalásánál. Az ulpiánusi ediktumkommentár szövege ugyan e tekintetben nem látszik tökéletesen világosnak, de arra is lehet belőle következtetni, hogy az *actio iniuriarum* az *actio legis Aquiliae*-vel is (annak első szakaszával) konkurrál-

hat, ha valakinek a rabszolgáját más akár méreggel, akár más módon megölte, de nem az volt a szándéka, hogy kárt okozzon, amely megtérítésre szorul, hanem inkább a tulajdonos megsértése (D. 47. 10. 7. 1.). Persze úgy is értelmezhető a forráshely, hogy a szándéknak megfelelően, vagy egyik vagy másik keresettel lehet csak élni.

3. A szabad mozgás biztosítása a római polgár részére, mint jogalany (*persona, caput*) részére egyik alapvető tétele a római magánjognak. Így, hogy ha valakit abban akadályoznak, hogy nyilvános fürdőben fürödjék, vagy a színházban nyilvános páholyban üljön, vagy abban akadályoznak, hogy valahol — ahol ennek egyébként nincs akadálya — tartózkodjék, egyaránt actio iniuriarumra ad alapot. (D. 47. 10. 13. 7.). A jogalanynak ez a mozgási szabadsága vonatkozik a tulajdonszerzés szabadságára is. Így ha valaki más megakadályoz abban, hogy a tengerben halásszon, vagy hálót vessen, úgy a mozgási szabadság biztosítására vonatkozó szabály értelmében az akadályozott analogice actio iniuriarumot kap, mint azt Pomponius is hangoztatja (13. 7.) Ugyanez az eset akkor, ha valakit abban akadályoznak, hogy a tulajdonát képező dolgot használja (13. 7.). De kérdés, hogy egy ház, vagy tanya előtt jogosult-e valaki halászni, hiszen ez is a tulajdonszerzés egyik fajtája (*occupatio*). Ulpianus úgy véli, hogy a megakadályozott actio iniuriarumot kaphat mérlegelés alapján (13. 7.) Ugyancsak actio iniuriarumot kap az, akinek vagyonát, vagy egy vagyontárgyát valaki „*iniuria*” elfoglalta (15. 31), ami azt jelenti, hogy az *occupation*nak személyi éle volt. A tulajdonos akarata ellenére idegen házba lépő, még ha azt jogos indokkal (*in ius vocatio*) teszi is, cselekménye a háztulajdonossal szemben *iniuria*, mint azt Paulus Ofiliusra hivatkozva mondja (D. 47. 10. 23.). A tulajdon feletti szabad rendelkezés akadályozása, mint pl. az az eset, ha valaki más rabszolgája eladásában megakadályoz: a rabszolgatartó ellen elkövetett *iniuria* (Ulp. D. 47. 10. 24.). Actio iniuriarumot kap a *dominus*, ha rabszolgáját más stuprálja, tehát tulajdonjoga körébe illetéktelenül beavatkozik: ha viszont a rabszolganő éretlen szűz volt, úgy *actio legis Aquiliae* is megilleti a dominust, hiszen tulajdona tárgyát „rongálták” (D. 47. 10. 25.). Az ingatlanon fennálló tulajdonjog személyi éll megsértését jelenti — mondja Iavolenus (Labeoval ellentétben) — ha a mélyebben fekvő épület tulajdonosa a magasabban fekvő telek tulajdonosának bosszantására oda füstöt bocsát át, vagy a magasabban fekvő telek dominusa az alacsonyabban fekvő idegen telekre valamit leöntött, ledobott, feltéve persze, hogy ez „*iniuriae faciendae causa*” történt (D. 47. 10. 44.). Más vízének (kútjának) bemocskolása, ha ez „*contra bonos mores*” történik, szintén a telektulajdonos (kúttulajdonos) elleni *iniuria* (D. 47. 11. 1. 1.), hiszen ilyen cselekedet — a vízszennyezés — a közrendet integránsan sérti.

4. Ezen túlmenőleg, ha a cselekedet nem közvetlenül valakinek a tulajdona ellen irányul ugyan, de vagyoni helyzetét, „vagyoni jogi becsületét” = hitelét, hitelképességét sérti: iniuriával állunk szemben.³⁰ Ilyen magatartásra már Gaius is utal: ha ui. valaki fizetőképés adósának javait csőd céljából összeírta (*bona proscibere*), iniuriát követ el (3. 220.). Ugyancsak Gaius állapítja meg, hogy az, aki a megfelelő hitelképességű kezes kezességi ajánlatát visszautasítja, s ezzel annak hitelképességét kétségbe vonja (D. 2. 8. 5. 1.), iniuriát követ el. A megfelelő hitelképességű jogalanytól biztosíték követelése nélkül alap szintén *iniuria* Ulpianus szerint (D. 42. 5. 31. 1.). De már a veteresnél is delictumnak minősül a vagyoni jogi alany hitelképességének vitássá tételét szolgáló magatartás. Servius szerint: aki egy kézizálogtárgy eladását hozza nyilvánosságra úgy, mintha azt a sértettől kapta volna, iniuriát követ el (D. 47. 10. 15. 32.), ui. ezzel a sértett vagyoni helyzetét kedvezőtlen színben tünteti fel (*infamandi causa*). Ugyanez az eset, ha valaki más „*iniuriae faciendae causa*”

³⁰ Nyomatékosan hangsúlyozza ezt Maschke (id. m. 54.) és Wittmann (SZ 91 (1974) 289. 9. jz.), aki a hitelképességben bizonyos magistraturákra való megválaszthatóság előfeltételét látja.

a valóságnak meg nem felelően adósának állít be, mondja Ulpianus (D. 47. 10. 15. 33.). Más hitelképességét azzal is alá lehet a közvélemény előtt átni, ha az illető kezését annak gyalázatára (*in iniuriam meam*) minden alap nélkül fizetésre szólítja fel, jöllehet az adós kész a fizetésre. Gaius szerint (D. 47. 10. 19.) ezt az adóst a kezest alaptalanul zargatóval szemben *a. iniuriarum* illeti. Aki távollevő adósának házát annak engedélye nélkül lepecsételtette (*signasset*), hogy ezzel őt a nyilvánosság előtt fizetéképtelennek tüntesse fel, Modestinus szerint az *iniuria delictum*át követi el a háztulajdonos ellen (D. 47. 10. 20.).

5. A tulajdon tárgyán követhető el a tulajdonos személyének megsértését jelentő *iniuria*, ha valaki más rabszolgájával (filius familiasával) a tulajdonos sérelmére gúnyt űz, még akkor is, ha az illető beleegyezésével történt ez. Így pl. ha valaki más rabszolgáját „*iniuriae faciendae causa*” egy lacikonyhába (*popina*) vezeti és ott kockajátékot játszat vele. Ezzel ui. a tulajdonos becsületét sértette. (Paul. D. 47. 10. 26.).³¹ A kegyeleti jogon keresztül a tulajdonos személyét sérti az, ha valaki más apjának emelvényre emelt szobrát ködobálással megrongálja. Ez esetben nem *actio sepulchri violati*-nak van helye, hanem *actio iniuriarum*nak, mondja Labeo alapján Paulus (D. 47. 10. 27.).

6. Emellett az *actio iniuriarum*nak szubszidiárius funkciója is lehet. Így pl. a sértett, ha az eladó őt a már átadott vételtárgy használatában való akadályozással sérti, tehát tulajdonjogát érinti, akár *actio emptivel*, akár *a. iniuriarum*mal élhet (D. 19. 1. 25.). Hasonló a helyzet, ha a letéteményes a letévő bizalmával visszaélve tesz valamit a letett tárgy tulajdonosának sérelmére e viszonyból kifolyólag, ui. a letévő *actio depositi directát* éppúgy indíthat, mint *actio iniuriarum*ot (D. 16. 3. 1. 38.). A tulajdonos védelmét szolgáló e kereset szubszidiárius voltát nemcsak az jelenti, hogy a sértett szabadon választhat két *actio* között, hanem azt is, hogy ha más *actio* nem áll rendelkezésre, úgy *actio iniuriarum*ot kap a praetortól a sértett. Így pl., ha valaki más vagyont, vagy egyes dolgait „*per iniuriam*” elfoglalta (*occupaverit*) feltéve, hogy nincs *animus lucri faciendi* (*furtum*), vagy lopás + személy elleni erőszak (*vi bonorum raptorum*), mint ezt Ulpianus mondja (D. 47. 10. 15. 31.), vagy valakit a tulajdonszerzésben úgy akadályoznak, hogy nem engedik a tengerben halászni (D. 43. 8. 2. 9.) és *interdictum ne quid in loco publico fiat* nem kap helyet, mert a behatás nem maradandó,³² úgy a sértett *actio iniuriarum*ot kap.

7. A fentiekből megállapítható, hogy az *actio iniuriarum* egyik igen fontos esz-köznek bizonyult a tulajdonos, a tulajdonosi helyzetben levő (pl. a *bona fide serviens* „ura”) a leendő tulajdonos (tulajdont szerezni kívánó) védelmében, s nem egyszer konkurrálva más *actió*kkal (*a. l. Aquiliae, a. empti, a. depositi*), vagy más *actio* hiányában is védte a tulajdonost vagy e helyzetben levőt. A klasszikus jogászi kazuisztika központi célja lényegében a tulajdonos, ill. a tulajdonosi helyzetben levő fokozott védelme volt, amit igazol a „*de iniuriis quae servis fiunt*”-ediktumklauzulával kapcsolatos igen terjedelmes kazuisztikán kívül az is, hogy a „*De iniuriis et famosis libellis*” titulus 45 fragmentuma közül 19 foglalkozik a rabszolgatulajdon védelmével, ha a rabszolgával kapcsolatos iniuriának a tulajdonost érintő éle van. Emellett messze-menő védelmet nyújtott ez a kazuisztika a vagyon urának ez irányú jóhírneve, hitelképességének jóhíre tekintetében is. A lényeg az volt, hogy a cselekmények rugója az „*infamandi causa*”, az „*iniuriae faciendae causa*” legyen, s emellett a cselekmény általában a közrendet is sértse, tehát „*adversus bonos mores*” történjék.

³¹ Ha azonban a hatalom alatti urát nem ismerte a tettes, úgy csak *actio servi corrupti*nak van helye (D. 47. 10. 26.).

³² R. Jhering: Rechtschutz gegen iniuriöse Rechtsverletzungen. Jhbch. für Dogmatik. XXIII. 184. — Maschke id. m. 62—63. — Személyi id. m. 13—14.

1. S itt kerül előtérbe az *iniuria-delictum*nak a klasszikus *iniuria*-kazuisztikából kiolvasható jogi konstrukciója. (A *lex Cornelia* által szabályozott és nem aestimált poenával büntetett *iniuria*-crimeneket azonban figyelmen kívül kell hagynunk).

2. Az *iniuria*, mint *delictum* elsősorban is csak szándékosan követhető el. Ezt igazolja a paulusi ediktumkommentár:

„*Si cum servo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem invitus percusserim, iniuriarum non teneor*” (D. 47. 10. 4.),

azaz, ha rabszolgámat abból a szándékból, hogy megüssöm, téged, a mellettem állót *invitus* (tehát akaratom ellenére) megütöttelek, nem kapsz ellenem *actio iniuriarum*-ot.

3. A szándék nyilvánvalósága mellett tisztázni kell azt is, hogy mi volt a célja a klasszikus kori kazuisztikának az *iniuria*ra vonatkozó ediktumklauzulák kommentálásával?

Az *iniuria* tényállási eleme — mint ez két, szó szerint fennmaradt praetori ediktumklauzulából kitűnik — már a préklasszikus korban is egy objektív norma, és pedig az, hogy a „*boni mores*”-t sértse. Ezt látjuk a *convicium* és a „*de iniuriis quae servis fiunt*” tényállásait rögzítő — eredeti szövegű — ediktumklauzuláknál (Ulp. D. 47. 10. 15. 2.—15—34.). De ugyanez az objektív követelmény jelentkezik az *adtemptata pudicitia* esetében is, amelyre vonatkozó ediktumszöveg ugyan nem maradt fenn szóserint, de feltétlenül a préklasszikus korból származik ez az *iniuria*-tényállás is (Ulp. D. 47. 10. 15. 20—23.).

Hogy mennyire döntő szerepe volt az *iniuria*-tényállások megvalósulásánál a *boni mores*” sérelmének, igazolja az alábbi szöveg:

„*Quod rei publicae venerandae causa secundum bonos mores fit, etiamsi ad contumeliam alicuius pertinet, quia tamen non ea mente magistratus facit, ut iniuriam faciat, sed ad vindictam maiestatis publice respiciat, actione iniuriarum non tenetur*”,

mondja Paulus Sabinus-kommentárjában (D. 47. 10. 33.). Ez interpolációgyanún felül álló forráshelyből nyilvánvaló, hogy az *iniuria* tényálláshoz mindenekelőtt a következő tényállási elemek megvalósulása szükséges:

a) szándék (*dolus*),

b) a cselekmény „*adversus bonos mores*” követségét el, tehát a közérkölcöket, a közrendet sértse, azt a rendet, amely Rómában a legrégebb időktől kezdve fokozatosan kialakult³³ már a préklasszikus korban, s végül

c) valakinek gyalázatára (*contumelia*) történjék. Megjegyzendő, hogy a „*contumelia*” kifejezést nem terminus technikus értelemben használja Paulus, hanem mindenféle *iniuria*ák összefoglalására, amelyet a klasszikus források: a) „*infamandi causa*” (pl. más dolgainak, vagyonának az ő személye ellen irányuló okkupálása), b) „*iniuriae faciendae causa*” (pl. valaki hitelképességének rontására irányuló célzattal) kifejezéssel jelölnek meg.

Az *iniuria* tehát olyan szándékos személyes sértés, amely valakit közvetlenül becsületében, vagy közvetve, az őt megillető családfői hatalom, ill. tulajdonjog (tulajdonosi helyzet) vonatkozásában a közrendet, tehát a rabszolgatartó társadalom rend-

³³ *Sólyom. Áll. és Jogtudomány XXIV. 2. (1981) 228.*

jét érintő módon ért. Miután pedig a rabszolgatartó rend a tényleges, vagy lehetséges rabszolgatartók szövetségén épült fel, ennek a személysértésnek megtorlása közvetlenül, vagy közvetve a rabszolgatulajdon fokozottabb védelmét volt hivatva szolgálni. Az állam nyilvános rendjének fenntartása érdekében a „közkerölcsöknek megfelelő” hatósági intézkedések ui. — mint Paulus mondja (D. 47. 10. 33.) — még ha az egyént saját személyében sértik is, úgy kezelendők, hogy a magistratus ezeket az intézkedéseket nem *iniuria*-célzattal eszközölte.

A kérdés szubjektív oldala tehát, amelyet az irodalom Labeóra vezet vissza, azaz arra a forráshelyre, amely az *iniuriát* és a *contumeliát* azonosítja (Ulp. D. 47. 10. 1. pr.),³⁴ minden vitán felül interpolált, mint azt a fentiekben kimutattuk (III. fej. III/2. 15 jz.) A klasszikus jogászok e szubjektív oldalnak, csak másodlagos jelentőséget tulajdonítanak, mint az Paulus Sabinus-kommentárjából (D. 47. 10. 33.) kitűnik. Van olyan nézet, mely szerint, ha valaki mást „*vexandi causa*” a hatóság elé idéz (*ad tribunal... me interpellavit*), mint ezt Ulpianus mondja (D. 47. 10. 13. 3.), vagy a lábön álló termés vevőjét nem engedi a telkére lépni, hogy az a szőlőt kipréselve a mustot elvigye (Iul. D. 19. 1. 25.), úgy nem a közrend van megsértve,³⁵ hanem a vexált személy, vagy az akadályozott vevő saját személyében: de nagyon kérdéses, hogy a hatóság elé való alaptalan idézés vajon egyben nem a közrend sérelmét jelenti, vagy a tulajdont szerezni jogosan kívánó (a lábön álló termésre megkötött *emptio-venditio* alapján) sérelme nem a tulajdoni rend, a közrend sérelme-e egyúttal?

Egy mindenesetre bizonyos:

a klasszikus kori *iniuria* az a préklasszikus korra támaszkodó tényállási eleme, hogy „*adversus bonos mores*”, azaz a közrendet sértő módon kell azt elkövetni, mint objektív elem teszi éppen lehetővé azt, hogy az *iniuria*-kereset a rabszolgatartó állam közrendjének fenntartásában hathatós segítséget nyújtson, amikor a tulajdonosnak vagy leendő tulajdonosnak kíván védelmet nyújtani, esetleg más, tulajdont védő keresetek mellett (*a. depositi directa, a. empti*), vagy olyankor, midőn más kereset az illető védelmére nem áll rendelkezésre (*a „per iniuriam occupare”* esetében).

³⁴ Lübtow (id. m. 162.) és Wittmann (Körperverletzung, 36.).

³⁵ Maschke id. m. 89. — Raber id. m. 149. és 163. — Sölyom id. m. 231.

IV. FEJEZET

INIURIA-TÉNYÁLLÁSOK A POSZTKLASSZIKUS RÓMAI JOGBAN

I.

1. A posztklasszikus korra nézve lényegében háromféle forrás áll rendelkezésünkre az *iniuria*-tényállásokat illetően:

a) a Paulusnak tulajdonított *Sententiarum libri*, amelyet a nyugati gót törvényhozásból lehetett rekonstruálni, s késői klasszikusok, tehát nemcsak Paulus műveiből vett szövegek feldolgozását adja. E műnek alapanyaga a 3. század végéről származik;¹

b) a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*, amely nyilván már keresztény hatás alatt „Mózes törvényeit”, tehát a bibliát kívánta összevetni Gaius, Papinianus, Paulus, Ulpianus és Modestinus másolások folytán természetesen módosult szövegeivel, valamint bizonyos császári rendeletekkel, vallási propaganda céljából, ill. azért, hogy a pogány jogászok és császárok által alkotott jogot a kereszténységgel, mint államvallással összeegyeztetni próbálja. A mű a 4. század végéről származik, tehát mintegy évszázaddal később készült, mint a *Sententiák*;

c) végül a *Codex Iustinianus repetitae praelectionis „de iniuriis”* (C. 9. 35.) és „*de famosis libellis*” (C. 9. 36.) titulusainak azon constitutiói, amelyek Diocletianustól, ill. a következő császároktól származtak.²

II.

1. A *Sententiák* 5. könyvének 4. titulusa „*de iniuriis*” szól, s részben a *Breviarium Alaricianum* szövegének segítségével, részben a D. 47. 10. és 11. útján volt rekonstruálható. Természetesen már posztklasszikus anyagot ad, de a klasszikus szövegekhez még meglehetősen közel áll a tényállások tekintetében. Persze alapvetően más a helyzet a szankciók vonatkozásában, ahol a praetori *aestimatio* már eléggé háttérbe szorul, s az itt felsorolt *iniuria*-tényállások jórészt crimennekké minősülnek.

2. Alapvető *iniuria*-osztályozás e titulus szerint a következő:

„*Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus verberibus et illatione stupri: extra corpus conviciis et famosis libellis: quod ex adfectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur*” (5. 4. 1.),

azaz az *iniuria* lehet vagy testet sértő, vagy olyan sérelem, amely nem a testet sérti. Az előbbihez az ütlegelés (ennek folytán sebesülés), valamint a nemi erőszak különböző fajai tartoznak, míg az utóbbihoz a *convicium* és *libellus famosus* (gúnyirat).

¹ Kunkel: Röm. Rechtsgesch.⁴ 130.

² Kunkel: Röm. Rechtsgesch.⁴ 131.

3. Az iniuria-tényállások forrásaira a Sententia szerzője következőket mondja:

„*Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis et ossibus fractis* (5. 4. 6.). *Moribus, quotiens factum pro qualitate sui arbitrio iudicis aestimatum congruentis poenae supplicio vindicatur* (5. 4. 7.). *Mixto iure actio iniuriarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur verberaturve vel cuius domus vi introitur...ab his, qui vulgo directarii appellantur, in quos extra ordinem animadvertitur...exilii aut metalli aut operis publici*” (5. 4. 8.)

E szerint szabályozhatta az iniuriát a törvény, mint a XII tábla a membrum ruptumot, os fractumot és a carmen famosumot.³ Szabályozhatta a *mos*, amin a praetori edictumot kell értenünk (*arbitrio iudicis aestimatum...poenae...vindicatur*). Ez a szóhasználat bizonyos történelmi múltra tekinthet vissza, hiszen a praetor a tágabb értelemben vett *mos* (szűkebb értelemben ez csak a házközösség belső életét szabályozó erkölcsi normákat jelentette eleinte)⁴ normáit egy-egy kereset megadásával folyamatosan jogi normákká változtatta.⁵ Végül részben törvényen, részben a praetori edictumon alapult a lex Corneliában szabályozott tényállások elbírálása. Ez azt kell, hogy jelentse, hogy bizonyos esetekben a törvény, bizonyos esetekben az edictum volt az elbírálás alapja, mint ezt egyébként Paulus már a klasszikus korban a következőkben fejt ki:

„*Nec enim prohibendus est privato agere iudicio, quod publico iudicio praedudicatur, quia ad privatam causam pertinet. Plane si actum sit publico iudicio, denegandum est privatum: similiter ex diverso*” (D. 47. 10. 6.),

a *lex Cornelia de iniuriis* — mint ezt Paulus e törvény tényállásait kiegészítő „*liber ad infamiam compositum*” (*famosum libellum*) vonatkozásában keletkezett senatusconsultum kapcsán említi — ui. lehetővé tette a cselekmény üldözését akár civiliter, akár criminaliter azzal, hogy az egyik útra lépés a másik utat elzárja. Egyben itt szól a PS először a már valószínűleg Sulla idejében is a *lex Cornelia de iniuriis* alapján kiszabható büntetésekről (száműzetés, bányamunkára, közmunkára ítélet) talán valamennyi alaptényállás (*verberare, pulsare, domum vi introire*), de lehet, hogy csak a *directarius* = a házba lopási szándékkal besurranó, de a lopást végre nem hajtó magánlaksértő vonatkozásában (Ulp. D. 47. 11. 7.)

4. Nagyjából a klasszikus források alapján állapítja meg a PS az *iniuria atrox* változatait:⁶

„*Arox iniuria aestimatur aut loco aut persona*” (5. 4. 10.).

E szövegrész posztklasszikus eredetét a „*persona*” elkövetett *iniuria atrox* kifejtése látszik valószínűsíteni:

„...*persona: quotiens senatori vel equiti Romano decurioni vel magistratui aedili vel iudici quilibet iniuriam faciat horum vel si his omnibus plebeius*” (5. 4. 10.),

³ A Sententia-szerző átveszi Cicero (De rep. 4. 10. 12.) azt a tévedését, amellyel ő a „*malum carmen incantare*” tényállást, amelyet a XII tábla valóban halállal büntetett, a „*carmen famosum*”-mal tette egyenlővé, amelyet a praetori edictum „*ne quid infamandi causa fiat*” klauzulája a praetor mérlegelése alapján pénzbüntetéssel sújtott (Ulp. D. 47. 10. 15. 25.).

⁴ Pólay: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Budapest. 1964. 91. és k.

⁵ Súlyom id. m. 236. Ld. még Mommsen id. m. 785. és Lübtow id. m. 161.

⁶ *Facto, loco, persona* követhető el *iniuria atrox* Gaius (3. 225.) szerint, Labeo szerint állítólag: *persona, tempore, re* (Ulp. D. 47. 10. 7. 8.), de feltehető, hogy — mint ezt kifejtettük (III. fej. II/2) — interpoláció eredménye is lehet e szövegrész.

ahol a klasszikus szövegekben annyira nem részletezett (Labeo: *parenti, patrono, magistratui*; Gaius: *magistratus, senator, ab humili persona*) „rendi” hovatarozandóság részletezettebben jut kifejezésre: a büntetés „*pro qualitate facti et personae*” (5. 4. 7.—16.) szabandó ki.

5. Ulpianushoz hasonlóan (D. 47. 10. 3. 1.) állapítja meg a PS, hogy a *furiosus* és *infans* (Ulpianusnál *impubes*) mint *doli incapax* nem követhet el iniuriát (5. 4. 2.). Neratius, Ulpianus és Paulus (D. 47. 10. 1. 8. és 47. 10. 2.) megállapításához hasonlóan mondja a PS, hogy a hatalom alatti gyermekek és a feleség esetében a pater familias, ill. férj jogosult a keresetre. (5. 4. 3.).

6. Majd a *corporalis* és *incorporalis* iniuriák kérdését tárgyalja a PS V. titulusa.

Iniuria in corpus:

a) *pulsare, stuprum inferre* = testi sértés, bántalmazás, valamint nemi erőszak, fajtalanság (5. 4. 4.), továbbá

b) a *praetextatus* elleni *stuprum*, mint minősített eset.

Ezek büntetése „*poene capitis*” (halál) volt (5. 4. 4. és 14.).⁷ A *corporalis iniuria* tehát egységesen crimenné vált.

Iniuria extra corpus:

a) a hamis vádon (*calumnia*) alapuló *actio iniuriarum* (5. 4. 11.), amelynek büntetése száműzetés (*exilium*), szigetre való deportálás (*insulae relegatio*), vagy a rendi állás elvesztése (*amissio ordinis*) volt. E cselekmény is *extra ordinem*, criminális eljárással⁸ volt büntetendő:

b) a *praetextatus* (tehát 17 évet be nem töltött ingenuus) ellen elkövetett gyalázkodás (*flagitium*), kísérőjének elcsalása, vagy megrontása:

c) asszonynak vagy leánynak (természetesen polgárnőnek) „leszólítása”, szemérmességük sérelmére elkövetett más cselekmény, kerítés stb., ami, ha a cselekmény befejeződött, halállal, ha nem, szigetre való deportálással büntetendő, míg a megrontott kísérő — nyilván a szerint, hogy szabad, vagy rabszolga volt — „*summo supplicio adficitur*” a legmagasabb büntetéssel sújtandó. Tehát ez is crimen lett (5. 4. 14.):

d) *carmen famosum „in iniuriam alicuius”*, ami nemcsak úgy követhető el, hogy valaki szatírárt, vagy epigrammát ír, de akkor is, ha valaki más üldözésére törvényes okot kohol. Ennek büntetése szigetre való deportálás volt (5. 4. 15.), tehát ez is crimenné vált éppúgy, mint az az eset, mikor a gúnydalt „*in alterius infamiam*” nyilvánosan éneklék, amikor is a gúnydal írója éppúgy, mint az énekes *extra ordinem* vonható felelősségre criminaliter (5. 4. 16.):

e) a *libellus famosus*, amit más „*contumelia*”-jára írtak; ez szigetre deportálással volt büntetendő (5. 4. 17.):

f) *convicium*, ha „*contra bonos mores*” történt úgy, hogy obszcén gúnynevekkel illettek valakit, vagy lemeztelenített alfelük mutatásával gyalázták az illetőt. Ez a jóerkölcsöket és a köztisztességet (*publica honestas*) sértette, s *extra ordinem* criminaliter nyert büntetést (*ultio*) (5. 4. 21.).

Sem az *in corpus*, sem az *extra corpus* iniuriákhoz nem tartozott kifejezetten, hanem átmeneti tényállást jelentett:

⁷ A régi időben a *poena capitis* feltétlenül halálbüntetést jelentett, utóbb Levy szerint (Die röm. Kapitalstrafe. Ges. Sch. II. 325. k) „*capitis deminutio*”-t, mint polgári halált, de mint mondja, a poszt-klasszikus korban az eljárás átalakítása, a polgári állapot nivellálása, a kor durvasága, valamint az emberélet e korban való egyre kisebb megbecsülése a halálbüntetést egyre általánosabbá tette (id. m. 337).

⁸ Wilinski id. m. 93. — Mommsen id. m. 398.

a) a házasságtörésre csábítás (*sollicitator alienarum nuptiarum*), a házasság háborítása erkölcstelen ajánlattal (*interpellatio matrimonii*), akkor is, ha nem vezetett eredményre, de a fajtalan szenvedély miatt *extra ordinem* volt a criminális eljárás lefolytatható (5. 4. 5.):

b) továbbá az, ha valaki más kútját (vizét) bemocskolta, trágyával beszórta, agyaggal bemocskolta a sértettet, vagy annak vagyon tárgyát. Ez „*contra bonos mores*” történt és iniuria publicaként súlyosan volt büntetendő, tehát criminaliter (5. 4. 13.).

A praetori *actio iniuriarum* csak néhány esetben maradt meg:

a) *convicium* a fellebbezők részéről a bíró ellen (5. 4. 18.), s a

b) nyilvános *convicium*. Mindkét esetben az elkövető, s az utóbbi esetben a bűnsegéd és tanácsadó is *infamis* lesz (5. 4. 19. és 20). Egyébként *actio iniuriarum* (*aestimatoria*) esetén mindenki, akit civiliter elítéltek, infamissá lett a PS szerint (5. 4. 9.).

Végül az iniuriát elkövető rabszolga cselekményének elbírálásáról is szól a PS. Ez szintén criminaliter megy végbe. Ha az általa elkövetett iniuria „*atrox*”, úgy bánya-munkára, ha „*levis*” megkorbácsolásra és időleges bilincsbeverésre kell ítélni (3. 4. 22.) Tekintettel azonban arra, hogy e szövegrész a Breviarium Alaricianum alapján nyert rekonstrukciót, messzebbmenő következtetéseket ebből levonni nem lehet.

7. Annyi azonban mindenképpen megállapítható:

a) hogy a civilis eljárásban, praetori *aestimatio* alapján elbírálandó iniuria-tényállások száma a minimálisra redukálódott a 3. század végén, éspedig a *convicium* két esetére (amelyet a fellebbezők a bíró ellen követtek el, s amelyet nyilvánosan követnek el). A többi a klasszikus korban *actio iniuriarum* (*aestimatoria*) útján üldözendő iniuria-tényállások, éspedig valamennyi *in corpus* elkövetett, s az *extra corpus* elkövetettek nagy része is, *extra ordinem*, criminaliter eljáró *quaestio* útján, közjogi úton üldöztetett;⁹

b) e crimenekké vált delictumok büntetése igen gyakran halál, vagy száműzetés, ill. szigetre való deportálás volt, ami az abszolút császárság korabeli kegyetlenséggel, mint Levy¹⁰ mondja: „az emberi élet értékének lebecsülésével” teljesen összhangban állott;

c) a „*contra bonos mores*” elkövetési mód bizonyos mértékben háttérbe szorult az „*in iniuriam, in infamiam alicuius*” elkövetési móddal szemben az adott forrás szerint, ez azonban csak látszat, mert a criminaliter-üldözés már magában foglalja azt, hogy e cselekmények valamennyien az államrend; az abszolút császárság rabszolgatartó rendjének fokozott sérelmét jelentették, tehát e cselekmények mindegyike „*adversus bonos mores*” irányult, s legfeljebb egyik vagy másik esetben (*carmen famosum, libellus famosus* stb.) látszott szükségesnek a nyomaték kedvéért az „*in iniuriam, in infamiam, in contumeliam*” kitétel alkalmazása;

d) a szabadok „rendi tagozódása” ugyan már a principatus idején megindul (*ordo senatoria, equestris*), mint a *ius respondendi* kapcsán látjuk, s a „*honestiores*” és „*humiliores*” kategóriák is kialakulnak (Gai. 3. 225. — Paul D. 50. 2. 7. pr.), de ezek jelentősége az iniuria elbírálása szempontjából még kezdeti stádiumban van ekkor (Gaiusnál csak az iniuria atroxnál), sőt a Notitia Dignitatum csak az 5. sz. elején alakul ki, de a fejlődés tendenciája ez irányban már a PS-ban észlelhető.¹¹

e) újdonság a klasszikus anyaghoz képest az iniuriát szabályozó jogi normák forrás szerinti „*trifaria divisio*”-ja, amely a posztklasszikus korszakra jellemző; a

⁹ M. A. de Dominicis: Di alcuni testi orientali sulle „Sententiae” St. Arangio—Ruiz. IV. Napoli, 1953. 351. és k. — Kaser: RPR II.² München, 1975. 439.

¹⁰ Levy: Kapitalstrafe. Ges. Sch. II. 337.

¹¹ Kunkel: Röm. Rechtsgesch.⁴. 185. — Brösz id. m. 35. és k.

klasszikus korszakban inkább használatos *bifaria divisio*-val szemben¹² (*aut lege, aut more, aut mixto iure*).

f) a magántulajdonnak, elsősorban a rabszolgatulajdonnak a körülbástyázása, a tulajdonos, vagy látszattulajdonos, ill. tulajdonosi helyzetben levő személy védelme a klasszikus korban az *actio iniuriarum*, mint nem egyszer szubszidiárius jellegű kereset útján oly mélyrehatóan ment végbe, hogy ezt a posztklasszikus korban továbbfejleszteni nem volt szükséges (legfeljebb pl. más kútjának, vizének bemocskolása),¹³ s így inkább a személyesértések (becsületsértés) criminális védelmére helyezték a súlyt.

III.

1. A *Collatio*, mint a posztklasszikus kori *iniuria* második alapvető forrása a „*de atroci iniuria*” titulus alatt három fragmentumban tárgyalja az *iniuria* problematikáját. Ulpianus neve alatt a *Coll. 2. 1.* valóban az *iniuria atrox*ról szól, Paulus neve alatt a *2. 5.* az „*edictum generale*” és a *contumelia* problematikáját érinti, míg az ugyancsak Paulus neve alatt szereplő *2. 6.* a praetori edictum ahhoz a kitételéhez kapcsolódik, mely szerint aki *iniuria* alapján akar perelni „*certum dicat, quid iniuriae factum sit*” (*Ulp. D. 47. 10. 7. pr.*). E két utóbbi *caput* azonban nem igazodik a titulusban használt kifejezéshez, hiszen itt már nem az *iniuria atrox*ról van szó.

2. A *Collatio*ban foglaltak tekintetében az első tisztázandó kérdés az *iniuria atrox*-szal kapcsolatban merül fel, éspedig az azzal kapcsolatos aestimatio vonatkozásában. Gaius az aestimatióra nézve a következőket mondja:

„*Permittitur enim nobis a praetore ipsis iniuriam aestimare, et iudex vel tanti condemnat, quanti nos aestimaverimus, vel minoris, prout illi visum fuerit. Sed cum atrocem iniuriam praetor aestimare solet, si simul constituerit, quanta pecuniae eo nomine fieri debet vadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex, quamvis possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem*” (*2. 224*),

azaz általában a felperes maga becsli meg az *iniuria* mértékét, s az esküdtbíró annyi összeget ítél meg (nem többet), amennyiben a felperes sérelmének kiegyenlítését megjelölte, de kevesebbet is megítélhet. *Atrox iniuria* esetében azonban azt a praetor aestimálja, s ha egyúttal azt is megállapította, hogy az újbóli megjelenés biztosítására mennyit kell, mint „*vadimonium*”-ot lefizetni, a formula is mindjárt erre az összegre nyer megfogalmazást, s a bíró, jóllehet kevesebbet is joga volna megítélni, a praetor tekintélyét tiszteletben tartva, általában nem meri a marasztalási összeget a *vadimonium* összegénél alacsonyabban megállapítani. Az előbbi esetben tehát a felperes által megjelölt összeg a mérce, az utóbbiban a praetor által megállapított *vadimonium*-összeg.

¹² *D. Nörr*: *Divisio und Partitio*. Münchener Univ. Schriften. Jur. Fak. Bd. 4. Berlin, 1972. 20. és k. — *Pólay*: *Die Hermogenianfrage und die justinianische Kodifikation*. Klio 60 (1978) 5. — *F. Pringsheim*: *Beryt und Bologna*. Ges. Abh. I. Heidelberg, 1961. 416.

¹³ A Diocletianus által kibocsátott rendeletek az *actio iniuriarum* (*aestimatoria*)-ról szólnak általában (*C. 9. 35. 6–10*), amit szabad emberek ellen infamáló szándékkal követtek el, s egy esetben — s ez a rabszolgatulajdon védelmét erősíti — a császár előírja, hogy a rabszolga által elszenvedett *atrox iniuria* esetében a tettes a dominusnak a károkat is térítse meg, ill. a praetor legyen figyelemmel a károkra (*C. 9. 35. 8.*).

„*Iniuria, si quidem atrox, id est gravis (non) est, non sine iudicis arbitrio aestimatur. Atroce[m] autem aestimare solere praetorem idque colligi ex facto, ut puta si verberatur vel vulneratus quis fuerit*”.

A szöveg eléggé ellentmondó. Az első fordulat olyan atrox iniuriáról beszél, amely nem súlyos. Ez feltétlenül olyan összeggel büntetendő, mint amit a iudex megállapít. Ha azonban az *atrox iniuria* ütlegeléssel történik, ill. a sértett megsebesülését eredményezi, úgy a praetor a tettet mérlegelve aestimálja a büntetést.

A szöveg úgy is értelmezhető, mint a félreérthetetlen gaiusi forráshely, de kérdés, hogy az első fordulatban miért beszél a Collatio-szerkesztő iniuria atroxról, ha az valóban nem is olyan súlyos?¹⁴ Az bizonyos, hogy ez esetben az eljárás az, hogy a praetor utasítására a iudex a felperes kérelmének megfelelően marasztalja az alperest, éspedig nem magasabb összegben, mint azt felperes kérte. A második változat „*ex facto*” kitétele, továbbá az, hogy *verberatio* és *vulneratio* a tényállás, arra látszik utalni, hogy a praetor mérlegeli a „tethoz képest”, hogy civiliter, vagy criminaliter bíráltassék el az ügy. Ez utóbbi felel meg egyébként a PS 5. 4.-ben foglaltaknak, mely szerint a *verberatio* a lex Cornelia alapján criminaliter üldözendő (5. 4. 8.), de nincs kizárva ez esetekben sem a delictualis eljárás, amikor *aestimatio* alapján pénzbüntetés és ezzel együtt *infamia* a jogkövetkezmény (5. 4. 9.).

Egy bizonyos, ti. az, hogy a szöveg feltétlenül félreérthető, s így nyitott kérdéseket hagy maga után, amelyekre csak hipotézisekkel válaszolhatnánk.

IV.

1. Következő kérdés, amit a Collatio 2. felvet, az 5. 1. alatti szövegrészben található:

„*Generaliter dicitur iniuria omne, quam Graeci ὄβριον appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant: nam praetor non iure adversus nos pronuntiat, iniuriam accepisse dicimus. Unde apparet non esse verum, quam Labeo putabat, apud praetorem iniuriam ὄβριον dumtaxat significare*”.

E szerint *iniuria* = minden olyan cselekmény, amely nem jogosan történik. Ez a kitétel, mint a Coll. 2. 5. 1. első mondata, nem azonos a „*De iniuriis et famosis libellis*”-titulus kezdő mondatával (Ulp. D. 47. 10. 1. pr.), mely szerint „*iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat*”. Míg ui. a posztklasszikus Collatio-szöveg egy kifejezett generálklauzula, az interpolációgyanun felül álló Digesta-szöveg az *iniuria* szónak csupán egyszerű etimologizálását adja, ami persze alapul szolgálhatott a generálklauzula kialakításához. Az *iniuria*, mint „jogellenesség” tehát az isz. 4. századában jelenik meg először a római jog forrásaiban, mint generálklauzula.

A másik kérdés, amely itt felmerül, a *contumelia*, mint a görög hybris ekvivalense, amely specialiter jelenti az iniuriát.¹⁵ A *contumelia* szó egyébként Gaiusnál

¹⁴ Mommsen és Huschke szerint a „non” szerepel az eredeti szövegben, mások szerint csak a „*gravis est*”, vagy „*gravi rerum*” az eredeti szöveg. Iurisprudentia Antejustiniana. Ed. E. Seckel — B. Kübler. Lipsiae, 1927. 335. 7. jz.

¹⁵ A *culpa*, mint a lex Aquilia damnum iniuria datumra vonatkozó műszó, valamint az *iniquitas* és *iniustitia*, mint nem műszavak a maguk görög ekvivalensével együtt témánkon kívül esnek. Szemben Lübtowal (id. m. 163.).

kétszer (1. 141—3. 222.), s a D. 47. 10. titulus 45 fragmentumában (amelyek közül 32 osztatlan, míg 10 összesen 10 principiumból és 118 §-ból áll) mindössze 11 helyen fordul elő, éspedig 9 helyen interpolálatlan (D. 47. 10. 7. 8. — 13. 4. itt kétszer — 15. 24. és 48. alatt kétszer egymás után, továbbá 17. 3. alatt kétszer egymás után és a 33. fr.-ban) és 2 helyen interpolált (D. 47. 10. 1. pr.) formában. E forrásokban külön jelentősége — mint tényállásnak — nincs.¹⁶ Seneca több esetben szól a *contumelia*-ról, mint olyan magatartásról, amely büntetést ugyan nem von maga után; tehát a jog területén kívül esik, de bizonyos sérelmet jelent (Ad Serenum Dial. 2. 5. 1.), amikor pl. valaki olyan magatartást tanúsít, „*qua non laeduntur homines sed offenduntur*”, vagy „*si obscenorum vocibus improbis per forum agetur*” (u. o. 2. 15. 1.) stb. Majd rámutat a Collatio-szerkesztő, hogy ha a praetor a jogszabályok megsértésével hoz ítéletet ellenünk, úgy iniuriát szenvedtünk, s ebből is nyilvánvaló; hogy téved Labeo, midőn azt mondja, hogy az *iniuria* a praetori edictumban = *hybris* = *contumelia*.

A D. 47. 10. 1. pr. ulpiánusi ediktumkommentár szövege ui. az interpolációk folytán teljesen zavarossá vált. Egyszer ui, azt mondja a szöveg, hogy „*specialiter autem iniuria dicitur contumelia*”, míg a principium végén azt találjuk: „*iniuriam ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iuriam, contumeliam autem a contemnendo*”. Az előbbi esetben a szöveg az *iniuria* és *contumelia* közé egyenlőségi jelet látszik tenni, az utóbbi esetben pedig a szavak eredetét kutatva, azokat az „*autem*” szóval különválasztva, mint külön fogalmakat tárja az olvasó elé. De a nem interpolált editumkommentár szövegek is csak az *iniuria* belső morális tartalmára utalnak, s nem tesznek egyenlőségi jelet a két fogalom közé. Így:

„*Atroce in iuriam quasi contumeliosius et maiorem accipimus*” (Ulp. D. 47. 10. 7. 7.),

ahol a *contumeliosius*” melléknév egyenlő a *maiorem*-mel, s hogy az utóbbi nem tényállást jelez, biztos.

Nem jelez külön tényállást a „*contumeliae causa faciet*” és „*contumeliae causa... fiat*”, hiszen csak arra utal, hogy valakinek a személyi sértése a cél (15. 4.).

„*Sponsum quoque ad iniuriarum actionem admittendum puto: etenim spectat ad contumeliam eius iniuria, quaecumque sponsae eius fiat*” (15. 24.);

itt kifejezetten azt látjuk, hogy a menyasszony ellen elkövetett *iniuria* a vőlegény szegényét jelenti. A „*quotiens in meam contumeliam iniuria est facta*” (15. 48.) szintén megkülönbözteti a két fogalmat.

„*Crescit enim contumelia ex persona eius qui contumeliam fecit*” (17. 3.)

azaz az elkövető személyének megfelelően (ti. aki *contumeliát* követ el) növekszik a *contumelia* mértéke. Ez az egyetlen hely, ahol a *contumelia* szó iniuriát jelöl. De már megint nem azonos a két szó jelentése a következőkben:

„*etiamsi ad contumeliam alicuius pertinet, quia tamen non ea mente magistratus facit, ut iniuriam faciat*” (D. 47. 10. 33.)

¹⁶ Lübtow (id. m. 163.) rámutat arra, hogy Gaiusnál, Papinianusnál (D. 48. 5. 23. 3.) és Ulpianusnál (D. 9. 2. 5. 1.) mint az *iniuria* „Kerngehalt”-ja jelentkezik. *Contumelia* (*contemnere*) — Mommsen szerint — valakinek a lekicsinylő kezelése, tehát morális személyisértés (id. m. 788. 2. jz.). Lübtow (id. m. 162—163.) szerint az infamatiosediktumban kellett volna tárgyalni, de ott nem találjuk, s így valószínű, hogy már az előtt keletkezett e fogalom. — Solyom (id. m. 232.) szerint ez nem terminus technicus. — Hitzig (id. m. 22. 27.) szerint az *iniuria* szélesebb fogalom, mint a *contumelia*. J. H. Lipsius: Das attische Recht und Rechtsverfahren. Leipzig, 1915. 425.

azaz jóllehet a hatóság valakinek morális sérelmet okozott, nem azért tette, hogy iniuriát kövessen el ellene.

Hasonló értelemben szól a gaiusi forráshely is (3. 22.):

„*cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte in contumeliam fieri videtur, veluti si quis alienum servum verberavit*”.

A lényeg tehát azt hogy a *contumelia* nem külön tényállás.

Az ediktumszövegekben nem szerepel, hanem általában köznapi értelemben valaki erkölcsi sérelmét jelenti, s nem jogi műszó, ha jogász használja is. A *Collatio*-szerkesztő, aki bevezetőben (2. 5. 1.) abból indul ki, hogy *contumelia* = *hybris* s itt látjuk először a görög ekvivalensét a *contumeliának*, utóbb megállapítja, hogy a *hybris* nem azonos az iniuriával, hiszen a jogellenes ítéletet hozó iniuriát követ el az érintettel szemben, de az nem *hybris*.¹⁷

Az viszont alappal állapítható meg, hogy az iniuriára vonatkozó generál szabály, amely minden jogellenes magatartást iniuriának minősít, adta meg az alapot arra, hogy a jusztiniánuszi kodifikátorok a *Collatio* szövegével úgyszólván teljesen azonos szöveget vegyenek fel az Inst. 4. 4. pr.-ba. Ez is jelzi, hogy a *Collatio*-ban először megfogalmazott generálklauszula volt az alapja annak, hogy Iustinianus kodifikátorai, mint a *Digesták* kompilátorai a „*ne quid infamandi causa*” ediktumszöveget kommentáló anyagba beleszúrták a „*quippe cum ex generali iniuriarum agere possumus*” (D. 47. 10. 15. 26.) szövegrészt, ami alapot adott az irodalomnak arra, hogy a préklasszikus praetori edictumban egy „*edictum generale de iniuriis*” létét feltételezze.

2. A továbbiakban a *Collatio*-szerkesztő egy fontos alapelvet rögzít (2. 5. 2).

„*Commune omnibus iniuriis est, quod semper adversus bonos mores fit idque non fieri alicuius interest*”,

azaz minden *iniuria* közös sajátossága, hogy „*semper adversus bonos mores fit*”, s így senkinek sem áll érdekében, hogy ilyet elkövessenek. Ez a megállapítás teljesen összhangban van azzal a tendenciával, amelyet a PS-ben láttunk, hogy ti. az *iniuria*-tényállások jelentős részét a posztklasszikus jog criminalis eljárás alá vonja, s ezzel a közrend sérelmét hangsúlyozza akkor is, ha némely tényállásnál emellett még szükségesnek tartja hangsúlyozni külön is a „*contra bonos mores*”-t, mint a más vizének, kútjának bemocskolása esetén (5. 4. 13.), vagy a — köztisztességet — trágár elnevezések kiáltásával, vagy meztelen alfelük mutogatásával sértő *convicium* kapcsán (5. 4. 21.). A kitétel alkalmazása egyébként fölösleges, hiszen mindkét esetben megállapítja, hogy itt *iniuria publica*-ról, ill. a *publica honestas* megsértéséről van szó.

A továbbiakban azonban ismét probléma merül fel a forráshely értelmezése kapcsán. A Coll. 2. 4. 3. ui. azt mondja, hogy

„*Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet quae, contumeliae causa fit*”.

Úgy véljük, hogy e mondat csak úgy értelmezhető a Labeo tévedését megállapító mondattal együtt (hogy ti. az *iniuria* = *hybris* = *contumelia*), hogy az iniuriák egy része nem valósítja meg a *contumeliát*, tehát másnak lekicsinylését, mással szemben akár corporális, akár incorporális úton kifejezésre juttatott megvetést, azaz az *iniuria*-tényállások ún. morális magját, de mégis iniuriának minősülnek, hiszen a gene-

¹⁷ Egyébként is nehezen feltételezhető, hogy Labeo a *hybris* fogalmával tisztában lett volna, hiszen a principatus elején már a hellenisztikus hatás alig érvényesült, viszont éppen a 4. század vége, amikor a *hybris* először jelenik meg a forrásokban, az új hellenisztikus behatás korszakára esik

rálklauzula szerint a 4. század végétől kezdve minden „jogsértő magatartás”, tehát a jogot sértő bírói ítélet (*non iure adversus nos praetor pronuntiat*) is iniuriát valósít meg. A Coll. 2. 5. 3. tehát csak olyan iniuriákról szól, amelyeknél ez a személyisértő magatartás fennáll. Most már csak az a kérdés, hogy a Coll. 2. 5. 2. alatti megállapítás, mely szerint minden *iniuria* közös tényállási eleme, hogy „*contra bonos mores fit*”, csak a *contumelia*, mint morális és nem jogi értelemben vett sérelmen alapuló *iniuria*- tényállásokra vonatkozik, vagy sem? Úgy véljük, hogy az „*idque non fieri alicuius interest*”, azaz szabadon fordítva = „ami senkinek érdekében nem áll”, arra látszik utalni, hogy ez a generáliniuriára vonatkozik, ami persze semmiképpen nem jelenti azt, hogy a speciáliniuriának, amelynek eszmei tartalma a *contumelia*-hybris, szintén ne volna tényállási eleme a „*contra bonos mores*”.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy akár a nem jogász Seneca (Ad Serenum Dial. 2. 5. 1.)¹⁸, akár a jogász használja a *contumelia* kifejezést, az nem szükségképpen jelent iniuriát:

„*Si quis de honoribus decernendis alicuius passus non sit decernendi ut puta imaginem alicui vel quid aliud tale: an iniuriam teneatur? Et ait Labeo non teneri, quamvis hoc contumeliae causa faciet*” (Ulp. D. 47. 10. 13. 4.);

azaz kérdés, hogy ha valaki ellene szegül olyan hatósági intézkedésnek, amely valaki képmásának felállítását rendeli el, vajon van-e helye iniuriarum actiónak. Labeo úgy véli — mint Ulpianus mondja —, hogy ennek helye nincs, mert itt akkor sem lehet szó iniuriáról, ha a cselekmény „*contumeliae causa*” történt.¹⁹

3. A továbbiakban a Collatio-szerkesztő az ulpiánusi ediktumkommentár Labeó-tól idézett szöveget némileg módosítva alakítja tovább. A D. 47. 10. 1. 1. szerint:

„*Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re aut verbis: re quotiens manus inferuntur, verbis autem, quotiens non manus inferuntur, convicium fit: omnemque iniuriam aut in corpore inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere: in corpore fit, cum quis pulsatur, ad dignitatem, cum comes matronae abducitur, ad infamiam, cum pudicitia ademptatur*”.

Labeo szerint tehát az *iniuria re et verbis* mehet végbe, tehát itt egy kettős osztályozást látunk, amely a klasszikus korra jellemző, míg a továbbiakban már arról beszél — állítólag Labeo —, hogy minden *iniuria* vagy a testet sérti, vagy az emberi méltóságot, vagy a becsületet. A Collatio-szerkesztő viszont ezeket mondja:

„*Fit autem iniuria vel in corpore, dum caedimur, vel verbis, dum convicium patimur, vel cum dignitas laeditur, ut cum matronae, vel praetextatae comites abducuntur*” (2. 5. 4.),

azaz az *iniuria* vagy testileg, vagy szóval, a méltóság megsértésével történhet (*trifaria divisio*, ami inkább a posztklasszikus kor jellegzetessége). A Labeo-féle tényállást itt annyiban szűkíti, hogy az *ademptata pudicitia* alá csak azt vonja, ha matrona, vagy még férjnél nem levő nő kísérőjét elcsalják, ez ui. az illető erkölcsi méltóságát (*dignitas*) sérti. Itt kétségtelenül bizonyos egyszerűsítési tendencia látható, de nem gondoljuk, hogy ez vulgárjogi gondolkodás eredménye, hanem inkább az egységesítés célját szolgálja.

Majd arra utal a Collatio-szerkesztő (2. 5. 5.), hogy az *actio iniuriarum* lehet: a) *legitima* és b) *honoraria*. Az előbbinél tisztán jogtörténeti visszaemlékezés formá-

¹⁸ Maschke id. m. 83—84.

¹⁹ Raber id. m. 148. és k. és Solyom id. m. 232.

jában tesz említést a XII tábláról, ahol is megállapítja, hogy „*qui alteri iniuriam facit quinque et viginti sestertiorum poenam subito*”, s ezt a részét, amelyet a sesterciusok említésével természetesen modernizált; *lex generalis*nak nevezi, míg a szabad *ossis fractio*-jára 300, a rabszolgáéra 150 sestertius összegű *poena* kiszabását úgy említi, mint a *lex speciális*. Nyilvánvalólag e kitétel adott az irodalom egy része számára indítékot arra, hogy az egész *iniuria-delictum* fejlődését a VIII. 4. „*lex generalis*ából” vezessék le.²⁰ A fentebb vázolt fejlődés menete azonban e feltevésnek ellentmond, hiszen a testi sértések, bántalmazások nevesített és nevesítetlen esetei a *lex Cornelia de iniuriis* „*verberare pulsare*”-tényállásai alapján olvadtak össze a „*re*” elkövetett *iniuria*, ill. *corporalis iniuria* fogalmában.

4. A továbbiakban — ugyancsak Paulus neve alatt beszélő — *Collatio*-szerkesztő a következőket mondja:

Qui autem iniuriarum, inquit, aget, certum dicat, quid iniuriae factum sit, et taxationem ponat non minorem, quam quanti vadimonium fuerit” (2. 6. 1.),

azaz itt utalás történik a praetori edictumra, amely kimondja, hogy „*qui agit iniuriarum, certum dicat, quid iniuriae factum sit*” (Ulp. D. 47. 10. 7. pr.), de egyben hozzáteszi, hogy a *vadimonium* összegének megfelelően és nem kisebb összegben jelölje meg a követelését (utalás Gaius 3. 224. alatt az *iniuria atrox*-szal kapcsolatos eljárásra). Majd lényegében ismétli Labeo (Ulp. D. 47. 10. 7. 4.) azon megállapítását, hogy ha valaki a praetor előtt azt mondta, hogy iniuriát szenvedett, ne ötljön-hatoljon, hogy így, vagy úgy szenvedte azt, hanem — az ediktális parancs értelmében — mondja meg pontosan, milyen tényállásról van szó. Azt viszont már a praetor kell, hogy eldöntse (*cognitio ipsius praetoris est*), hogy *certum*, vagy nem *certum* a tényállás megjelölése (2. 6. 3.). Példának hozza fel a „*non certum*” esetére azt, hogy ha valaki, aki „*verberatus*”, azt mondta, hogy „*pulsatus*” volt (2. 6. 4.), majd a formulák mintaszövegét közli.

5. Ami a titulus érdemi méltatását illeti, ez az alábbi:

a) felállít egy generálklauzulát, mely szerint minden, ami „*non iure fit*” = *iniuria*. Tehát a jogellenesség = *iniuria*;

b) megállapítja, hogy az *iniuria* tágabb fogalom, mint a sem eddig, sem ezután technikus értelemben nem használt *contumelia*, amelyet most először jelölnek a görög *hybris* elnevezéssel, amely szintén morális megszégyenítő szándékot jelent az attikai jogban.²¹

c) a generáliniuria tényállásának alkateleméül jelöli meg az eddigi forráshe-lyeken is többször szereplő „*contra bonos mores*” magatartást, amelyről azonban megállapítható, hogy ez azoknál az iniuriáknál is tényállási elem, amelyeknél a morális mag a *contumelia*-*hybris*, amely viszont nem eredményez szükségképpen iniuriát a szó technikus értelmében.

V.

1. Végül — ami a posztklasszikus kort illeti — két császári constitutiót kell megemlítenünk, amelyek közül az egyik a 4. század végén, tehát a *Collatio* keletkezési idején jött létre (Valentinianus és Valens császároké 396-ból) míg a másik már a Nyugatrómai Birodalom bukását követően (Zeno császáré, 478-ban keletkezett).

²⁰ Mommsen id. m. 784. és Lübtow (id. m. 131. 134. 136.) is hajlik e felé.

²¹ Lipsius id. m. 425.

2. Az előbbi a *libellus famosus* tényállásával kapcsolatos kazuisztikát adja. Arról szól, hogy ha valaki házában, vagy más helyen ilyen infamáló iratot talál véletlenül, s azt megsemmisíti, úgy tekintendő, mintha nem is találta volna. Ha azonban ezt nem teszi, s a „*chartula*”-t nyilvánosságra hozza, ill. annak tartalmát, úgy halálbüntetés vár rá (*capitali sententia*). De ha a maga és a „*salus publica*” ügyét szíven viseli, s saját nevét, valamint azét, aki a cselekményt elkövethette, bejelenti, s a bejelentést megalapozott, a császártól a legnagyobb dicséretet és jutalmat kap (*laudem maximam ac praemium a nostra clementia consequetur*). Ellenkező esetben „*capitali poena plectetur*” (C. 9. 36. 2.). A *constitutio* egyébként Constantinopolisban kelt.

2. A másik keletrómai császári rendelet egy *vir illustris*hez intézett *rescriptum*-ot tartalmaz, s hű képe annak, hogy az 5. század elején keletkezett *Notitia Dignitatum iniuria*-esetekben mennyire determinálja a peres eljárást. E szerint: ha *vir illustris* = senatori rendű főnemes — álljon az állami szolgálatban, akár mint katona, akár másképp, vagy sem — *iniuria* miatt pert indít (vagy ennek legközelebbi, a *constitutióban* felsorolt rokonai), vagy ellene *criminaliter* emel vádat ugyan-csak *vir illustris, iniuria* esetében a vádlevelet írják alá, s minden idevonatkozó előírást tartásnak szem előtt. Emellett akár vádló, akár vádlott a *vir illustris, iniuria*-ügyekben bármely illetékes bíróságnál *criminaliter* folyhat a per, s a bírónak vigyáznia kell, hogy a vonatkozó előírásokat (nyilván az *illustressel* való megkülönböztetett bánásmódra vonatkozik ez) betartsa, akkor is, ha az illetőt *procurator* képviseli. Egyébként a perrend érintetlenül érvényben marad (C. 9. 35. 11.).

3. A már Gaiusnál jelzett „rendiség” (*ab humili persona*- 3. 225.) a *Notitia Dignitatum* kialakítása után (amit még Diocletianus kezdett meg) már szigorú korlátok közé szorította az *iniuria*-eljárásban is a bíraskodást, s kiváltságokat biztosított az előkelő rétegek számára. Ugyanakkor az abszolút császárság irgalmatlan eszközökkel igyekezett hatalmát megszilárdítani azért, hogy a — nyilván előkelők, állami funkcionáriusok ellen irányuló — *libellus famosus* megtalálóját, ha azonnal feljelentést nem tesz, halállal sújtotta.²²

VI.

1. A fent elemzett forráshelyekkel kapcsolatos megállapításokat összegezve az alábbiakat mondhatjuk az *iniuria*-tényállások posztklasszikus kori szabályozását illetően:

a) a klasszikus jogászok kazuisztikája annyira kiépítette a tulajdon, ennek keretében elsősorban a rabszolgatulajdon, s általában a magánvagyon védelmi rendszerét, hogy abban az *iniuriarum actio* olyan lényeges szerepet kapott akár önmagában, akár szubszidiárius módon, ha a vagyon elleni cselekménynek személyes éle is volt, hogy a posztklasszikus korra inkább a személyes jellegű *iniuria*-tényállások szaporítása (*calumnia*, házasságtörésre csábítás) vagy a meglévők további differenciálása (a *convicium* különböző elkövetési módjai) maradt;²³

²² A büntetés kiszabásánál a tettes személyi állapotát (*condicio personae*) már Hadrianus figyelembe venni rendeli (D. 47. 21. 2.). Ulpianus pedig a 3. század első felében a *honestiorra* nézve enyhébb büntetést rendel kiszabni „*pro qualitate personae*”, mint a *humiliorra* (D. 48. 13. 7.) az összes egyéb körülmények (idő, kor, nem) figyelembevételével. Ld. Brósz id. m. 39. — A *vir illustris*-t illetően ld. G. Clemente: La., *Notitia Dignitatum*”. Cagliari. 1968. 180.

²³ A fentiek szerint nem lehet teljesen egyetérteni Levy (Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht. Weimar. 1956. 325.) nézetével, mely szerint az *iniuria-delictum* nyugaton erősen visszaszorult, miután kriminális úton üldözték. Az *iniuria*-tényállások ui. megmaradtak, csak a császári abszolutizmusnak megfelelően nem bizonyult elegendőnek a pénzbüntetés, mint szankció.

b) az *iniuria*-tényállások jelentős része *delictumból* crimenné változott és *extra ordinem* lefolytatandó büntetőper keretében nyert elbírálást. Ez a változás szoros kapcsolatban volt az abszolút császárságot jellemző diktatúra légkörével;²⁴

c) valamennyi *iniuria*-tényállásnak, akár *criminaliter*, akár *civiliter* volt üldözendő, eleme volt a „*contra bonos mores*” való elökövetés, akkor is, ha színező elemként az „*in iniuriam, in infamiam alicuius*” kitétel, mint további indítók megjelenése is esetenként szerepelt;

d) a posztklasszikus jogtudomány teremtette meg az *iniuriának* azt a fogalmát, amelyet „generáliniuriának” nevezhetünk, mely szerint minden, ami jogellenes, az *iniuria* (*iniuria, quod non iure fit*), tehát a jogsértésnek minden neme ide tartozik. E generálklauzula most már az egész római jogrendszert átfogja:

e) a korszakban azonosítják a már eddig is nem terminus technikusként használt „*contumelia*” fogalmát a görög (attikai) *hybris*-szel, de ez a továbbiakban sem jelenti az *iniuriának* egy új tényállását, hanem a speciális értelemben vett *iniuria* „morális magja”-ként jelenik meg a jogtudományban. Egyébként a tágabb értelemben vett generáliniuria természetesen, de a szűkebb értelemben vett *iniuria* morális rugója is nem egy esetben nem a *contumelia*, ui. van olyan *iniuriának* minősülő sértés, amelyben a *contumelia* (lekicsinylés stb.) nem játszik szerepet;

f) az *iniuria*-tényállások során most már súlyt helyez a császári jog az előkelők (*illustres*) fokozottabb védelmére és magatartások kedvezőbb elbírálására az *iniuria*-perekben.

²⁴ Szó sem lehet tehát a fejlődés menetében az „erkölcsök kifinomulásáról” (*Maschke* id. m. 42.), hiszen a császári abszolutizmus brutalitása (nem beszélve a korábbi sullai „rendcsinálás” eszközeiről a *lex Cornelia* alapján) éppen az emberélet kevésre való becsléséről tanúskodik az *iniuriáknak* kriminális szankcionálásával, mint azt *Levy* (*Kapitalstrafe*. 325.) is mondja.

V. FEJEZET

AZ INIURIA-TÉNYÁLLÁSOK ÉS SZABÁLYOZÁSUK A JUSZTINIÁNUSZI JOGBAN

I.

A jusztniánuszi kodifikáció összefogóan rendezi az *iniuria*-t, mint jogintézményt. A rendelkezésre álló források mindenekelőtt a Digezták 47. könyvének 10. titulusa a „*De iniuriis et famosis libellis*” a Codex 9. könyvének 35. titulusa „*De iniuriis*” és 36. titulusa „*De famosis libellis*”, továbbá az Institutiók 4. könyvének 4. titulusa „*De iniuriis*”, valamint a Digeztákban részben a sedes materiae-hoz logikusan kapcsolódóan, részben leges fugitivae formájában előforduló utalások az *actio iniuriarum*-ra, s részben a D. 9. 2. a „*De lege Aquilia*”.

II.

1. Kiindulási pontnak leghelyesebb az Institutiók vonatkozó titulusát választani, hiszen a Digezták fent idézett titulusa a klasszikuskori anyag keretében részletes tárgyalást nyert az *ulpianus*i, *paulus*i, *gaius*i ediktumkommentárokból vett fragmentumok kazuisztikájának elemzése során, s csupán annyit kell megemlítenünk, hogy az alapvető és döntő fontosságú jusztniánuszi interpoláció lényegében csak az 1. fragmentum principiumával, s a „*quippe cum ex generali iniuriarum agere possumus*” (D. 47. 10. 13. 6.) mondattal kapcsolatos, hiszen erre alapítva részben az irodalom azt a téves nézetet, hogy már a klasszikus korban kommentálták az állítólag pré-klasszikus korban keletkezett „*edictum generale de iniuriis*”, amelynek azonban ez utóbbi korban nyomát sem találjuk.

2. Az Institutiók első mondata (4. 4. pr.) lényegében szórul-szóra megegyezik a Collatio 2. 5. 1. szövegével:

„*Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit. Specialiter alias contumelia, quae ex contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβρις appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδικησια dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant*”.

A posztklasszikus szerző által megszerkesztett generáliniuria tényállása tehát itt újból ugyanúgy megfogalmazást nyer, mindössze azzal az eltéréssel hogy a *contumelia* szó etimológiáját is adja a szöveg, ami egyébként a D. 47. 10. 1. pr. végére is interpoláció útján bekerült: „*contumelia autem a contemnendo*” kifejezés formájában.

A *culpa* — mint a Collatio kapcsán is említettük — témánkon kívül esik, hiszen a *lex Aquilia* problematikájába tartozik, az *iniquitas* (= *iniustitia*) pedig, amennyiben a D. 47. 10. alatt szerepel:

„*Iniuriarum actio ex bono et aequo est... Secundum haec ergo aequitas omnem metum eius abolere videtur, ubicumque contra aequum quis venit*” (1. 1.)

az irodalom szerint úgyszólván vitátlanul interpoláció eredménye.¹ S még a principumban ismétlik Dorotheus és Theophilus professorok azt a tényállást, mely szerint *iniuria* az is, ha a bíró jogsértő ítéletet hirdet ki lakai ellen (4. 4. pr.).

További *iniuria*-tényállás: ha valaki ököllel vagy husággal más leüt, vagy megver, továbbá ha *conviciumot* követ el, vagy gúnydalt ír, vagy ilyen iratot szerkeszt, kiad, vagy „*dolo malo*” közreműködik ilyesmi létrehozásában, vagy pedig családanyát, fiút, vagy leányt, szemérmét sértve nyomon kísérget. (4. 4. 1.).

Külön tényállásként emeli ki a két *Institutio*-szerkesztő a hitelrontás tényállását, mely szerint *iniuriát* követ el az is, aki másról, akiről tudja, hogy neki nem adósa, annak vagyonát, mintha az adósa volna lefoglalja (4. 4. 1.).

A reál- és verbál-*iniuria* (D. 47. 10. 1. 1.), amelyről először Labeo szól, lényegében minden alapesete fel van itt sorolva, sőt a *Digesták*ban és *Gaius*nál is szereplő hitelrontás egyik esete is, de hogy az *Institúciók* egybehangozzanak a *Digesták* 47. liberének 10. titulusában foglalt összes *iniuria*-tényállásokkal, a szerkesztők hozzáteszik még a fentiekhez:

„*Et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est*” (4. 1. 1.).

A megfelelő *digestahelyekkel* összhangban írják az *institúció*szerkesztők, hogy sérelmet szenvedhet valaki nemcsak közvetlenül, hanem hatalma alatti gyermekein, sőt feleségén keresztül is, s ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy:

„*Id enim magis praevaluit*” (4. 4. 2.),

azaz a feleséget illetően e szabály túlnyomólag szintén „elismerésre jutott”. E kitétel arra látszik utalni, hogy korábban természetes volt ez a manupos házasság idején, de minthogy *Iustinianus* korábban ilyen már nincs, így magának a *matrimonium*nak kell ezt a perlési lehetőséget megalapozni. Egyébként — mint azt *Paulus* is mondja (D. 47. 10. 2.) — csak a férj perelhet a feleségét ért *iniuria* esetében, de nem fordítva, mert a „férfinek kell feleségét megvédenie.”

Majd a rabszolgatulajdonnal kapcsolatos *iniuria*-szabályokkal foglalkoznak az *Institúciók*. A rabszolgákon magukon ugyan nem követhető el *iniuria* (ez most már a rabszolgának teljesen „*res*”-sé való minősítését hangsúlyozza, bár a korszak feudalizálódási folyamata e minősítést sok vonatkozásban lazította), de rajtuk keresztül a dominuson igen; persze nem ugyanúgy, mint a családgyermeken, vagy feleségen keresztül; ez *iniuriához* ugyanis az *atrocitas* szükséges. A rabszolgának ököllel (*pugno*), vagy *convicium* útján való sértése nem jelent a dominusra nézve *iniuriát*, de ha ugyanezt családtagokon követi el más, úgy igen (4. 4. 3.). A *Paulus*i ediktumkommentárral szemben (D. 47. 10. 16.), mely azt mondja a közös tulajdonban levő rabszolgát ért sérelem esetében, hogy a bíró itt mérlegelje a tulajdonostársak eszmei hányadát is a büntetés kiszabásánál, az *Institúciók* hangoztatják, hogy az *iniuria aestimatio*ja ne egyesek tulajdoni részeinek arányában történjék, hanem a tulajdonostársak személye (*dominorum persona*) szerint, ami azt jelenti, ill. kell, hogy jelentse, hogy itt nem az eszmei hányadok, hanem a tulajdonostárs „rendi állása” a döntő abban a kérdésben, hogy a bíró részére *iniuria* címén milyen összeget ítél meg. Az *illustis vir*-t nyilván több illeti, mint a *humilis persona*-t (4. 4. 4.). Az *ulpiánusi* ediktumkommentár idevonatkozó részének megfelelően (D. 47. 10. 15. 47.) mondják ki az *Institúciók*, hogy a rabszolgát ért sérelem esetén nem a haszonélvezőt, hanem a dominuérst e az *iniuria* (4. 4. 5.). A *bona fide serviens* „gazdáját” akkor illeti meg

¹ *Iniuriarum...aequo est*” *Pringsheim* SZ 52 (1932) 102. míg a „*Secundum...venit*” *Beseler* (III 163.), továbbá SZ 45 (1925) 445. — *Riccobono* (*Annali Palermo*. 3/4 (1917) 183. 1. jz.) és mások szerint is interpolált.

az *iniuria*-kereset, ha az ő gyalázatára (*contumelia*) ütötték meg az illetőt (4. 4. 6.), s ugyanez áll a másnát jóhiszeműen szolgáló, de más tulajdonát képező rabszolga esetére (4. 4. 6.).

A XII tábla *membri ruptio*-jára, *ossis fractio*-jára való jogtörténeti utalást követőleg (amit egyébként minden későbbi forráshely úgyszólván kivétel nélkül megtesz) rögzítik az Institutiók a praetori *iniuria*-per lényegét, azaz azt, hogy a bíró tetszése szerint annyiban marasztaljon, amennyire a sértett által történt becslés vonatkozik, vagy esetleg kevesebbre (4. 4. 7.). Az *iniuria* XII táblában írt büntetése (talio, poenatarifa) ui. „*in desuetudinem abiit*”. A praetori eljárás „*iudicium honorarium*” névvel jelölhető (4. 4. 7.).

Posztklasszikus forrásokon alapszik azonban a következő megállapítás:

„*Nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae*” (4. 4. 7.),

ami azt jelenti, hogy a „rendi állás”, a Notitia Dignitatum előírásai szem előtt tartandók a *poena* összegének kiszabásánál. Sőt továbbmegy e jogforrás, mert különbséget tesz a dominusnak fizetendő *poena* összegének megítélésénél e tekintetben, hogy ügykezelő rabszolgát (*servus actor*) ért-e közvetlenül a sértés, vagy valaki más, hitványabbat, esetleg bilincsbe verten dolgozót (4. 4. 7.). Tehát a rabszolgák közt is vannak „rangfokozatok”, természetesen a *dominus* vonatkozásában.

Majd a *lex Cornelia de iniuriis* három alaptényállását (*verberare, pulsare, domum vi introire*) rögzítik az Institutiók (4. 4. 8.), továbbá az *iniuria atrox* eseteit, lényegében Gaius Institutióinak, és a Digestákbeli ediktumkommentároknak megfelelően. Itt is kifejezésre jut azonban az, hogy az *iniuria* aestimációjánál figyelembe kell venni, hogy senatort, szülőt, felszabadító dominust, vagy valami alacsonyrangú személyt (*persoma-humilis*) ért-e az *iniuria* (4. 4. 9.).

3. Bizonyos változást jelent a posztklasszikus kori szabályozás és a klasszikus kori viszonylatában az iniuriáért nyerendő elégtétel útjának meghatározása. A klasszikus korban ui. az *iniuria* úgyszólván minden esetére (kivéve a *lex Cornelia de iniuriis* tényállásait) *actio iniuriarum* (*aestimatoria*) volt biztosítva, sőt lehetségesnek mutatkozott az esetleg a *lex Cornelia* tényállásai esetében is. A posztklasszikus kor egész szűk körre szorította az *actio iniuriarum*ot — mint fentebb láttuk — s a legtöbb *iniuria*-esetet *criminalis* üldözés tárgyává tette azzal, hogy *extra ordinem* való eljárást írt elő, súlyos, nem egyszer halálbüntetéssel. A jusztiniánuszi jog némileg visszakanyarodik a klasszikus joghoz,² amennyiben az Institutiók a következőket mondják:

„*In summa sciendum est de omni iniuria cum, qui passus est, posse vel criminaliter agere vel civiliter*” (4. 4. 10.),

a sértett tehát minden *iniuria*-tényállás esetében választhat a *civilis* és a *criminalis* perut között. A két eljárás közt, mint az Institutiók mondják (4. 4. 10.), az a különbség, hogy míg az egyik esetben a bíró *aestimatio* alapján szabja ki a pénzbüntetést, a másik esetben a Zeno-féle constitutióknak (c. 9. 36. 2.) megfelelően különös elbánás illeti az *illustris*-t, akár mint sértett (vádoló), akár mint tettes szerepelnek a perben.

Egyébként az *iniuria*-kereset igénybe nem vétel következtében elenyészik. Ha ui. valaki a sérelem elszenvedése után azt nem méltatja figyelmére, úgy ha utóbb megmondolva magát keresetet kíván emelni, az idejében figyelemre nem méltatott iniuriáért nem hozhatja fel többé (4. 4. 12.).

² Maschke id. m. 99. — Raber id. m. — Kaser: RPR. II. ² 439. irodalommal. — Kritikusan vizsgálja ezt Wittmann (Körperverletzung. 46. és k.).

1. A jusztiniánuszi kodifikáció jellegzetességei tehát a következőkben foglalhatók össze:

a) véglegesen megalkottak — posztklasszikus alapokra támaszkodva — egy generáliniuria-fogalmat, amely az *ius* ellentétét (*quod non iure fit*) jelentette; tehát minden jogsértést. Ez lett ideológiai alapja egyébként annak a már klasszikus korban kialakult tendenciának, hogy az *iniuria*-kereset általában mindannyiszor szerephez juthat, ha más kereset nem áll rendelkezésre a tulajdonos vagy tulajdonosi helyzetben levő (tulajdont szerző, *bona fide serviens* gazdája, jóhiszemű birtokos) személynek,³ sőt ez a kereset akkor is rendelkezésre állhat, ha van megfelelő, a forgalmi joggal kapcsolatos kereset, de az adott jogviszony megsértésének bizonyos személyi éle van:

b) a tulajdonos védelmét próbálja biztosítani a személyes sérelmek esetére a jusztiniánuszi jog (hasonlóan a klasszikus joghoz) a rabszolgatulajdon fokozott védelmével, de a polgár tulajdonszerzési lehetőségeinek, tehát ilyen irányú mozgási szabadságának biztosításával, az árucsereforgalomban pedig az illető jó hírnevének védelmével, elsősorban azzal, hogy senki másnak az árucsereforgalomban olyan fontos hitelképességébe vetett bizalmat alaptalanul alá ne ássa:

c) a posztklasszikus kor crimínális eljárásának túltengését *iniuria*-esetekben kisebb körre szorította, s lehetővé tette a sértettnek a crimínalis, vagy civilis út közötti választást. Ez feltétlenül a sértett érdekét szolgálta, hiszen a crimínalis út legfeljebb erkölcsi elégtételt biztosíthatott neki,⁴ míg a civilis út anyagit:

d) véglegesítette a privilegizált elbánást az előkelőbb osztályok részére az alacsonyabb rendűekkel szemben.

³ Maschke id. m. 100—101.

⁴ Egyébként a crimínalis eljárással kapcsolatos büntetések is enyhültek a jusztiniánuszi jog szerint. A kapitális büntetések, amelyek korábban általában egyértelműleg halálbüntetést jelentettek az Institutiók szerint (4. 18. 2.), nem feltétlenül jelentik azt, hanem száműzetést (*ignis et aquae interdicio*), vagy deportálást vagy bányamunkára ítélest.

BEFEJEZÉS

Az iniuria-tényállásoknak a római jogban való megállapítását csakis korszakról korszakra haladva lehet elvégezni. Így kudarcra van ítélve minden vizsgálat, amely az iniuria tényállásait „idő és tér felett” kívánja vizsgálni. E módszer alapján az alábbiak állapíthatók meg:

1. Az archaikus korszakban az iniuria a házközösség urát ért sérelem. Ez törtenhetett akár az őt saját személyében, akár a hatalma alatti embereket ért testi sértés, vagy bántalmazás útján. Ez utóbbi a pater familiast megillető hármashatalom: a potestas, manus és mancipium megsértését jelentette, de végbemehetett az iniuria a házközösséghez szorosan tartozó vagyontárgyak (állatok, olajfák, szőlőtövek) károsításával, elpusztításával. A sérelem legősibb formája az volt, ha valaki azt, amire a házközösség feje azt mondhatta, hogy „meum esse” — legyen az akár hatalma alatti ember, akár a fent említett vagyontárgyak egyike, a pater familiastól alaptalanul elperelte (iniuria vindicare). E korban az iniuria semmiképpen sem jelenthetett egy általános fogalmat, a jogellenesség absztrakcióját, éppúgy, mint a „ius” sem volt valami absztrakció, hanem — az archaikus kornak megfelelően — csakis valami konkrétumot jelenthetett: a házközösség urának megsértését.

2. A préklasszikus korban a XII tábla szabályai a tényállások tekintetében még bizonyos mértékben érvényesülnek, de a praetori edictum a XII táblában szabályozott testi bántalmazás kiterjesztő értelmezésével (fülsértés), már a „becsület védelme” felé tesz lépéseket. Nagy súlyt helyez emellett a rabszolgatulajdon védelmére is e delictum keretében, ha a sérelemnek a tulajdonos ellen irányuló éle van. A praetori actio iniuriarum, amely a pater familiast ért személyi sérelem becsülésén alapszik, materiális elégtételt kíván szolgáltatni annak. A klasszikus kor kazuisztikájának alapjait az iniuria vonatkozásában a praetori ediktumklauzulák teremtik meg. Ezek közt azonban — a kornak teljesen megfelelően — még mindig nem található egy, az iniuriára vonatkozó ún. generálklauzula, hanem csak a kazuista szabályozás.

3. A klasszikus korban a jogtudomány kiépíti az iniuriatényállások széles körű kazuisztikáját, melynek középpontjában a rabszolgatulajdonos védelme áll, ha a sértésnek személyi éle van a rabszolgatartó vonatkozásában. Emellett a tulajdonos, ill. tulajdonosi helyzetben levő (tulajdont szerző, látszattulajdonos, jóhiszemű birtokos), ill. általában egy vagyon ura helyzetét is messzemenőleg körülbástyázza a jogtudomány úgy, hogy ahol más jogeszköz a tulajdonost ért sérelemre nem áll rendelkezésre, a római keresetrendszer kiegészítőleg alkalmazza a vagyoni értéket jelentő actio iniuriarumot. Mindezt a „boni mores”, tehát egy objektív normarendszer védelmében teszi akkor is, ha azt szubjektív momentumokkal egészíti is ki (ne történjék a magatartás valakinek szegyenére, megalázására, másnak becsületét ne sértse). Ez az objektív normarendszer pedig a rabszolgatartó állam közrendjének, „közcsendjének” védelmét jelenti, ha a cselekmények személyi éle van.

4. A posztklasszikus korban a jogtudomány megteremtí az in iuriā, mely szerint minden, ami „non iure fit” = iniuria. Ezzel lényegében minden jogsértő magatartás elvileg az iniuria fogalma alá volt vonható. A császári abszolútizmus, amely a rabszolgatartó rend bomlásának következménye, megkívánja az iniuria-tényállások jelentős részének (amelyek a rabszolgatartó rendet képviselő abszolút császári hatalmat közvetlenül vagy közvetve sérthetik) criminaliter való üldözését, úgyhogy a civiliter való üldözés, amelyet a praetori edictum alapján a klasszikus jogtudomány a legszélesebb körű kazuisztikával dolgozott ki, háttérbe szorult. Viszont a criminaliter, sőt civiliter üldözés esetében egyaránt előtérbe kerül a „rendi” hovatartozás, mint a feudalizáló birodalom sajátossága.

5. Végül a jusztiniánuszi kodifikáció tetőzi be ezt a fejlődést. Véglegesítve az iniuria-fogalmat, mint a jogellenesség megtestesítőjét a legmagasabb fokú absztrakció útján, visszakanyarodik jórészt a klasszikus jogászok kazuisztikájához, s az iniuria-esetek civiliter való üldözését minden vonatkozásban ismét lehetővé teszi azzal, hogy biztosítja a sértettek a criminalis (erkölcsi elégtétellel járó) és civilis (anyagi elégtétellel járó) üldözés útja közti választás lehetőségét. Az iniuria-kereset továbbra is mintegy kisegítője a már klasszikus korban kiépített és a jusztiniánuszi kodifikáció által fenntartott tulajdon (elsősorban rabszolgatulajdon) védelmének. Az iniuria-tényállások elbírálása azonban továbbra is bizonyos mértékben függvénye a „rendi” privilégiumnak.

A római jog iniuria-tényállásai és azok elleni magánjogi védelem semmiképpen sem tekinthetők kiindulási alapnak a modern jogok személyiségvédelmének kialakulási folyamatát illetően. Itt lényegében a házközösség urát, majd az individuális magántulajdonost személyi élel történeti sértések megtorlásáról van szó; elsősorban anyagi eszközökkel, s a tényállások szaporodása, a „becsületvédelem” kialakulása hátterében nem az „erkölcsök finomodása” áll, mint az irodalom egy része ezt véli,¹ hanem a tulajdonos védelme, vagyoni hitelének védelme, a rabszolgatulajdon védelme. A criminalis út kiszélesítése éppen az „erkölcsök durvulására” látszik utalni bár kétségtelen, hogy a jusztiniánuszi kodifikáció e tekintetben visszatér jórészt „a tulajdonosi becsület” magánjogi úton való védelméhez.

Mindenesetre jogtörténeti naivitásra látszik utalni minden olyan kérdésfeltevés, hogy az iniuriának, mint egy évezred folyamán kifejlődött jogintézménynek lehetett-e egységes tényállása. Ez már az iniuriát s az ellene való védekezés korszakonkénti váltakozó funkcióját tekintve is nonsens.

Az iniuria — amint a jusztiniánuszi kodifikáció tükrében előttünk áll — személyisértés, azaz a jogalany, elsősorban a tulajdonjog, ill. vagyonjogok alanyának megsértése, tehát nem „személyiségsértés”. Ehhez képest e sértéssel szemben a jogrend által nyújtott védelem sem a „személyiség védelme”.² A jogalany ilyen védelmének jogelméleti alapot nyújtott a klasszikus kortól kezdődően fokozatosan kialakuló

¹ *Karlowa*: RRG II. 792. *Jhering*: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Gesamtelte Aufsätze III. Jena, 1886. 234. *Kaser*: RPR. I.² 614. — *Lübnow* id. m. 139. — *Helyesen Levy* (Kapitalstrafe. Ges. Schrift. II. 337.) és *Sólyom* (Áll. és Jogt. XXIV (1981) 227.).

² *Helyesen* nevezi az iniuria-delictumot *Kaser* műveiben (többek közt *Römisches Privatrecht*. Kurzlehrbuch. München, 1968.⁶ 196) „Personenverletzung”-nak; kérdéses azonban, hogy midőn a klasszikus kortól „bewusste Missachtung fremden Persönlichkeit”-ről szól (197.) helytálló-e ez. *Kunkel* (Jörs—Kunkel—Wegner³ 258—259.) kezdettől „Verletzung der Persönlichkeit”-ről szól. Helyesebbnek látszik a két kifejezés közt elhelyezendő *Mommsen*-féle „Personalverletzung” (id. m. 784. és k.), bár elvéve „Verletzung der Persönlichkeit” is megtalálható nála, s így terminológiája ingadozó (id. m. 787.). *Maschke* (id. m. 234. és k.) kínosan kerüli a fenti kifejezések alkalmazását, legfeljebb „Verletzung der Person” kifejezést használ (id. m. 11), ami éppúgy helyes, mint *Sólyom* „személyisértés” kifejezése (id. m. 234.)

„generáliniuria” megfogalmazása, amely minden jogsértést végül is iniuriának minősített. Ez tette ideológiailag lehetővé, hogy a jogalany, mint vagyoni jogok alanya, elsősorban tulajdonos magánjogi védelme³ az actio iniuriarummal járó becslés útján mindenüvé behatolhasson a római magánjog keresetrendszerébe, ahol itt, vagy ott e tekintetben bizonyos „hézagok” mutatkoztak, azaz a jogvédelem hiányos, vagy nem kielégítő volt. Így vált teljessé a közrendnek, közerkölcsnek (boni mores), azaz a rabszolgatartó állam rendjének védelme a rabszolgatartók, mint jogalanyok magánjogi védelmének minél teljesebbé tételén keresztül. A személy, mint jogalany ilyen jellegű védelme lett azután a 19. század pandektisztikájának kiindulópontja a személy magánjogi védelmének kidolgozásánál.

Személyiségsértésről, személyiségi jogok védelméről azonban a római magánjogban nem lehetett szó. A személyiség a modern jogrendszerek produktuma, társadalmi valóság, jogilag pedig a társadalom, s ezen keresztül a jogrendszer által elismert eszmei értékek (lelkiismereti és személyes szabadság, névhasználat, hírnév, titok, szellemi alkotások stb.) összességét jelenti, amelyeket nemcsak büntetőjogi, hanem polgári jogi úton is védeni kell. Csak ez biztosíthatja a személyiség önmegvalósítását a társadalom életében.

³ *Sólyom*: Az általános személyiségi jog. „Tulajdonos” és személy. Állam- és Jogt. XXIV (1981) 344. és k.

ZUR GESCHICHTE DES ZIVILRECHTLICHEN SCHUTZES DER
PERSONALITÄT

INJURIENTATBESTÄNDE IM RÖMISCHEN RECHT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Festlegung der Tatbestände des Injuriendelikttes im römischen Recht kann man nur periodisiert durchführen.

I. In der archaischen Epoche bedeutete die iniuria die Verletzung des Herrn der Hausgemeinschaft. Diese Verletzung konnte sich entweder durch die unmittelbare Bekränkung des Herrn der Hausgemeinschaft, oder mittelbar durch die der Gewaltunterworfenen des Familienoberhauptes abspielen. Die letztere Misshandlung bedeutete die Verletzung der dem pater familias zustehenden dreifaltigen Gewalt: potestas, manus und mancipium, konnte sich aber auch durch Vernichtung oder Beschädigung der zur Hausgemeinschaft hingehörigen Vermögensgegenstände (Haustiere, Ölbäume, Weinreben usw.) vollziehen. Die ursprüngliche Form der iniuria war — wie es von der von Gaius überlieferten Spruchformel der legis actio sacramento in rem offenbar ist — der Tatbestand: „iniuria vindicare“ (Gai. 4. 16.). Dieses Verhalten bedeutete die grundlose Vindikation eines gewaltunterworfenen Menschen oder Vermögensgegenstandes, der vom Oberhaupt der Hausgemeinschaft als „meum esse“ behandelt wurde. In dieser Epoche war es vollständig ausgeschlossen den Begriff der iniuria als einen abstrakten Begriff behandeln zu können, genau so wie auch der Ausdruck „ius“ zu dieser Zeit auch nicht den Rechtsbegriff, als Abstraktion, bedeutete sondern nur etwas Konkretes (Tribunal des Gerichtsherrn; Tätigkeit des Prätors, d. h. die iurisdicatio; erster Teil des Zivilprozesses). Die iniuria war also zu dieser Periode die unmittelbare oder mittelbare Verletzung des Herrn der Hausgemeinschaft (pater familias).

II. In der Periode des vorklassischen Rechts kamen noch die in den XII Tafeln festgelegten Tatbestände der iniuria (membrum ruptum = Verstümmelung, Zerstörung eines Organs des Körpers, os fractum = Beinbruch, arboris succisio = boswillige Vernichtung eines in heredium stehenden Ölbaumes, oder Tötung, bzw. körperliche Verletzung eines Haustieres der Hausgemeinschaft) zur Geltung, aber durch die extensive Interpretation der Körperverletzung (convicio aurum = durch die Verletzung der Ohren jemandes) durch das Edikt des Prätors wurden schon gewisse Schritten in der Richtung der Ausbildung der „Ehrenverletzung“ gemacht. In dem prätorischen Edikt wurde ein grosses Gewicht auch auf dem rechtlichen Schutz des Sklaveneigentum gelegt. Die prätorische actio iniuriarum (aestimatoria) beruht auf der Schätzung der vom pater familias erlittenen Personenverletzung und beabsichtigte dadurch dem bekränkten pater familias eine materielle Genugtuung zu leisten. Die Gründe der ausgedehnten Kasuistik der klassischen Periode haben auch in der Relation der iniuria die — grösstenteils wortwörtlich—überlieferten Ediktsklauseln erschaffen. Eine sog. Generalklausel über die iniuria (d. h. Unrecht) findet man aber zu dieser Periode keineswegs. Die prätorischen Normen widerspiegeln nur eine reine Kasuistik. Im Rahmen dieser entstanden ganz verschiedene Arte der „Ehrenverletzung“ des pater familias. In erster Reihe entstand das convicium (= ohrenreissende „Katzenmusik“), das von mehreren Leuten „adversus bonos mores“ begangen wurde. Der andere von Prätor kreierte Tatbestand war die infamatio (= Verletzung des guten Ruhms des pater familias), die aber mit dem in den XII Tafeln geregelten „malum carmen incantare“ (= böses Zauberspiel besingen) nicht zu tun hatte. Es war keine iniuria — in Injurienfällen gab es nämlich keine Todesstrafe, wie in diesem Fall — nur bei Cicero wurden die beiden Tatbestände fehlerhaft in Zusammenhang gebracht. Die „verberatio“, die schmerzlichen groben Hiebe und die Tortur des fremden Sklaven ohne dem Befehl seines Herrn (quaestio iniussu domini) wurden von Edikt auch als Injuriatbestände erklärt sowohl, als auch die ademptata pudicitia d. h. die Entführung des Begleiters einer ehrwürdigen matrona oder eines praetextatus (a), also eines freigebohrenen Jungen (Mädchens) unter 17 Jahren, oder ihr „Anreden“ mit schamlosen Worten, oder ihre wortlose Begleitung von Jemandem u. zw. alles „gegen den guten Sitten“. — Neue Tatbestände der iniuria wurden von Sulla (81. v. u. Z.) in der lex Cornelia de iniuriis geregelt. Diese waren: „verberare, pulsare, domum vi introire“ = schmerzhaftes Hieben, schmerzloses Schlagen und Hausfriedensbruch. Alle drei Tatbestände wurden von einer quaestio de iniuriis beurteilt, d. h. sie zogen eine Kriminalverfolgung nach sich, Die Tatbestände der in den XII Tafeln geregelten Körperverletzungen (membrum ruptio, ossis

fractio, gewöhnliche Realinjurie) wurden durch die lex Cornelia festgelegten Begehungsarten (verberatio, pulsatio) einbezogen. — Die decemviri kannten den Unterschied zwischen Absicht und Nichtabsicht (Fahrlässigkeit, Unfall) im Rahmen der von den XII Tafeln geregelten Injurienfällen keineswegs (mit der Ausnahme der succisio arborum = böswillige Ausrottung von Ölbäumen, Weinreben), denn die ganze Kodifikation stand mit der Ausnahme der absichtlichen und nichtabsichtlichen Brandstiftung, aufgrund des „Prinzips“ der reinen Erfolgshaftung. Die in der Literatur verbreitete Auffassung über den „typisierten dolus“ ist nichtssagend, denn z. B. das furtum enthielt als Tatbestandelement die Absicht (fahrlässiges, zufälliges furtum gibt es nicht). — Diese reine Erfolgshaftung ist noch in der lex Aquilia (286. v. u. Z.) im Falle der Tötung eines fremden Sklaven oder Tieres, bzw. des körperlich verursachten Verwundenen, den Verletzungsjener oder im Falle der Vernichtung, Beschädigung fremder Vermögensgegenstände und die Absicht, bzw. die Schuldhaftung wurde nur im Laufe der Anwendung der lex Aquilia durch die Jurisprudenz von den veteres und von den Klassikern in den Inhalt dieses Gesetzes hieningedeutet. — Diese Umwandlung der Erfolgshaftung in die Schuldhaftung geschah auch in den Tatbeständen der prätorischen Injurienfälle und seit dem Ende der Republik wurde der dolus als Tatbestandelement der iniuria aller Art behandelt. Von weiteren Edikt-klauseln wurden nur die Normen der Aktivlegitimation des Klägers (entweder des pater familias oder des Haussohnes) festgelegt und vorgeschrieben, dass der Kläger den Tatbestand des Injurien-falles vor dem Prätor präzisieren (certum dicere) soll.

III. Die ausgedehnte Kasuistik der iniuria-Tatbestände wurde erst in der klassischen Zeit von der Rechtswissenschaft ausgebaut. In dem Mittelpunkt dieser Kasuistik stand der Schutz des Sklaveneigentümers, wenn auch natürlich die Verletzung in der Richtung des Eigentümers eine persönliche Schärfe hatte. Daneben wurde die Lage des Eigentümers im allgemeinen mit einer sehr detaillierten Kasuistik von der klassischen Jurisprudenz verbollwerkert. Neben dem eigentlichen Eigentümer wurde auch derjenige, der nur „in der Lage eines Eigentümers“ war (der Eigentümsrwerber, der Scheineigentümer, der gutgläubiger Besitzer), und auch im allgemeinen der Herr eines Vermögens weitgehend geschützt, u. zw. in jenem Fall, wenn die Verletzung des Eigentümers (Scheineigen-tümers usw.) eine persönliche Schärfe hatte und kein anderes Rechtsschutzmittel dem Eigentümer zur Verfügung stand. Die actio iniuriarum hatte also einen subsidiären Charakter. Durch diese actio wurden die Lücken des römischen Aktionensystems, im Falle der oben geschilderten Voraussetzungen, in ganzem und grossen ausgefüllt. Und das alles wurde in der Verteidigung der „boni mores“, das heisst in der eines objektiven Normensystems ausgebaut. Dieses Normensystem bedeutete den Schutz der öffentlichen Ordnung, der „öffentlichen Ruhe“ des Sklavenhalterstaates, wenn der Tatbestand durch eine persönliche Schärfe charakterisiert wurde.

IV. In der nachklassischen Periode erschuf die Rechtswissenschaft die — oben schon erwähnte — Generalklausel der iniuria. Alles was „non iure fit = iniuria“. Dadurch wurde alles Verhalten rechtsverletzenden Charakters unter dem Begriff der iniuria gezogen. Der kaiserliche Absolutismus — der die Folge des Niederganges der Sklavenhalterordnung war — wünschte die Kriminalverfolgung des bedeutenden Teiles der iniuria-Tatbestände, die geeignet waren die Sklavenhalterordnung vertretende kaiserliche Macht zu gefährden. Die deliktuale (privatrechtliche) Verfolgung der iniuria-Tatbestände wurde gewissermassen in Hintergrund gedrängt. Zu dieser Zeit hatte die actio iniuriarum (aestimatoria) eine geringere Bedeutung. Die Ständeordnung (personae humiles, viri illustres) ist aber — sowohl im Falle der Kriminal-, als auch im Falle der Deliktualverfolgung (zivilrechtliche Verfolgung), als Zeichen des Feudalisierungsprozesses, in Vordergrund getreten.

V. Dieser Entwicklungsprozess wurde durch die justinianische Kodifikation gekrönt. Der Begriff der iniuria bedeutete seit dieser Zeit endgültig den Begriff des Unrechtes, als höchsten Grad der Abstraktion. Trotzdem kehrte die Kodifikation Justinians grösstenteils zur Kasuistik der klassischen Rechtsgelahrten zurück und sicherte dem Verletzten sowohl den kriminalen, als auch den privatrechtlichen Weg zur Verfolgung der iniuria. Die actio iniuriarum (aestimatoria) blieb weiterhin das subsidiäre Mittel des in der klassischen Zeit ausgebauten und in der justinianischen Kodifikation aufrechterhaltenen Eigentümerschutzes, in der ersten Reihe in der Relation des Sklaveneigentums. Die Beurteilung der zahlreichen Injurientatbestände, die in der klassischen Periode weitergebildet wurden oder erst in dieser Zeit entstanden (z. B. die iniuria atrox = schwere mittelbare oder unmittelbare Verletzung der Person des pater familias); war auch zu dieser Periode, dem Feudalisierungspro-zess entsprechend, von den Ständerprivilegien abhängig.

Die Injurientatbestände und der denen entsprechende privatrechtliche Schutz der Personen sind keineswegs als Ausgangspunkt zur Forschung des Entwicklungsprozesses der Persönlichkeits-schutz im zivilrechtlichen Bereiche des modernen Rechts zu behandeln. Im antiken Rom handelte es dem Wesen nach nur um die Vergeltung der mit persönlicher Schärfe begangenen Verletzung des Herrn der Hausgemeinschaft, bald des individuellen Privateigentümers, in erster Reihe mit materiellen Mitteln (vermögensrechtliche Genugtuung, usw. anfangs tarifalerweise, bald mit Hilfe einer prätorischen Schätzung). Im Hintergrund des Vermehrens der Injurientatbestände und in der Ausbildung des „Ehrenschutzes“ stand — der allgemeinen Auffassung entgegen — nicht die „Verfeinerung der Sitten“, sondern vielmehr der privatrechtliche Schutz des Eigentümers, der Schutz seiner

vermögensrechtlichen Glaubwürdigkeit, der Schutz des Sklaveneigentums. Die Verbreitung des Gebietes des Kriminalverfahrens in der nachklassischen Periode bedeutet eben — der obenerwähnten Auffassung gegenüber — „die Verrohung der Sitten“, weil das Menschenleben zu dieser Zeit sehr gering geschätzt wurde. Die justinianische Kodifikation kehrte doch grösstenteils zum privatrechtlichen Schutz der „Eigentümergehre“ der klassischen Zeit zurück.

Allerdings ist es festzusetzen, dass die Fragestellung, ob die eine während eines Jahrtausends ausgebildete Rechtsinstitution der iniuria einen einheitlichen Tatbestand besass, oder nicht, ist vollständig naiv.

Die iniuria — wie sie im Spiegel der justinianischen Kodifikation vor uns steht — bedeutet im allgemeinen die „Personenverletzung“, d. h. die des Rechtssubjektes, des Subjektes des Eigentums, des Vermögens, also keine „Personalitätsverletzung“. Eines solchen Schutzes der Person, des rechtsfähigen Menschen bot seit der klassischen Periode einen rechtstheoretischen Grund der stufenweise von der Jurisprudenz ausgebildeten „Generalinjurie“, dergemäss alle Rechtswidrigkeiten, alles Unrecht als iniuria qualifiziert wurden. Durch diese Auffassung des Injuriendelictes wurde ermöglicht, den Schutz des privatrechtlichen Rechtssubjektes, in erster Reihe des Eigentümers mit Hilfe der actio iniuriarum (aestimatoria) zu vervollständigen u. zw. mit subsidiärem Charakter. Die „Lücken“ des römischen Klagensystems wurden in dem obenerwähnten Bereiche sozusagen ausgefüllt. So wurde der Schutz der öffentlichen Ordnung, der „guten Sitten“ (boni mores), d. h. der Schutz der Ordnung des Sklavenhalterstaates durch den Schutz der Sklavenhalter, als privatrechtlicher Rechtssubjekte vervollständigt. Der Schutz des Rechtssubjekts wurde dann in der Pandektistik des 19. Jahrhunderts als Ausgangspunkt in der Bearbeitung der privatrechtlichen Schutz der Person im Bereiche der Theorie behandelt.

Von einer Personalitätsverletzung, vom Schutz der Rechte der Personalität kann man aber — wie schon erwähnt — im antiken römischen Recht keineswegs sprechen. Die „Personalität“ ist das Produkt der modernen Rechtsordnungen. Sie bedeutet eine gesellschaftliche Wirklichkeit und rechtlich die Gesamtheit der von der Gesellschaft anerkannten Ideenwerte (Gewissens- und persönliche Freiheit, Namensgebrauch, guter Ruhm, Geheimnis, geistliche Schöpfungen usw.), die nicht nur strafrechtlich, sondern auch zivilrechtlich zu schützen sind. Nur dadurch wird die Selbstverwirklichung der Persönlichkeit im Gesellschaftsleben realisiert.

TARTALOM

Bevezetés	3
I. Iniuria-tényállások a régi Róma archaikus korszakában.....	5
II. Iniuria-tényállások a préklasszikus római jogban	40
III. Az iniuria-tényállások kazuisztikájának kidolgozása a klasszikus korban.	65
IV. Iniuria-tényállások a posztklasszikus római jogban.....	90
V. Az iniuria-tényállások és szabályozásuk a jusztiniánuszi jogban	102
Befejezés	106
Zusammenfassung	109

Felelős kiadó: dr. Veres József

82-5003 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató
Készült monószedéssel, íves magasnyomással 9,9 A5 ív terjedelemben
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint.